

TARİHÎ ALAN REHBERİ

© ÇANAKKALE SAVAŞLARI GELİBOLU TARİHİ ALAN BAŞKANLIĞI
3472

CEP KİTAPLARI DİZİSİ-1

ISBN: 978-975-17-3818-9
catab.kulturturizm.gov.tr
e-posta: tarihialanbaskanligi@kultur.gov.tr

EDİTÖR/REDAKTÖR
Yasemin Bıçak

METİN YAZARLARI
Sıdıka Eser, Tekin Bilgin

FOTOĞRAFLAR
Berika Nevin Berberoğlu, Gürel Kutlular,
Erhan Sınmaz, Cihan Bayralı, Serap Yakut,
T.C. Çanakkale Valiliği arşivi

TASARIM VE UYGULAMA
Berkay Sergin Çavuşoğlu

YAPIM
Büyükharf Bas. Yay. Tan. Dan. ve Org. Ltd. Şti. Uğur Mumcu Cad. 89/8 Çankaya/ANKARA
T: 0312 446 15 72 F: 0312 446 15 82
www.buyukharf.com.tr

İKİNCİ BASKI
20.000 adet. Ankara, 2017

(Birinci baskı: Uluslararası Piri Reis Kültür Ajansı
20.000 adet. Ankara, 2016.)

Her hakkı saklıdır. Kaynak gösterilerek yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz. Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığının hediyesidir. Para ile satılamaz.

Eser, Sıdıka, Bilgin, Tekin
Gelibolu tarihi alan rehberi / Sıdıka Eser, Tekin Bilgin; Fotoğ. Gürel Kutlular. -[ve başk.]-
Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2016.
244 s.: rnk. res.; 19 cm.- (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları; 3472. Çanakkale Savaşları
Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı cep kitapları dizisi;1)
ISBN: 978-975-17-3818-9
Harita var.
I. ka II. Bilgin, Tekin. II. Kutlular, Gürel. III. seriler.
915,6221

Sunuş	8
Gelibolu Yarımadası: Savaştan Barışa Yolculuk	14
Boğaz Muharebesi	16
Kara Muharebeleri	23
Eceabat	30
Gelibolu Yarımadası'nın Ziyaret Merkezlerine Yolculuk	34
1-Akbaş Şehitliği ve Anıtı	36
2-Tarihe Saygı Anıtı ve Parkı	39
3-Eceabat İsimsiz Yüzbaşı Şehitliği	41
4-Çamburnu Kalesi	43
5-Çamburnu Balkan Harbi Şehitler Anıtı	44
6-Ağadere Hastane Şehitliği	45
7-İsimsiz Topçu Yüzbaşı Şehitliği	47
8-İstihkâm Yüzbaşı Tahir Bey Anıtı	48
9-Değirmen Burnu Tabyası	49
10-Dur Yolcu Yazısı	51
11-Kilitbahir Kalesi	52
12-Namazgâh Tabyası	54
13-Rumeli Hamidiye Tabyası	56
14-Rumeli Mecidiye Tabyası ve Şehitliği	57
15-Seyit Onbaşı Heykeli	60
16-Havuzlar Şehitliği ve Anıtı	62
17-Soğanlıdere Hava Saldırısı Şehitliği	63
18-Soğanlıdere Şehitliği	64
19-Şahindere Şehitliği	66
20-Mülazım-ı Sani Mustafa Efendi Şehitliği	68
21-Alçıtepe Şehitliği	70
22-Alçıtepe Bakı Terası	71
23-Mareşal Fevzi Çakmak Anıtı	72
24-Redoubt Mezarlığı	74
25-Skew Bridge Mezarlığı	76
26-Seddülbahir Fransız Askeri Mezarlığı	78

27-Fransız Topları	80
28-Çanakkale Şehitler Abidesi	82
29-17. Alay Komutanı Binbaşı Hüseyin Hilmi Bey Anıtı	86
30-İlk Şehitler Anıtı	88
31-Seddülbahir Cepanelik Şehitliği	90
32-Seddülbahir Kalesi	91
33-Doughty-Wylie Mezarı	93
34-V Beach Mezarlığı	94
35-Yahya Çavuş Şehitliği ve Anıtı	96
36-Ertuğrul Tabyası	100
37-Cape Helles Anıtı	104
38-Lancashire Landing Mezarlığı	108
39-Pink Farm Mezarlığı	111
40-Twelve Tree Copse Mezarlığı ve Yeni Zelanda Anıtı	113
41-Son Ok Anıtı	114
42-Sargıyeri Şehitliği	115
43-Ziğindere Nuri Yamut Anıtı	117
44-Saritepe Şehitliği	118
45-Gözetleme Tepe Şehitliği	120
46-Kocadere Hastane Şehitliği	121
47-Çanakkale Destanı Tanıtım Merkezi	122
48-Mehmetçiğe Derin Saygı Anıtı	124
49-Karayörük Deresi Şehitliği	126
50-Kanlısirt Kitabesi	128
51-Lone Pine Mezarlığı ve Anıtı	131
52-Shell Green Mezarlığı	133
53-Kırmızısirt Siperleri	134
54-Johnston's Jolly Mezarlığı	135
55-4th Battalion Parade Ground Mezarlığı	136
56-Courtney's and Steel's Post Mezarlığı	137
57-Yarbay Hüseyin Avni Bey Şehitliği	138
58-Çataldere Şehitliği ve Anıtı	139

59-Yüzbaşı Mehmet Şehitliği	140
60-Quinn's Post Mezarlığı	141
61-Kesikdere Şehitliği	143
62-57. Piyade Alayı Şehitliği	144
63-Mehmet Çavuş Anıtı	148
64-The Nek Mezarlığı	150
65-Walker's Ridge Mezarlığı	151
66-Arıburnu Yarıları ve Yüksöksirt	152
67-Baby 700 Mezarlığı	153
68-Mesudiye Topu	154
69-Düztepe Siperleri	156
70-Talat Göktepe Anıtı	158
71-Conkbayırı Mehmetçik Kitabeleri	160
72-The Farm Mezarlığı	164
73-Yeni Zelanda Ulusal Anıtı ve Mezarlığı	165
74-Conkbayırı Atatürk Zafer Anıtı	168
75-Atatürk'ün Saatinin Parçalandığı Yer	171
76-Üsteğmen Nazif Çakmak Anıtı	172
77-Kocaçimentepe Bakı Terası	173
78-Suyatağı	174
79-Kemalyeri Kitabesi	175
80-Beach Mezarlığı	178
81-Shrapnel Valley Mezarlığı	179
82-Plugge's Plateau Mezarlığı	181
83-Küçük Arıburnu ve 27. Alay Kitabesi	182
84-Anzak Koyu	183
85-Anzak Koyu Kitabesi	184
86-Arıburnu Mezarlığı	185
87-Anzak Tören Alanı	186
88-Canterbury Mezarlığı	187
89-No.2 Outpost Mezarlığı	188
90-New Zealand No.2 Outpost Mezarlığı	189
91-Embarkation Pier Mezarlığı	190

92-7th Field Ambulance Mezarlığı	193
93-Damakçılık Bayırı Kitabesi	195
94-Hill 60 Mezarlığı ve Yeni Zelanda Anıtı	196
95-Lala Baba Mezarlığı	198
96-Green Hill Mezarlığı	199
97-Hill 10 Mezarlığı	201
98-Büyük Kemikli Kitabesi	202
99-Azmaç Mezarlığı	203
100-Kireçtepe Jandarma Anıtı, Şehitliği ve Kitabesi	204
101-Yusufçuktepe Kitabeleri	207
102-Küçük Anafarta Topları	209
103-Yarbay Halid Bey ve Yarbay Ziya Bey Şehitliği	210
104-Üsteğmen Halid Efendi ve Teğmen Ali Rıza Efendi Şehitliği	211
105-Üsteğmen Hasan Tahsin ve Alay Müftüsü Şehitliği	212
106-Büyük Anafarta Köy Şehitliği	214
107-Çamlıtekke Anafartalar Grup Komutanlığı Karargâhı	215
108-Bigalı Atatürk Evi ve Müzesi	217
Tarihî Alanı'nın	220
Coğrafi Özellikleri	
Tarihî Alan Gezi Haritası	226
Kaynakça	238

SUNUŞ

3 Kasım 1914 - 9 Ocak 1916 tarihleri arasında gerçekleşen Çanakkale Muharebeleri'nin en çarpıcı izlerinin görülebileceği Tarihî Alan adeta bir Açık Hava Müzesi niteliğindedir. Adım atılan her noktada 1915 Muharebeleri'nin izlerini görmek mümkündür. Gerçek şüheda kabristanları, siperler, askerî yol güzergâhları, kaleler, tabyalar, anıtlar... Hepsi hissedilir bir şekilde savaşın izlerini yansıtmaktadır. Tüm yönleriyle bir milletin var olma mücadelesi verdiği Çanakkale Muharebeleri'nin gerçekleştiği Gelibolu Yarımadası'nda ziyaretçi sayısı her yıl katlanarak artmaktadır.

Millet olarak verilen mücadele sonucunda, zaferin kazanıldığı bu topraklarda her yıl yapılan törenlerle, 1915'te temeli atılan haklı gururumuz devam ettirilmektedir. Savaşın tarafların yıllardır anma günlerinde bir araya gelerek dünya barışına işaret etmeleri, dünyaya örnek olacak mahiyettedir. Her iki taraf devletleri için de binlerce cana mal olan Çanakkale Muharebeleri'nde üniformalar, bayraklar, sancaklar farklı renktedir; fakat her ülkenin tarihine yazılan acı tek renktir.

Çanakale Cephesi'nde kazanılan zafer ile birlikte, bir varoluş zinciri ortaya çıkarılmıştır. Burada kazanılan zafer, bir milletin var olma azmi ve gücünü doğrultmuştur. Vatan savunması için büyük mücadelelerin verildiği bu coğrafyanın sahip olduğu değerleri anlamak ve anlatmak şüphesiz çok önemlidir.

Hem ulusal hem de uluslararası sonuçları ile Çanakale Cephesi, I. Dünya Savaşı'nın bir cephesi olmaktan çıkıp dünya tarihinde ayrı bir yer almıştır. Çanakale Muharebeleri'nin tarihî ve manevi önemini en iyi şekilde anlayabilmek, muharebe alanlarını ziyaret ederek ve doğru bilgilendirilerek mümkündür. Tarihî Alan'ın tüm coğrafyasına işlenmiş bu etkili izleri doğru anlatmak ve alanı tanıtmak adına hazırlanmış olan bu rehber kitapçığın, Tarihî Alan'a gelen ziyaretçilere yol göstereceğini ve gezilerin daha verimli olacağını umuyoruz.

İsmail KAŞDEMİR
Tarihî Alan Başkanı

GELİBOLU YARIMADASI: SAVAŞTAN BARIŞA YOLCULUK

Boğaz Muharebesi

Çanakkale ve İstanbul Boğazları; konumlarıyla dünya denizlerini Karadeniz'e, sahili olan ülkeleri de dünya denizlerine bağlayarak deniz aşırı ticaret, ulaşım ve askerlikte, egemeni olan uluslara birçok avantaj sağlamaktadırlar. Yine Çanakkale Boğazı, coğrafi yapıyla İstanbul'un ulaşımı ve savunulması için fırsatlar sağlarken diğer yandan da ciddi taktik ve stratejik girişimlerde bulunabilme olanakları vermiştir. Bu özelliği nedeniyle Boğaz, dünya devletlerinin her daim ilgi odağı olmuştur.

Çanakkale Muharebeleri'nin de kanıtladığı gibi devletlerin uluslararası siyasetinde Boğaz'ın önemi yadsınamaz. Bu öneme dayanarak geniş bir tarama yapıldığında tarih stratejik önemi çok yüksek olan Boğaz'ı zapt etme girişimleriyle doludur. MÖ 6. yy'dan itibaren İranlılarla başlayan bu gayret; sırasıyla Büyük İskender, Romalılar ve onların uzantısı Bizans, Emeviler, Anadolu Beylikleri, Haçlılar, Venedikliler, Cenevizliler, Osmanlılar ile devam etmiş ve 1915'te müttefiklerin yenilgisi ile son bulmuştur. Ağustos 1914'te Çanakkale Cephesi'nin açılması önerisini ortaya atan ve harekâtın sonuna kadar da etkili olan isim Winston Churchill olacaktır. İngilizler 1915 yılı başlarında Avrupa'daki savaş, mevzi harbine dönüşünce Çanakkale ve Balkanlar'da yeni bir cephe açarak Rusya'ya ihtiyacı olan yardımı yapmak, İstanbul'u alarak Osmanlı Devleti'ni Almanya'dan uzaklaştırmak, Bulgaristan'ın da Almanya yanında savaşa girmesini engellemek amacıyla Boğaz Harekâtı'na karar vereceklerdir.

I. Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından 28 Temmuz 1914'te Çanakkale Boğazı'nda kısmi seferberlik; 2 Ağustos'ta da genel seferberlik ilan edildi. Ardından 27 Eylül 1914'te Çanakkale Boğazı, yabancı gemilere kapatılmış ve tahkimata ağırlık verilmiştir. Çanakka-

Sir Winston Churchill Times gazetesi

“18 Mart'ta dünya kara sularında 5 binin üzerinde gemi hizmet veriyordu. Nusret'in yaptığı bir yana, 5 bin geminin yaptığı bir yana.”¹

le Müstahkem Mevki Komutanlığı, Başkomutanlık Vekâleti'nin emriyle Başkomutanlığa bağlandı. Ardından hafif filo Müstahkem Mevki Komutanlığı'nın emrine girdi. Muhtelif özellikler taşıyan gambotlar ve muhrip gemiler, Boğaz savunmasına katılmak üzere Çanakkale'ye gönderildiler. Başkomutan Vekili Enver Paşa, Müstahkem Mevki Komutanlığına Kurmay Albay Cevat Paşa'yı atadı. Savaşın tarafları arasında ilk kıvılcımı başlatacak olan olay, İtilaf Devletlerince tarafsızlık anlaşmalarını Türk sularında olmalarından dolayı bertaraf ettiğini ifade ettikleri Goeben ve Breslau gemilerinin yaratacağı kriz olacaktır. Bunun üzerine 11 Ağustos'ta Osmanlı yönetimi gemileri satın aldığı ilan edecektir.

Bu süreç zarfında, müttefik tarafında İngiliz Deniz Bakanı Churchill ile Harbiye Nazırı Lord Kitchener arasında Gelibolu Yarımadası'nın az bir kuvvetle ele geçirilmesinin yapılacak ortak bir harekât ile gerçekleşebileceği konusunda görüşmeler başlamıştır. Böylece birçok komuta kademesinin itirazlarına rağmen Gelibolu Yarımadası'nı tüm şiddetiyle sarsacak olan Çanakkale Muharebeleri'nin fitili ateşlenecektir. Türk

Nusret Mayın Gemisi

tarafında ise savunmaya yönelik önlemler arttırılmaya devam etmektedir. Başkomutanlık Vekâleti, Mesudiye Zırhlısı'nı Çanakkale'ye gönderecektir. 21 Ekim'de Harbiye Nazırı Enver Paşa Osmanlı Ordusu Başkomutan Vekilliği'ne getirilecektir.

Satın alındığı kamuoyuna duyurularak Yavuz Sultan Selim ve Midilli isimleri verilen Goeben ve Breslau gemilerinin 29 Ekim'de Rus limanlarını bombalamasının ardından, İtilaf Devletlerince Boğaz'a yönelik ilk saldırı Osmanlı Devleti'ne karşı resmi savaş ilanı olmaksızın 3 Kasım 1914'te Boğaz girişindeki savunma tabyalarının bombalanması ile gerçekleşmiş oldu. Bu saldırı ile birlikte Türkler, Seddülbahir Kalesi'ndeki cephaneliğin isabet almasıyla oluşan patlamayla birlikte ilk şehitlerini verdiler. Türk komuta heyeti de 11 Kasım 1914'te müttefiklere resmen savaş ilan etti. 13 Aralık 1914'te İngiliz B-11 denizaltısının, Mesudiye Zırhlısı'nı batırmasıyla Çanakkale Cephesi'nde denizde ilk şehitler verilmiş oldu. 19 ve 25 Şubat 1915'te ise İngilizler, Kumkale ve Seddülbahir Kalesi'ni bombaladılar ve küçük birlikler kıyı tesisi, tahrip ve keşif çıkarmaları yaptılar.

16 Mart'ta Amiral Carden görevden alınıp yerine Amiral Sir John de Robeck getirildi. Robeck'in komutasındaki Birleşik filo; Queen Elizabeth, Agamemnon, Triumph, Lord Nelson, Inflexible, Prince George, Suffren, Bouvet, Gaulois, Charlemagne, Majestic, Vengeance, Irresistible, Albion, Ocean, Swiftsure gemilerinden oluşmaktaydı. İngiliz ve Fransız mayın arama-tarama filolarının görevi Boğaz'ın en dar yeri olan Çimenlik Kalesi ile Kilitbahir Kalesi'nin tahrip edilmesi ve mayın kontrol-temizlik taramasının yapılmasıydı. Yapılan keşif sonrası, bölgenin mayınsız olduğu bildirilmişti. Queen Elizabeth savaş gemisinin direğinde "ileriye harekât" işaretinin görülmesi ile Büyük Deniz Harekâtı başlamış oldu. Gemilerden Queen Elizabeth, Anadolu Hamidiyesi Tabyası ile Çimenlik Kalesi'ni hedef alarak ateşe başladı. Yine Agamemnon Rumeli Mecidiye Tabyası'nı, Lord Nelson Namazgâh Tabyası'nı, Inflexible ise Rumeli Hamidiyesi ve Kilitbahir Kalesi'ni hedef almışlardı. Filonun saldırısı ile birlikte Boğaz'ın her iki yanında mevzilenmiş olan Türk obüs bataryalarına ateş emri verildi. Fakat cephanenin kısıtlı olması ve topların menzillerinin yetersizliği nedeniyle ilk süreçte başarı sağlanamadı. Sonrasında yoğun bombardıman nedeniyle merkez tabyalara da ateş emri verildi.

18 Mart sabahı, önde ilerlemekte olan 1. İngiliz Tümeni'nin Agamemnon kılavuzluğunda Boğaz'a doğru ilerlemekte olduklarını kıyı gözetleme postaları bildirmişlerdir. Ardından Triumph, Lord Nelson, Queen Elisabeth, Inflexible, Prince George savaş gemilerinin Boğaz'a girişi devam edecektir. Triumph'un 11.15'te ilk mermiyi atmasıyla Boğaz Muharebesi başlayacaktır. Ne var ki teknik üstünlüklerine rağmen saat 12.30'da müttelikler ilk kayıplarını vermeye başlayacaklardır. Gaulois zırhlısı mermi isabetiyle su kesiminden yara alınca çekilmek zorunda kalacak; Inflexible zırhlısının

Bouvet'ten Sağ Kurtulan Bir Teğmen Anlatıyor

"Top başında bekliyordum. Birdenbire müthiş bir patlama oldu. Yere kapaklandım. Sonra şiddetli bir sarsıntıyla havaya fırladım ve kendimi Boğaz'ın buz gibi sularında buldum. Mayına çarpmıştık. Gemimiz batıyordu. Yüzerek kurtulmaktan başka bir çare yoktu. Sahil yakındı. Sağ bacağımdan yaralandığımı ve müthiş ıstırap verdiğini hissetmeye başladım. Buna rağmen sahile doğru yüzmeye çalıştım. Karaya çıkmak üzereyken tüfeğine süngüsünü takmış bir Türk askerinin bana doğru koştuğunu gördüm. Kurtulmuştuk; ama bana doğru gelen askerın süngüsünden nasıl kurtulacaktık? Gözlerimi yumdum ve akıbetimi beklemeye başladım. Türk askeri yanıma geldi. Diz çöktü. Cebinden çıkardığı sargı beziyle yarımı sardı. Sonra da sırtından kaputunu çıkardı, titreyen ıslak vücuduma sardı. Koluma girdi. Yavaş yavaş geriye doğru yürüdük. Türk siperlerine gelmiştik. Bana siperlerinde sıcak çay ikram ettiler."²

ise aldığı isabetlerden pruvası zarar görecektir. Saat 13.45'te cephane zafiyeti nedeniyle bataryalarımızın ateş yoğunluğu azaldığından Amiral Robeck gemilerin yer değiştirmesini emredecektir.

Gemiler arasında görev değişikliği yapılırken Anadolu sahillerine yani Kepez-Erenköy tarafına doğru dönüşlerinde saat 13.54'te Fransız zırhlısı Bouvet, Nusret mayın gemisinin döktüğü mayınlardan birisine çarparak battı. Saat 15.14'te İngiliz Irresistable gemisinin pruvasında, sonrasında da saat 18.05'de İngiliz Muharebe Gemisi Ocean'ın pruvasında birer mayın infilak etmesi sonucu bu gemiler de battı. Ortaya çıkan ma-

yın tehlikesi, muharebelerin bir anda seyrini değiştirdi. Bunun üzerine Amiral de Robeck, muharebeyi kesip Boğaz'ın dışına çekilmeye karar verdi.

Deniz saldırısının seyrini değiştiren olay ise şu şekilde gelişti; Mústahkem Mevki Komutanlığınca dúzenlenen 23 şubat 1330 (8 Mart 1915) tarihli Harp Ceridesi kaydına göre Yúzbařı Hakkı komutasındaki Nusret Mayın Gemisi, 7-8 Mart gecesi İstanbul'dan Selanik gemisi ile getirilmiş 26 mayını Mayın Grup Komutanı Binbaşı Nazmi Bey'in emriyle Erenköy sahillerine paralel olarak dökmüştür. 18 Mart 1915 Boğaz Muharebesi bu tür harekâtlarda mayın düzeneğinin ne kadar etkili olduğunu kanıtlaması açısından önemlidir. Cevat Paşa, Başkomutanlığa yazdığı raporunda Boğaz içi savunmanın ve mayın hatlarının özellikle Erenköy Koyu'na dşenmesinin çok önemli olduğunu vurgulamıştı.

Denizden yapılan taarruz, Türk Ordusunun zaferiyle sonuğlanmıştır. İngiliz ve Fransız Filosu için günün

5. Ordu Komutanı
Liman von Sanders

Başkomutan vekili Harbiye
Nazım Enver Paşa

bilançosu ağırdır. Müttefiklerin 3 değerli zırhlısı ve 7 adet mayın tarama gemisi batırılmış, 4 zırhlısı da ağır hasar almıştır. Bundan sonraki süreçte Müttefik saldırıları, kara saldırılarının da başlamasıyla 25 Nisan 1915'ten itibaren amfibi yani kara ve denizden eşzamanlı yürütülen harekâta dönüşecektir.

Cevat Paşa 18 Mart 1915 tarihinin en kıymetli anını "...o gün güneşin son ışıklarıyla Boğaz'dan perişan hâlde çıkmakta olan düşman filosunun görünüşü idi" diyerek ifade edecektir.

Kara Muharebeleri

Boğaz Harekatı'na kadar müttefiklerin temel görüşü, İstanbul'a ulaşmak için sadece deniz harekâtının yeterli olacağı yönündeydi. Boğaz saldırısı sonuçsuz kalınca, müttefikler kara muharebeleri için esaslı hazırlıklarını yapmaya başladılar. Planlanan çıkarma harekâtının komutası Hamilton'a verildi. Hamilton'a

göre mevcut kara birliği böyle bir harekât için yeterli değildi. Oysaki Savaş Bakanı Mareşal Kitchener aksi fikirdeydi. Türk Ordusunu yetersiz görmekteydi ve kolay bir zaferin kazanılacağına inancı tamdı. Sonrasında bu fikri değiştirecek olup 29. İngiliz Tümeni'ni Çanak-kale'ye göndereceğini ilan edecektir.

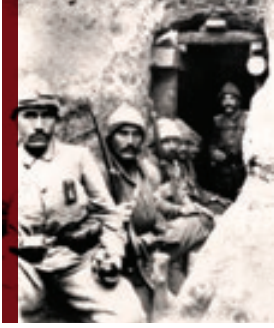
Harekât üssü olarak önce Limni üzerinde durulmuş; sonrasında ise Mısır'a karar verilmiştir. 4 Nisan'da Anzak Kolordusunun gemilere bindirilmesiyle başlayan mühimmat, taşıt aracı, silah, istihkâm ve haberleşme malzemelerinin taşınma işlemi 21 Nisan'a kadar tamamlanmıştır. Bu süreçte 29. İngiliz Tümeni, sömürge askerlerinden oluşan Fransız Tümeni, Anzak Kolordusu Kahire ve İskenderiye karargâhlarında eğitilmiş ve harekâta hazır hale getirilmişlerdi.

10 Nisan 1915'te Mondros'ta yapılan toplantı sırasında General Hamilton'un temel çıkarma planı kabul edilmiş ve harekâtın ana hedefleri açıklanmıştır. İlk olarak Kilitbahir'in alınması için ana birlikler olan 29. İngiliz Tümeni ve Fransız Tümeni'nin Seddülbahir'den harekete geçerek Alçıtepe'yi zapt etmesi; eşzamanlı olarak da Anzak Kolordusunun Kabatepe'nin kuzeyinden yarımadanın sırtını ele geçirmesi planlanmıştır. Yine Kumkale ve Beşige'ye Fransızlar tarafından çıkarma yapılacak; Saros Körfezi'nde de Bolayır'a yapılan tali çıkarmalar ile ihtiyat kuvvetlerinin gelmeleri engellenecekti.

Çıkarmanın baskın şeklinde olması için şafak vakti seçilmiş, çıkarmadan 48 saat önce birliklerin savaş bölgelerine hareket etmesi planlanmıştır. Donanma kuvvetleri de çıkarma için gerekli teçhizatın hazırlanması konusunda teminat vermiştir.

Müttefiklerce 25 Nisan günü planlanan çıkarmaya karşı, 24 Mart 1915'te 5. Ordu kuruldu ve Enver Paşa'nın

Arıburnu Bombasırtı'nda siperde
dinlenen Mehmetçikler

Enver Paşa ve Esat Paşa Arıburnu
Kemal'yeri'nde

Anafartaları'da topçu gözetleme ve
sağıg yeri çadırın

Padişah ve Başkomutan V. Mehmet
Reşad

emriyle komutası Liman Von Sanders'e verildi. Sanders 3. Kolordu ile Gelibolu'yu, 15. Kolordu ile Anadolu kıyılarını savunmayı planlıyordu. Bu arada Sofya'da askerî ataşe olan Yarbay Mustafa Kemal, Tekirdağ'da kurulmakta olan 3. Kolordu bünyesindeki 19. Tümen Komutanlığına getirildi.

25 Nisan 1915 tarihinde sabah 04.30'da başlayan çıkarmada; Anzak Kolordusu Arıburnu'ndan, İngiliz ve Fransız birlikleri Seddülbahir'den sabah 06.00'da çıkmaya başladılar. Bir Fransız Tugayı ise Anadolu bataryalarını meşgul etmek ve Anadolu'daki kuvvetlerin Rumeli'ye naklini geciktirmek amacıyla Kumkale'den çıkarma yaptı. Bolayır ve Beşige Bölgesi'nde ise aldatma çıkarmaları yapıldı.

Esat Paşa ve karargâh subayları

Pınarıçi Koyu'na sabah 04.30'da yapılan çıkarma, Türk savunmasının zayıf olduğu mevzilerden biri olduğu için başlangıçta önemli bir engelle karşılaşmamış olup sonrasında gece ve akşam yapılan karşı taarruz ile müttefik birlikleri geri çekilmişlerdir. İkiz Koyu'na yapılan çıkarmada, Türk birlikleri top ateşi karşısında geriledikleri için çıkarma başarılı olmuştur. Üç İngiliz Bölüğü tarafından Morto Koyu'na yapılan çıkarma, Türk topçu ateşinin etkisiyle ilerleme kaydedememiştir. 29. İngiliz Tümeni'nin bir taburu ise Tekke Koyu'na çıkmış; fakat bu girişim de güçlü bir savunmayla bertaraf edilmiştir. İngiliz kaynaklarına göre, ele geçirilmesi en zor olan Ertuğrul Koyu çıkarmasının ilk saatlerinde Türk birliklerinin güçlü piyade ateşi ile büyük bir kayıp verdirilmiştir. 2.000 askerin konuşlandırıldığı aslında bir kömür gemisi olan River Clyde çıkarma gemisinden çıkanlardan müttefiklerce çok kayıp verilmiştir.

Anadolu'dan asker ve teçhizat sevkiyatını kesmek için planlanan Kumkale'ye Fransız çıkarması ise kıyı kesiminde başarılı olmuştur. Sanders'in savunma planı gereği zayıf bırakılan kıyıda Türk birlikleri geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Sonrasında tekrar bir savunma planı hazırlığı ile 15. Kolordu'ya ait Türk savunması karşısında Fransız birlikleri geri çekilmişlerdir. Bir gösteri çıkarması olan Beşige'de müttefiklerin karaya çıkışı

mümkün olmamış, sadece Türk siperleri top atışına tutulmuştur. Beşiğe çıkarmasına göre daha sistemli planlanan Saros çıkarmasının da 24 saat sonra bir gösteri çıkarması olduğu anlaşılmış, bu noktalardaki birliklerden yeterince yardım alınamamıştır.

Arıburnu kıyısına yapılan çıkarma, kumsalın dar olması nedeniyle birliklerin karaya çıkarılması noktasında büyük zorluklarla karşılaşılmadı. Karşılıklı mukavemet sonrası ancak iç kesimlere doğru ilerleyebilen Anzaklara karşı 9. Tümen ve ihtiyat tümeni olan 19. Tümen karşı koymuştur. 19. Tümen Komutanı Yarıbay Mustafa Kemal ordudan emir gelmemiş olmasına rağmen; Anzak birliklerinin Conkbayırı-Kocaçimentepe hattını ele geçirmesi tehdidi karşısında inisiyatif kullanarak 57. Alay'ı bu istikamette harekete geçirmiştir. Daha sonra 3. Kolordu Komutanı Esat Paşa'nın izniyle 27. Alay'dan kalan birlikleri de emrine alarak 12.000 kişilik Anzak birliklerini geri sürmeyi başarmıştır. 27. ve 57. Alay çok ağır kayıplar vererek muharebelerin seyrini değiştirmiş, bu sayede Anzaklar denize bakan sırtlarında sadece sınırlı bir alanda kalabilmişlerdir.

28 Nisan günü, müttefikler güney cephesinde Eski Hisarlık sırtından Zığındere ağzı kuzeyine kadar uzanmış olup bu hat sonraki dönemlerde de çok fazla değişmemiştir. Dolayısıyla askerî üstünlüğe bağlı olarak kısa sürede ulaşılması hedeflenen Alçıtepe müttefiklerce alınamamış, kıyı hatlarına yakın bir hatta durmak zorunda bırakılmışlardır. 1 Mayıs ve 3 Mayıs günü, Türk birlikleri tarafından gerçekleştirilen gece taarruzlarında etkili olunamamıştır. 4 Mayıs'ta Anzaklar Kabatepe'ye küçük bir çıkarma girişiminde bulunmuşlar; fakat başarısız olmuşlardır. 4 Mayıs'tan 18 Mayıs'a kadar her iki taraf karşılıklı olarak Bombasirt ve Kanlısirt noktalarında gece taarruzlarını gerçekleştirdiler. Bu taarruzlar sırasında söz konusu mevki, en ağır zayıfın verildiği bölgelerden biri olmuştur.

Çıkarma destek araçları layterler üzerinde yaralı ve ölü müttefik askerleri

5 Mayıs'ta tüm Arıburnu ve Anafartaları'ı içine alan "Kuzey Grubu" oluşturuldu ve 3. Kolordu Komutanı Esat Paşa'nın emrine verildi. 6 Mayıs'ta İngiliz 29. Tümeni Alçitepe'ye taarruza geçti; fakat çok ağır bir kayıpla geri püskürtüldüler. 9-10 Mayıs gecesi Anzaklar, Bombasirtı'na taarruza geçtiler; fakat ilerleme kaydedemediler. Mayıs ayı ortalarına kadar sürekli taarruza rağmen müttefikler Alçitepe hedefine ulaşamadılar. 14 Mayıs gecesi, İngilizler tarafından Bombasirtı-Cesarettepe ara bölgesine bir saldırı düzenlendi; fakat bölge Türklerin elinde kaldı. Bununla birlikte Enver Paşa'nın emriyle planlanan 19 Mayıs karşı taarruzu çok ağır kayıplarla sonuçlanacaktır.

20 Mayıs'ta taraflar yaralıları toplamak ve ölen askerleri gömmek için görüşmelere başladılar. İki gün sonra General Ian Hamilton ve Mareşal Liman Von Sanders tarafından defin için 1 günlük ateşkes imzalandı. 24 Mayıs günü saat 07.30'dan saat 16.30'a kadar her iki taraf da ölen ve şehit olan askerlerini toplayarak gömdüler.

Seddülbahir Muharebeleri'nde haziran ayı sonuna kadar Türk birlikleri önce Kerevizdere, sonra da Zığındere

mevzilerinde müttefik taarruzlarına karşı güçlü bir savunma ortaya koymuşlar; fakat başarılı olamamışlardır. 21 Haziran'da Fransızların Kerevizdere'de başlattığı saldırı 83 rakımlı tepenin (sonrasında Kemalbey Tepesi) kaybedilmesi ile sonuçlanmıştır. 28 Haziran'da ise İngilizlerin başlattığı Zığındere Muharebesi'nde de maalesef Türk birlikleri adeta tükendiler. 5 Temmuz gecesi yapılan karşı taarruz ile de Türk birliklerinin za-yiatı iyice artarak en ağır kayıplardan birisi olmuştur.

Temmuz ayına gelindiğinde Zığındere sırtlarında her iki taraf siperleri arası mesafe 8 m'ye inmişti. 12 Temmuz 1915 günü Kanlıdere Muharebesi İngilizler ve Fransızlar tarafından başlatıldı; fakat ilerleme kaydedilmedi. Müttefikler ana hedefleri olan Boğaz'ın kilidi olan Kilitbahir Platosuna ulaşamadılar. Böylece Çanakkale Muharebeleri'nin en kanlı safhası olan Seddülbahir Cephesi günlük siper muharebelerine dönmüştür.

Hamilton'un belirttiği üzere 305 m Rakımlı Kocaçimentepe'yi şiddetli bir taarruzla ele geçirip yarımadaya hâkim olmak için Ağustos Taarruzu planlanmış olup muharebelerin ağırlık merkezi Seddülbahir'den kuzeye kaydırılmıştır. 6 Ağustos 1915 gecesi Anzaklar Conkbayırı'na karşı taarruza geçtiler. Birlikler Kanlısirt ve Kırmızısirt'ta Türk mevzilerine baskın şeklinde saldırılar düzenlediler. Bu bölgedeki siperlerde adeta boğaz boğaza mücadeleler yaşanmış Kanlısirt kaybedilmiştir.

Bu çıkarmadaki asıl hedef Conkbayırı-Kocaçimentepe silsilesine ulaşmaktı. Vaziyetin öneminden dolayı 19. Tümen ihtiyat birliklerini bu noktaya sevk etmiştir. 7-8 Ağustos günleri mevzi hurbine dönüşen muharebelerden sonuç alınamadı. 8 Ağustos gecesi Anafartalar Grup Komutanı Albay Fevzi Bey yerine 19. Tümen Komutanı Albay Mustafa Kemal Bey Anafar-

Seddülbahir Teke Burnu, düşmanın ihraç iskelesi

talar Grup Komutanı olarak atandı. 9 Ağustos sabahı Türkler Anafartalar Cephesi'nde taarruza geçtiler. Tarihe I. Anafartalar Muharebesi olarak geçen hücumlar karşısında İngilizler geri çekildiler.

Taaruz inisiyatifini ele alan Mustafa Kemal, 10 Ağustos 1915 sabahı saat 4.30'da baskın tarzında Conkbayırı süngü hücumunu başlatmıştır. Hücum ile birlikte ilk hatta bulunan müttefikler tamamen imha edilmiştir. Bu başarı, Türk hatlarını geçemeyen İngiliz ve Fransızları Gelibolu Yarımadası'nı terk etme düşüncesine sevk edecektir. Conkbayırı'nda kazanılan zaferin ardından İngiliz Komuta Heyeti değişmiş ve yeni taaruz planları yapılmıştır. İngilizler 15-17 Ağustos'ta Kireçtepe'ye taarruza kalktılar fakat geri çekilmek zorunda kaldılar. 21 Ağustos 1915 tarihinde gerçekleşen II. Anafartalar Muharebesi ile de müttefikler Türk mevzilerinde tekrar başarısızlığa uğramışlardır. 27 Ağustos'ta gerçekleşen Kayacıktaşlı (Bombatepe) Muharebeleri'nde İngiliz taarruzu püskürtülmüştür. Bu muharebe, Anafartalar bölgesinde yapılan son harekât olmuş; bu tarihten sonra bölgedeki çarpışmalar hareketliliğini yitirmiş ve mevzi muharebelerine dönüşmüştür.

Müttefiklerin Ertuğrul Koyu'nda karaya oturan River Clyde gemisi

Fransız yazar Edmond Delage

"Macera, ustaca tertiplenen bir kaçışla sona erdi."

17 Ekim'de Hamilton ile değiştirilen General Sir Charles Monro, 30 Ekim 1915'te geri çekilme harekâtı yapılmasına karar vermiştir. 19-20 Aralık'ta sabaha karşı Anzak ve Arıburnu bölgesinde tamamlanan geri çekilme harekâtı, 9 Ocak 1916'da Seddülbahir'den tahliye ile sonlanmış oldu. Böylece hedefi çok eskilere dayanan İstanbul'u zapt etme girişimi son buldu.

ECEABAT

Çanakkale, tarih boyunca Troialardan Lidyalılara, Romalılara, Trakyalılardan Akalara, İranlılardan Helenlere, Bizanslılardan sonra da Türklere kadar birçok kavim ve topluluğa ev sahipliği yapmıştır. Tarih sahnesinde MÖ 3000-2500 yıllarında Troialarla görmeye başladığımız Çanakkale, Ön Asya içlerinden gelen büyük ticaret yollarının sonunda bulunan önemli iskele şehirlerinden biri olup Fenikelilerden itibaren önemli kıyı kentleri ve limanları arasındadır. Fatih'in İstanbul'u fethedip payitaht yapması ile birlikte Çanakkale Boğazı stratejik açıdan büyük önem kazanmış, İstanbul'un kilidi konumunda olmuştur.

Tarihî Alan içindeki tek ilçe olan Eceabat'ın tam kuruluş tarihi bilinmese de Herodot ve Hellenikos tarihinde adı geçtiğine göre MÖ 5. yy'dan önceki tarihlerde

kurulmuş olması muhtemeldir. İlçenin ilk yerleşim yeri, bugünkü ilçe merkezinin 1 km güneyinde bulunan Çamburnu mevkisidir. Daha sonra Midilli ve Foça'dan gelen Traklar bu yörede koloniler kurmuşlardır. Önemli bir liman şehri olan Eceabat'ın antik dönemlerdeki ismi Maydos, Matidos, Madytos şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Antikçağ'da Maydos ismiyle bilinen Eceabat'ın Herodot tarihinde adı bu şekilde geçer (MÖ5. yy). Bölgede kurulan 22 antik yerleşimden biridir. 465 yılında Trakya ile Atina'ya bağlanan Eceabat'ın ünü ve önemi artmış; Hristiyanlık döneminde Piskoposluk merkezi hâline gelmiştir. Katolonların egemenliğinde kalan Eceabat 1356 yılında ilçeye ismini veren Ece Yakup Bey tarafından fethedilmiş ve Ece ismine imar eden manasındaki abat kelimesi eklenerek Eceabat'a dönüşmüştür. Ayrıca Ece Yakup'un gazileriyle

birlikte fetih öncesinde kendine mesken edindiği Saros yönüne bakan bir koya onun ismi de verilmiştir. (Ece Koyu)

Eceabat 1884 yılında Edirne iline bağlı bir bucak iken 1892 yılında ilçe hâline getirilerek Belediye teşkilatı kurulmuştur. 1915 Çanakkale Savaşları sırasında ilçe merkezi Yalova köyüne daha sonrada Kilitbahir köyüne nakledilmiş ise de bir yıl sonra tekrar Eceabat'a getirilmiştir. İlçe, 1923 yılına kadar merkezi Çanakkale

olan Biga Mutasarrıflığına bağlı iken bu tarihten sonra Gelibolu Valiliğine bağlanmıştır. 1926 yılında Gelibolu'nun da ilçe hâline getirilmesi ile her ikisi birden Çanakkale Valiliğine bağlanmıştır. 1926'dan beri Çanakkale Valiliğine bağlı bir ilçe olan Eceabat 1973'te çıkarılan bir kanunla kurulan Gelibolu Yarımadası Tarihî Milli Parkı sınırları içinde bulunmaktaydı. Günümüzde ise 6546 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan "Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihî Alan Başkanlığı Kurulması Hakkında Kanun" ile belirlenen Tarihî Alan sınırları içerisinde kalmaktadır.

Eceabat'ın 1915 Çanakkale Muharebeleri dönemindeki durumuna değinecek olursak; muharebe alanlarına yakınlığından dolayı savaşın ve etkilerinin dışında kalamamıştır. Özellikle Kurmay Yarbey Mustafa Kemal Bey yönetimindeki 19. Tümen'in Tekirdağ'da seferberliğini tamamladıktan sonra 25 Şubat 1915'te Eceabat'a gelişi ile birlikte ilçe savaşa dâhil olmuştur. Bugün "Yarbey Mustafa Kemal Karargâhı" olarak bilinen bina, "Maydos Bölge Komutanı" olarak görev yapan 19. Tümen Komutanı Mustafa Kemal'in karargâh olarak kullandığı binadır. Sonrasında bu bina, görevi devralan 9. Tümen Komutanı Albay Sami Bey tarafından da kullanılmıştır.

Muharebelerde müttefiklerce uluslararası sözleşmeler ihlal edilerek uçaklarla defalarca bombalanmış olan Eceabat, özellikle 23 Nisan 1915'te yapılan saldırı ile birlikte şehitlerini vermiştir. Müttefiklerce yapılan bombardıman sonrasında özellikle hastaneler ağır hasar almış ve kasabadaki sivil halk Anadolu'ya sevk edilmiştir. Sonuç olarak Eceabat 5'inci, 9'uncu ve 19'uncu Tümenlerin Eceabat'taki faaliyetleri ve 19. Tümen'in lojistik destek birliklerinin faaliyetlerinin yürütülmesiyle 1915 Çanakkale Savaşı'nın etkin unsurlarından biridir.

ZİYARET MERKEZLERİNE YOLCULUK

1

Akbaş Şehitliği ve Anıtı

İstanbul yönünden gelen ziyaretçiler için ilk ziyaret noktası olabilecek konumda bulunan Akbaş Şehitliği, Gelibolu'dan Eceabat'a hareket edildiğinde 30. km'de yer almaktadır. Şehitliğin bulunduğu Akbaş Limanı muharebeler esnasında Türk birliklerinin ana ikmal noktalarından biri olup özellikle İstanbul'dan deniz yolu ile gelen savaş malzemelerinin karaya çıkartıldığı ve dağıtımının yapıldığı önemli bir merkezdir.

Akbaş mevkesinde 19. Tümen'in bir seyyar hastanesi bulunmaktaydı. Esas olarak bir "sevk hastanesi" niteliğinde görev yapan bu mevki üzerinden kuzey cephesinde ağır yaralanan askerlerimiz, Akbaş veya Ağadere Hastanesi'nde müşahede altında tutulurlardı. Durumu ağır olanlar ise, İstanbul'da hastane hâline getirilen Selimiye Kışlası'na götürölmek üzere

gemiler vasıtasıyla sevk edilmişlerdir. Düşman taarruzları sırasında batan ya da ağır saldırı altında kalan gemilerdeki şehitler, Yalova köyüne giden yolun sağ tarafında kalan asıl şehitlik alanına gömülmüşlerdir.

Şehitlikte 459 sembolik mezar taşı dikilmiş olup gerçek şehitlik bu anıt mezarlığın karşısında Yalova köyü istikametinde giden yolun sağ tarafında yoldan 25 m yukarıdadır. Alan 1915'teki yapısını halen korumakta olup etrafı çevrilmiştir. Sembolik mezarlıkların arka bölümünde muharebe dönemi her iki taraf askerleri arasında yaşananları barış ve dostluk mesajı ile vurgulayan bir heykel ve 1915 Çanakkale Şehitleri'ne ithaf edilen bir anıt bulunmaktadır. Şehitlik alanında Çanakkale Muharebeleri sırasında sıhhiye birliklerinin faaliyetlerini anlatan bir de rölyef bulunmaktadır. Rölyefin her iki yanında da 754 şehidimizin ismi anılmaktadır. Rölyef üzerinde "Türk Kumandanları kumanda etmesini, Türk askeri ölmesini bildi. Harbi kazanışımızın sırrı bundan ibarettir. Kemal Atatürk" ifadeleri yazılıdır. Yine şehitliğin alt kısmında bulunan mescit ve şadırvan ziyaretçilere hizmet vermektedir. Şehitlik 2013 yılında yenilenerek bugünkü görünümüne kavuşmuştur.

2

Tarihe Saygı Anıtı ve Parkı

Akbaş Şehitliği'nden sonra karayolundan devam edildiğinde Eceabat'a varılır. Eceabat vapur iskelesinin hemen yanında bulunan park, 2008 yılında yapılmıştır. 2010 ve 2013 yıllarında da iki kez yenilenmiştir. Park içerisinde tabyalara ait toplar, top mermisi ve bir de anıt bulunmaktadır. Anıt; savaşa dâhil olan tüm tarafların askerleri, Seyit Onbaşı, Mustafa Kemal Bey ve anne figürlerinden oluşmaktadır.

Anıtın devam eden bölümünde; Onbaşı Ömer oğlu Nasuh Bey, Pilot Üsteğmen Ali Rıza Bey, Albay Celallettin Sığındere, Kurmay Albay Ali Remzi Alçitepe, Yarbay Hüseyin Avni Bey, Korgeneral Esat Bülkat Paşa, Orgeneral Cevat Çobanlı Paşa ve Mareşal Mustafa Kemal Atatürk'ün büstleri bulunmaktadır.

Parkin uzanan diğer bölümünde ise Çanakkale Muharebeleri'ni topoğrafik platform üzerinde canlandırılan bir sergi yer almaktadır. Sergiyi çevreleyen cam paneller üzerinde ise muharebeler hakkında ayrıntılı bilgiler verilmektedir. Sergi yürüyüş yolu deniz olarak tasarlanmış olup 8 Mart 1915 sabah 05.00-07.30 arası Boğaz'a döşenen mayın hatları, bu hatları döşeyen gemilerimiz ve müttefik gemileri yere işaretlenmiştir. İlerleyen bölümde karşılıklı siperlerin 8 m'ye yaklaştığı Bombasırtı Muharebeleri'nden bir kesitin canlandırıldığı siperler savaş anını ziyaretçilere yansıtmaktadır.

3

Eceabat İsimsiz Yüzbaşı Şehitliği

Eceabat-Kilitbahir yolunun 1. km'sinde, Çamburnu mevkinde, Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihî Alan Başkanlığının bahçesi içerisinde yamaçta yer alan şehitliğe bir Türk topçu yüzbaşısının defnedildiği tahmin edilmekle beraber, hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir. Şehitlik birkaç kademeli taş bloğun ortasına yerleştirilmiştir.

Münim Mustafa'nın günlüğünden

"Eceabat ilerisindeki tepeyi tırmanmaya başladığımız bir sırada bu defa da uçak filosu başımızın üstüne gelmiş ve tur yapmaya başlamıştı. Bunu bir bomba gürültüsü takip etti. Bütün bombaların Eceabat/Çamburnu Hastanesinde yatan yaralılar ve hastalarımızın tam başı ucunda patladığını görüyordum. Dikkat ederek anlamak istiyordum. Acaba bu uçaklar medeniyet savunucularından hangi millete aitti? Bunlar hastanelerin harpte bombardıman masuniyetine yönelik mevcut uluslararası medeni anlaşmaları çiğnemişlerdi. Ve o vakit yaşamak için kuvvetli olmak gerektiğini bir daha anlamıştım."³

4

Çamburnu Kalesi

Eceabat'ın Kilitbahir yönündeki çıkışına doğru, Çamburnu mevkinde yer alan Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihî Alan Başkanlığının bahçesi içerisinde bulunan kale; Boğaz'daki mevcut savunma tahkimatını güçlendirmek için Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmut dönemlerinde yaptırılmıştır. Kale, dikdörtgen planlı tasarlanmış olup denize bakan duvarı yay biçiminde ve aralarında mazgal açıklıkları vardır. Denize bakan tarafta, üzerine topların yerleştirildiği bir platform vardır. Kale içinde günümüze ulaşan dikdörtgen planlı, cephanelik olduğu düşünülen bir yapı vardır.

Kale, Çanakkale Muharebeleri sırasında, 12. Tümen Seyyar Hastanesi ve Güney cephesi sıhhiye malzemeleri deposu olarak kullanılmıştır. 12. Tümen Seyyar Hastanesi'nde tedavi gördüğü sırada hayatını kaybederek şehit düşen askerlerimizin, Kale yakınındaki mevzilere gömülmüş olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Çamburnu Kalesi'nin muharebelerden önce 25 Şubat 1915-10 Nisan 1915 tarihleri arasında 57. Alay Karargâhı olarak kullanıldığı da bilinmektedir.

5

Çamburnu Balkan Harbi Şehitler Anıtı

Eceabat-Kilitbahir yolunun 2. km'sinde, Çamburnu mevkisinin güneyinde, yolun sağ yanında ve yoldan daha yüksek bir noktada yer almaktadır. Çamburnu Şehitler Anıtı'nın, Balkan ve Çanakkale Savaşları Şehitleri adına 1962 yılında yapılmış olduğu bilinmektedir.

Anıtın kuzey tarafında, Necmettin Halil Onan'a ait Dur Yolcu, bilmeden gelip bastığın, bu toprak, bir devrin battığı yerdir. dizeleri yazılıdır. Güney tarafındaki mermer levhada ise Burada Balkan ve Çanakkale harplerinde yaralanarak şehit düşen binlerce kahraman yatar. yazısı yer almaktadır. Son dönemde yapılan araştırmalarda tespit edilen verilere göre Çamburnu mevkinde 33. Piyade Alayı Komutanı Yarıbay Ahmet Şevki Bey ile alayın 1. Tabur Komutanı Binbaşı Ali Faik Bey'in şehit düştükleri yönünde tespitler ortaya çıkmıştır. Bu nedenle bölgenin bu açıdan tekrar değerlendirilmesi gerekmektedir.

6

Ağadere Hastane Şehitliği

Muharebeler esnasında mühimmat sevkiyatı, asker iaşesi kadar önemli olan bir diğer konu da cephe gerisinde sürdürülen sağlık hizmetleridir. Cephedeki sağlık hizmetleri ilk dönemlerde Akbaş, Ağadere ve Çanakkale Merkez Hastanesi vasıtasıyla görülmeye çalışılmış, yaralanma anında sihiye erleri ve tezke-reciler taşıma görevi yapmışlardır. Cephe gerisinde ilk müdahale yapıldıktan sonra, durumlarını gösterir bir pusula boyunlarına asılmıştır. Yaralı askerler durumlarına göre, ağır mecruhin (yaralı) hastanesi ya da hafif mecruhin hastanelerine sevk edilirdi. Burada tedavisi mümkün olmayan askerler Ağadere ve Akbaş gibi nakliye hastanelerinden Şirket-i Hayriye vapurları ile başta İstanbul olmak üzere büyük merkezlere gönderilmişlerdir.

Özellikle donanma ve İngiliz uçaklarından yapılan hava bombardımanı nedeniyle muharebeler çok

kanlı geçmiş, hastaneler kapasitelerinin üzerinde yaralı bakmaya başlamışlardır. 5. Ordu'nun mevcut hastanelerinin yanında Hilal-i Ahmer Hastaneleri de görev yapmıştır.

Eceabat'tan Kilitbahir'e giderken Çamburnu Kalesi'ni geçtikten yaklaşık 1 km sonra, yolun sağında bulunan Ağadere Seyyar Ağır Mecruhın Hastanesi muharebe döneminde çok önemli işlev görmüştür. 9. Tümen'in Sevk Hastanesi, 4. Tümen Seyyar Hastanesi ve korduların seyyar hastaneleri Ağadere'de bulunmaktaydı.

7

İsimsiz Topçu Yüzbaşı Şehitliği

Çamburnu'ndan Kilitbahir'e giden yol üzerinde, Kilitbahir'e 800 m mesafede, yolun sağ tarafında bulunmaktadır. Yol kenarından basamaklı bir yol ile şehitliğe ulaşılabilir. Şehitlik hakkında herhangi bir kayıt yoktur.

Çanakkale Kara Muharebeleri sırasında bu bölgede görev yapan Ağır Mecruh Hastanesi'nde (Ağır Yaralı Hastanesi) şehit olan askerlerin çoğu Kilitbahir mevkiindeki yamaçlara gömülmüşlerdir. Bölge, Ağadere Hastane Şehitliği'ne yakın olması nedeniyle de olası şehitlik alanı olarak ifade edilebilir.

8

İstihkâm Yüzbaşı Tahir Bey Anıtı

Anıt, Kilitbahir'de 32. Deniz Hava Savunma Bata-
ya Komutanlığı karşısında ve yolun deniz tarafında
kalmaktadır. İstihkâm Yüzbaşı Tahir Bey Anıtı, kara
muharebelerinin yoğun bir şekilde sürdüğü 15 Mayıs
1915'te denize açılan Yüzbaşı Tahir Bey ve dört erinin
şehit olmaları anısına yapılmıştır. Kaidenin iki yanında
boş top mermisi kovanları bulunmaktadır.

Anıtın üzerinde yer alan kitabede ise 15 Mayıs 1915 ta-
rihinde Yüzbaşı Tahir Bey ve 4 eri Boğaz'da sandalla
göreve giderken bir mayına çarparak şehit olmuştur.
yazmaktadır. Yine başka bir kaynakta olayın tarihi
9 Mayıs 1915 olarak geçmekte ve olayın bir mayın-
dan ya da düşman mermisinden kaynaklandığı ifade
edilmektedir.

9

Değirmen Burnu Tabyası

Tabya; Eceabat-Kilitbahir yolu üzerinde sağ tarafta, Değirmen Burnu mevkinde yer almaktadır. Tabya içerisinde, kitabesinde II. Abdülhamit'in tuğrası bulunan bir kışla binası yer almaktadır. Tabya, günümüzde ziyarete kapalı olup 32. Deniz Hava Savunma Bataarya Komutanlığı tarafından kullanılmaktadır.

Tabya, Yarımada'daki diğer tabyalarla mimari üslup açısından benzeşmektedir. Yine kıyıya paralel olarak inşa edilmiş olan tabyada; 8 bonet ve aralarında 7 top yeri, ayrıca da cephanelik bulunmaktadır. Tabya, bulunduğu mevki nedeniyle muharebe bölgesinin dışında kalmıştır.

Osmanlı Devleti, 19.yy'daki gelişmelerle birlikte Çanakkale'de, kale savunmasından müstahkem mevki ve tabya savunmasına geçmek zorunda kalmıştır. Bu süreçle birlikte tabya mimarisi ilerlemiş, II. Abdülhamit döneminde kaleler müstahkem mevki tabya hâline çevrilmiş ve birçok tabya daha inşa ettirilmiştir. Yine tabyaların askerî topçu personeli için de Kilitbahir Değirmen Burnu'nda bir topçu okulu kurulmuştur. II. Abdülhamit, Boğaz savunmasına çok önem verdiği için dönemin en gelişmiş toplarını üreten Alman Krupp firmasından 1885'te top siparişi vermiştir. Genelde sahil savunmasında kundaklı, arkadan dolma Krupp topları kullanılmıştır. Yine sahil savunmasını güçlendirmek için 1914 sonu 1915 başlarında sahil bataryaları ve seyyar bataryalar kurulmuştur.

10

Dur Yolcu Yazısı

Değirmen Burnu Tabyası'nın hemen arkasındaki yamaçta; Dur Yolcu, Bilmeden Gelip Bastığın Bu Toprak, Bir Devrin Battığı Yerdir ifadeleri yer alır. Tepenin yamacında yer alan mısralar ile Mehmetçik ve meşale figürü, 1960 yılında bölgede askerlik görevini yapan Seyran Çebi tarafından yapılmıştır. Mısralar, şair Necmettin Halil Onan'ın "Bir Yolcuya" şiirinin ilk iki dizesinden oluşmaktadır.

Çanakkale Deniz ve Kara Muharebeleri'nin ana hedefi, Kilitbahir Platosu'na ulaşarak Boğaz'a hâkim olmak; sonrasında da payitahtı, yani İstanbul'u zapt etmektir. Kilitbahir yamacındaki bu yazının bu yönüyle de çok isabetli olarak stratejik bir noktaya yazıldığı söylenebilir.

11

KİLİTBAHİR KALESİ

Fatih Sultan Mehmet, İstanbul Boğazı'na Rumeli Hisarını yaptıırarak Karadeniz ile Marmara Denizi arasındaki deniz seyrü seferlerini kontrol altına aldığı gibi Çanakkale Boğazı'nın en dar yerine de karşılıklı iki kale yaptıırıştır. Anadolu yakasında Kal'a-i Sultaniye (Çimenlik Kalesi), Avrupa yakasında ise Kilitbahir Kalesi bulunmaktadır. Boğaz'a giriş-çıkış yapan bütün gemiler bu hatta geldiklerinde durdurulmuş ve kontrol edilmişlerdir. Kale top atışlarının etkili ve isabetli olabilmesi için Boğaz'ın en dar bölgesine konumlandırılmıştır. Çanakkale'deki Çimenlik Kalesi ile paralel konumda bulunması nedeniyle de karşılıklı top ateşleri kesişmekte ve bir geminin geçebileceği, topların ulaşmadığı bir ölü alan bulunmadığından dolayı Boğaz'dan geçmek son derece zor hale gelmekteydi.

1462-63 yıllarında yapılan kale, 1541 yılında Kanuni Sultan Süleyman tarafından restore edilmiş, bu restorasyon esnasında güney kısmı çevreleyen bir sur duvarıyla dış uçta bir kule (Sarıkule) inşa edilmiştir. Kale, 1870 yılında Sultan Abdülaziz tarafından ikinci kez restore edilmiştir. Kuzey bölümünün orijinal dış deniz duvarı günümüzde yoktur. Bu bölümün kuzey parçası 1893-1894 yıllarında II. Abdülhamid tarafından yeniden inşa ettirilmiştir. Deniz duvarlarının güney kısımları top mazgalı olarak kullanılmıştır. Günümüze yakın ise 2011-2013 yılları arasında da bir restorasyon geçirmiştir. 2015 yılında ise yeni bir teşhir-tanzim projesi başlatılmıştır.

Havadan görünümü yonca yaprağına benzetilen kalenin isminin "Denizin Kilidi" anlamında Kilid-ül Bahir olduğu bilinmektedir. Kale'nin inşa edilmesi ile birlikte gelişen Kilitbahir köyünde birçok Osmanlı Dönemi esere rastlanmaktadır. Fatih Camii, Cahidi Sultan Camii, Tabip Hasan Camii, yıkılmış olan Kırklar Camii, Uşşaki Dergâhı (Ahmed Talibi Tekkesi), çok sayıda çeşme, geleneksel konutlar, iki hamam kalıntısı ve Cahidi Sultan Camii çevresindeki mezarlar bu yapılara örnektir.

12 Namazgâh Tabyası

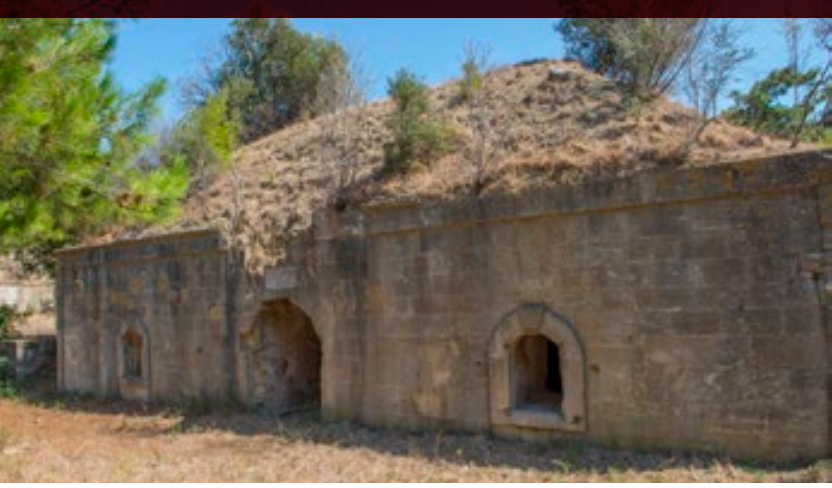
Kilitbahir Kalesi'ni geçtikten sonra yolun deniz tarafında bulunan 26 adet bonetten oluşan Namazgâh Tabyası'nın, Osmanlı Ordusunun ıslahı için gelen Baron De Tott'un da önerisiyle inşasına başlanmıştır. Çanakkale Boğazi'nin en dar noktasına yaptırılan ilk ve en büyük tabyadır. Sonrasında eklenen yapılarla beraber, Merkez Tabya niteliği kazanmıştır.

Burası Çanakkale Muharebeleri'nde, bölgedeki tabyalarda görev yapan bataryaların bağlı olduğu 4. Ağır Topçu Alayı'nın karargâh merkeziydi. Bu nedenle daima müttefik donanmasının başlıca hedeflerinden biri olmuştur. Tabyada 16 adet kıyı topu vardı. Bunlardan 2'si uzun, 14'ü kısa menzillidir. Bunlardan sadece 2'si deniz muhaberesinde aktif olarak görev yapmış, di-

ğerleri ise menzil yetersizliğinden dolayı kullanılamamıştır.

Tabyanın ana aksında yer alan mekânın savaş döneminde Savaş Harekât Merkezi olarak kullanıldığı bilinmektedir. En son 2005-2006 yıllarında Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından restore edilerek 18 Mart 2006'da ziyarete açılan tabyada, Çanakkale savaş objeleri sergilenmektedir. Yapı içerisinde, 12 adet sergi panelinde muharebelerle ilgili tarihî bilgiler verilmektedir. Bu bölümü geçtikten sonra bonetlerin iç kısmında 7 dk.lık Boğaz Muharebesi'nin anlatıldığı kısa bir video gösterimi yapılmaktadır. Yine bonetlerden birisinde savaş dönemi istihbarat haberleşmesini canlandıran, ses düzeneği olan bir sergi ziyaretçilere sunulmaktadır. Aynı bölümde yine müttefiklere ait batırılan gemilerin fotoğrafları sergilenmektedir.

13

Rumeli Hamidiye Tabyası

Tabya; Kilitbahir köyünün güneyinde, Gonca Tepe'nin eteklerinde yer almaktadır. Bonetin üzerinde yer alan kitabesinde Sultan II. Abdülhamit döneminde Boğaz savunmasını güçlendirmek için yaptırıldığı yazmaktadır. Tabya, üç bonet ve iki 35'lik Krupp marka top platformundan oluşmaktadır. Tabyada toprak tepelikler hâlinde, iç bölümleri kesme taştan yapılmış ve üzerleri tonozla örtülmüş olan bonetler genelde cephanelik ya da erat koğuşu olarak kullanılmıştır.

Boğaz Muharebesi'nde, Rumeli Hamidiye Tabyası döşeme raylarının kırılması ve nişan tertibatının hasar görmüş olması nedeniyle müttefik gemilerine hiç ateş edememiştir. Tabya bugün ziyarete kapalıdır.

14

Rumeli Mecidiye Tabyası ve Şehitliği

Rumeli Hamidiye Tabyası'nı geçtikten 300 m sonra, yolun sağ tarafındaki yokuşlu yoldan ilerlediğimizde Seyit Onbaşı'nın adı ile özdeşleşen tabyaya ulaşılmaktadır. 8 bonet ve 6 top yerinden oluşan tabyanın II. Abdülhamit döneminde yapıldığı bilinmektedir. Tabyanın gerisinde karargâh vb. yapılara ait olduğu düşünülen temel izleri görülebilmektedir. Boğaz Muharebesi esnasında İtilaf donanması tarafından açılan ateş sonucu bataryada görevli 16 er şehit olmuştur. Topların olduğu platformlar ve aksanlar isabet almıştır. Bu askerlerin toplu olarak gömüldüğü alan, 1919 yılında Mecidiye Şehitliği olarak düzenlenmiştir. Etrafı duvarlarla çevrili olan şehitlik, Türk Şehitlikleri İmar Cemiyeti ile Çanakkale Şehitleri Abideleri'ne Yardım Cemiyeti tarafından 1969'da yaptırılmıştır.

Tabyanın girişinde yer alan Anıt üzerindeki kitabe-
de, 18 Mart 1915 Boğaz Savaşında bu tabyada şehit
olanlar Ispartalı Ali Çavuş, İvrindili İsmail Oğlu Meh-
met, Mustafa Oğlu Süleyman ve 13 arkadaşı burada
yatar ifadeleri bulunmaktadır.

Mecidiye Şehitliği Anıtı'nın hemen yanında Feyzi
Efendi'nin mezarı bulunmaktadır. III. Selim döneminde
yaşamış olan mimar, matematikçi ve devlet adamı
olan Boğaz Muhafızı Feyzi Efendi; Çanakkale Boğaz-
zı'nda görevli bulunduğu dönemde İngiliz donanma-
sının 19 Şubat 1807'de Boğaz'ı geçmesi sonucu idam
edilmiştir. Mezar 1980'de Kilitbahir'den bugünkü nok-

taya nakledilmiştir. Mezarın üzerindeki Osmanlıca kitabesinde şu ifadeler yazılıdır;

Sonsuz olan Allah'tır / Eski Defterdar Feyzi Efendi / İdam hükmü bu soylu kişiye verildi / Akdeniz Boğazına onarıma gitmişti / Verdi boğazı ele cennete attı can / Şüphesiz seyyid imiş Muharremde oldu şehit / Hak Teâlâ kabrini cennet bahçelerinin kapılarında etsin / Tövbe istiğfar edip Kuran'ı bir kez hatmetmiş / Yüzünü dönüp Hakka cennete yürüdü / Gözyaşı damlasını tarihe döktü / Feyzi Efendi ahret ırmağını mekân eyledi dedi / 30 Mart 1807

15

Seyit Onbaşı Heykeli

Rumeli Mecidiye Tabyası'nda bulunmaktadır. Boğaz'ı geçip İstanbul'a ulaşmayı amaçlayan müttefik armadasına 18 Mart 1915 tarihinde kahramanca karşı koyan tüm Mehmetçiklerimizin ve bu noktada Seyit Onbaşı'nın kahramanlığını sembolize etmek için yapılmıştır. Ayrıca Mecidiye Tabyası'nın deniz tarafında yol kenarında heykeltıraş Hüseyin Anka Özkan tarafından yapılan bir heykeli daha bulunmaktadır.

1889 Edremit Havran ilçesi Manastır köyünde (köy sırasıyla Çamlık, sonrasında da Koca Seyit köyü adını almıştır) doğan Topçu Onbaşı Seyit'in babasının adı Abdurrahman, annesinin adı Emine'dir. Kayıtlara göre: Çanakkale Müstahkem Mevkiindeki askerliği "Ağır topçu neferi" olarak 1914 yılında başlamış, 1918 yılında sona ermiştir. 1934 Soyadı Kanunu ile "Çabuk" soyadını almıştır. Terhis olduktan sonra köyüne dönmüş, dağlarda odun kömürü yapıp satarak geçimini sağlamaktayken, yakalandığı zatürre hastalığından kurtulamayarak 1 Aralık 1939 tarihinde, 50 yaşında vefat etmiştir. Günümüzde mezarı kendi köyünde yer almaktadır.

16

Havuzlar Şehitliği ve Anıtı

Şehit Onbaşı Anıtı'ndan Şehitler Abidesi yönüne doğru gidildiğinde yolun sol tarafında yol ile deniz kıyısı arasında kalmaktadır. Anıt, 1961 yılında Çanakkale Şehitleri Yardım Derneği tarafından inşa edilmiştir. Orman ve Su İşleri Bakanlığı tarafından da 2013 yılında restore edilmiştir. Şehitlik ve anıta varmadan önce yolun sağ tarafında Halil Paşa Çeşmesi bulunmaktadır. Çeşmenin karşısında bulunan mermer kitabelerde Osmanlıca yazılmış, cepheye giden askerlere ait yazılar mevcuttur. Kitabelere bir örnek: Fırak-ı yar ile cennete aram edemez adem. Ne kabil raht-ı ecel bana duzah olur alem. Günümüz Türkçesiyle anlamı: İnsan yarin ayrılığı ile cennete yerleşemez. Ecel yolculuğu ne mümkün bana cehennem olur alem şeklinde ifade edilebilir.

Anıt üzerindeki kitabelerde ise Kerevizdere bölgesinde şehit düşen askerlerimizin isimleri anılmaktadır.

17

Soğanlıdere Hava Saldırısı Şehitliği

Havuzlar mevkisinden Alçıtepe köyüne devam eden yol üzerinde, Soğanlıdere Şehitliği'ne gelmeden 7'nci Tümen Sıhhiye Bölüğü mevkinde, yolun sağ tarafında kalmaktadır. Savaşta, düşmanın hava saldırısı sonucu şehit düşen askerlerimizin anısına yapılmış olan şehitlik kitabesi üzerinde "1915 Çanakkale Muharebeleri sırasında Soğanlıdere Cephesi ileri hatlarına karşı girilen hava saldırısı sonucu şehit düşen 1 Onbaşı ile 9 Er'e aittir. Ruhları Şad Olsun" , Gök Kubbenin altında yatar, al kan içinde / Ey yolcu, şu topraklar için can veren erler / Hakk'ın bu veli kulları taş türbeye girmez, / Gufrana bürünmüş, yalnız Fatıha bekler Mehmet Akif Ersoy, Hilvan 27 Kanuni Evvel 1340 (27 Aralık 1924) ifadeleri yer almaktadır. Şehitlik 2013 yılında yenilenmiştir.

18

Soğanlıdere Şehitliği

Soğanlıdere Hava Saldırısı Şehitliği'nden birkaç yüz metre ileride, 2005 senesinde restore edilerek açılan Soğanlıdere Hastane Şehitliği bulunmaktadır. Anıt, ay ve yıldız şeklinde figürize edilmiş olup yıldızın ortasında bulunan üçgen piramit yapı ise şehitlerimizin Allah'a yükselişini temsil etmektedir. Anıtın hemen altındaki bölgede gerçek şüheda kabristanlığı çevrelenmiştir. Burada savaş zamanında kurulu olan hastanelerde tedavi edilirken şehit olan askerlerimiz yatmaktadır. Bu bölgede 2., 7. ve 12. Tümenlerin Sıhhiye Bölükleri hizmet vermektedirler.

Vadi düşman taarruzlarına kapalı bir konumda olması nedeniyle Seddülbahir Cephesi'nin en önemli lojistik destek merkezi görevini görmüştür. Soğanlıdere Vadisi 18 Mart için hazırlanmış kıyı set bataryalarının yanında dört tümen hastanesine ve Güney Grubu Komutanlığının erzak ve ambar depolarına da ev sahipliği yapmıştır. Bu yönüyle de Soğanlıdere, Türk askerinin yemek işşesinin yapıldığı merkezlerden biri olmuştur.

Soğanlıdere Şehitliği'ne varmadan evvel yolun sağ tarafında yıkık bir harabe gözüktür. Burası Melek Hanım Reviri'dir. Seddülbahir Cephesi'nin ilk reviri olan bu mevzii sonrasında kapsamlı bir sahra hastanesine dönüştürülmüştür. 1916 Şevki Paşa Haritası'nda da 29 no.lu paftada işaretlenmiş ve Osmanlı Türkçesi ile yazılmıştır. Aynı şekilde set bataryalarında görev yapan askerlerimizin tedavi edildiği yerlerden biri olma özelliğine de sahiptir.

19

ŞAHİNDERE ŞEHİTLİĞİ

Tespit edilebilen gerçek şüheda kabristanlarından biri olan Şahindere Şehitliği, Soğanlıdere mevkisini geçtikten sonra yolun sol tarafında Çınarlıdere'nin hemen üst tarafında yer almaktadır. Mimari yapı tarzı açısından Soğanlıdere Şehitliği ile benzeşmektedir. Ay ve ortasında yıldız üzerinde yükselen üçgen konik anıt ile şehitlerimizin göğe yükselişi temsil edilmektedir. Şehitlikte yere konumlandırılmış 132 kabalak taşı ile şehitlerimiz anılmaktadır. Mezar taşları bölümünün hemen üst kısmında ise gerçek şehitlik alanının çevrilerle işaretlendiğini görmekteyiz.

Şahindere Şüheda Kabristanı, Seddülbahir Cephesi'nde yani güney cephesinde kalmaktadır. Bölgede suyun ve gölgelik ağaçların bulunması, sakin ve korunaklı bir alan olması nedeniyle savaş döneminde cephe gerisindeki büyük sargı yerlerinden birisi bu mevkide kurulmuştur.

5 Temmuz 1915 sonrasındaki muharebelerde, sol kanat birliklerinin yaralanarak şehit düşenlerin bir bölümü bu şehitlikte yatmaktadır. Nisan-Haziran-Temmuz aylarında şiddeti artan Seddülbahir, Kerevizdere ve Kirte Muharebeleri'nde kullanılan bölgede şehit düşenlerin bir kısmı da Şahindere Şehitliği'ne gömülmüştür. Bu şehitlikte yatanların bağlı oldukları birlikler;

- 1'inci Tümenin 70, 71 ve 124'üncü Piyade Alayları
- 2'nci Tümenin 31, 32 ve 39'uncu Piyade Alayları
- 5'inci Tümenin 13 ve 15'inci Piyade Alayları
- 6'ncı Tümenin 16'ncü Piyade Alayı
- 7'nci Tümenin 19, 20 ve 21'inci Piyade Alayları
- 10'uncu Tümenin 29 ve 30'uncu Piyade Alayları
- 11'inci Tümenin 126 ve 127'nci Piyade Alayları'dır.

Bu şehitlikte isimleri tespit edilen yaklaşık 2.000 şehidimiz yatmaktadır. Şehitlik Çevre ve Orman Bakanlığı tarafından 2005 yılında yeniden düzenlenmiştir.

20

Mülazım-ı Sani Mustafa Efendi Şehitliği

Şahindere Şehitliği içerisinde, etrafı çevrilmiş gerçek şehitlik alanının içerisinde demir parmaklık içerisinde ve mezar taşı bulunan bir şehit yatmaktadır. Mezar kitabesinde; *18 Eylül 1915 Vatanın Genç ve Şanlı Şehidi 30. Alay 10. Bölük Mülazım-ı Sanisi (Teğmeni) Ali Şadi Efendi (Oğlu) Mustafa Efendi Ruhuna Fatih*a yazmaktadır. Mustafa Efendi'nin Alçıtepe Cephesi'nde şehit düştüğü bilinmektedir.

21 Alçitepe Şehitliği

Şehitlik; müttefiklerin 24 saat içerisinde almayı hedefledikleri Alçitepe köyüne girmeden hemen önceki yol ayırımından sola döndükten yaklaşık 400 m sonra, Bakı Terası ve Mareşal Fevzi Çakmak Anıtı istikametindeki yolun sağ tarafında, yoldan yaklaşık 10-15 m kadar içeride bulunmaktadır.

Şehitliğin kitabesinde; “Çanakkale Savaşı’nda Alçitepe bölgesinde Türk savunma hattını oluşturan birliklerde şehit düşen askerler bu şehitlikte gömülüdür. Bu vatan aziz şehitlerine minnettardır. Ruhunuz şad olsun” ifadeleri yazılıdır. Ne zaman yapıldığı bilinmeyen şehitlikte, Kirte Muharebeleri’nde şehit düşen askerlerimiz yatmaktadır. Savaş sonrası araziden toplanan şehit kemiklerinin defnedilmesiyle oluşturulan şehitlikte yatanların kimlikleri belli değildir. 2013 yılında Orman ve Su İşleri Bakanlığı tarafından yenilenmiştir.

22

Alçitepe Bakı Terası

Alçitepe Şehitliği'nden çıkıldıktan sonra güneydoğu istikametine doğru 1.500 m gidildiğinde bakı terasına ulaşılmaktadır. 25 Nisan 1915 çıkarmasında zapt edilmesi planlanan bu tepe, İngilizler ve Fransızlar tarafından ilk gün hedefi olarak seçilmiştir. Bakı Terası; Güney cephesinin en yüksek tepesine hâkim bir noktaya konumlandırılmış olup alan ziyaretçilerine Kerevizdere, Zığındere, Kirte muharebe alanlarının ve 25 Nisan 1915 tarihli tüm çıkarma noktalarının tamamını gözlemlene imkânı sunmaktadır.

23

Mareşal Fevzi Çakmak Anıtı

İngilizlerin ilk gün hedefleri Alçıtepe'dir. Fakat İngilizler, Alçıtepe'ye tüm muharebeler süresince sadece 3 km yaklaşabilmişlerdir. Alçıtepe'yi sağımıza alıp devam eden yoldan Alçıtepe'ye (Bakı Terası) çıkıldığında "Hilal Sırtı" olarak anılan mevkiye bulunan Anıt, Mareşal Fevzi Çakmak Anıtı'dır. 1941 yılında yapılan anıtın kitabesinde 5. Kolordu Komutanı Tuğgeneral Fevzi Çakmak'ın Savaş İdare Merkezi ifadeleri yer almaktadır.

Fevzi Paşa, 5. Kolordu Komutanı olarak Temmuz ortasından itibaren muharebelerde görev almıştır. İngiliz ve Fransız askerlerinden oluşan müttefikler, Alçıtepe istikametinde yapacağı taarruzlar doğrultusunda güney bölgesinin en yüksek tepesini almayı planlıyorlardı. Stratejik öneminden dolayı Alçıtepe bölgesinin savunması 5. Kolordu Komutanı Tuğgeneral Fevzi Bey'in (Çakmak) idaresine verilmiştir. Fevzi Bey komutasındaki binlerce asker ile savunulmuş ve müttefiklere teslim edilmemiştir. Türk direnişi karşısında amacına ulaşamayan müttefikler çok fazla ilerleyememişlerdir.

5. Kolordu Komutanlığına bağlı olarak 41. Alay ve 14. Kolorduya bağlı 28. Alaylar Conkbayırı bölgesine gönderilmiş ve Albay Mustafa Kemal Bey'in 10 Ağustos tarihinde Conkbayırı taarruzuna yardımcı olmuşlardır. Mustafa Kemal rahatsızlığı nedeniyle 8 Aralık 1915'te istirahate ayrılınca Fevzi Paşa 5. Kolordu Ko-

mutanlığı kendisinde kalmak üzere, ek görev olarak Anafartalar Grubu Komutan Vekilliği ile görevlendirilmiştir. (Mustafa Kemal 10 Aralık 1915'te Çanakkale'den ayrılmıştır)

Redoubt Mezarlığı

Alçıtepe köyünden sahile inen yolun 2'nci kilometresinde sağ tarafta yer almaktadır. Mezarlık adını kuzeyinde kalan siperler ve tahkimler nedeniyle "tahkimli mevzi hattı" olarak anılan alandan almaktadır. Mezarlıkta Birleşik Krallığa ait 716, Avustralya'ya ait 20, Yeni Zelanda'ya ait 8, Hint ordusuna ait 1 ve kimlikleri belli olmayan ise 1.282 kişi tespit edilmiştir. Toplamda mezar taşlarına isimleri yazılan askerlerin sayısı 2.027'dir.

6 ve 7 Mayıs günlerinde, Alçıtepe köyünün arkasında yer alan, İngilizlerin Achi Baba (Alçıtepe) dedikleri önemli bir tepeyi ele geçirmek için yapılan İngiliz ve Fransız hücumları pek fazla ilerleme kaydedememiştir. 8 Mayıs sabahı, Yeni Zelandalılar da hücum katılmışlar; ancak çok az ilerleme kaydedebilmişlerdir. Avustralyalılar, direkt olarak yoğun Türk topçu ve tüfek ateşine doğru ilerlediler. Bu etkisiz hücumda, 1.000'den fazla Avustralyalı öldürüldü veya yaralandı. Bu muharebede ölen Avustralyalıların çoğu ya hiç bulunamadı ya da bulunmuş olsalar bile kimlikleri belirlenemedi. Onların isimleri Helles Anıtı'nda kayıtlıdır. Bunlardan bazıları, Redoubt Mezarlığı'ndaki birçok isimsiz asker mezarının arasında yatmaktadırlar.

4 Haziran 1915 tarihinde; İngiliz ve Fransız birlikleri, III. Kirte Muharebesi olarak bilinen hücumu başlattılar. Şiddetli ve uzun süren bombardımanın ardından her iki taraf da ağır kayıplar verdiler; fakat müttefikler

Alçitepe hedeflerine yine ulaşamadılar. Mezarlık içerisinde savaştan yıllar sonra bölgeye gelen babası tarafından dikilen ağacın altında, 7 Ağustos 1915'te silahını temizlerken öldüğü ifade edilen oğulları Eric Duckworth'a ait bir mezar taşı da bulunmaktadır.

25

Skew Bridge Mezarlığı

Sahile doğru ilerleyen yol üzerinde, Redoubt Mezarlığı'ndan 2,5 km sonra sol tarafta bulunmaktadır. Mezarlığın adının muharebeler sırasında Kanlı Dere üzerinde bulunan tahta köprüden geldiği bilinmektedir. Mezarlıkta toplamda 606 kişinin ismi mezar taşlarına yazılıdır. Bunların 249'u Birleşik Krallığa, 9'u Avustralya'ya, 1'i Hint ordusuna ait olmak üzere kimlikleri belli olmayan ise 345 kişi tespit edilmiştir.

1918 Mondros Mütarekesi'nden sonra, İngilizler Gelibolu Yarımadası'nda gömülmemiş olan askerler için sahayı tekrar gözden geçirmişlerdir. Savaş süresince 36.000'den fazla kaybı bulunan İngiltere'nin şimdi 31 Harp Mezarlığı'nda 22.000 savaş mezarı bulunmaktadır; fakat bunlardan sadece 9.000'inin kimlikleri tespit edilebilmiştir. Ayrıca 14.000 askerinin cesedi dahi bulunamamıştır. Bu askerler Yarımada'daki Cape Helles, Twelve Tree Copse, Lone Pine ve Conkbayırı (Yeni Zelandalıların) Anıtları'nda anılmaktadır. 1919 yılından sonra çevredeki küçük mezarlıklar birleştirilmiştir.

Seddülbahir Çıkarmasında General Hamilton'ın Lord Kitchener'e mesajı

"Kolayca veren iki kere vermiş olur. Çok doğru bir atasözü! Gelibolu Yarımadası'nda bugün bir yeni asker, Akdeniz'deki beş gemiye bedel ya da Londra merkezdeki birliklerde zaman öldüren 50 askerden daha değerli. Biliyorum ki millet, dairelerinde şimdi dikkatle rakamları topluyor ve 60.000 piyadenin Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkmaya yeterli olduğunu söylüyordur. Gel bir de gerçeği gör!"

26

Seddülbahir Fransız Askeri Mezarlığı

Morto Koyu üst mevkinde yer alan mezarlığa, ana yol üzerinden kısa bir yol ile ulaşılmaktadır. Cezayir, Fas ve Senegal'den gelen Fransız askerlerinin gömülü olduğu mezarlığın açılışı 9 Haziran 1930 tarihinde, Sefer Kuvvetleri eski Başkomutanı General Gouraud'un eşliğinde gerçekleştirilmiştir. Mimarı A. George'dir. Morto Koyu'na bakan yamaç üzerinde kurulan anıt, Çanakkale Muharebeleri sırasında yapılan Fransız mezarlıklarının bir araya getirilmesi ile oluşan Gelibolu Yarımadası'ndaki tek Fransız mezarlık anıtıdır.

Nisan 1915 çıkarmaları ile ilk kez Yarımada'ya gelen Fransızlar, Kirte Muharebeleri ile birlikte çarpışmalara dâhil olmuşlardır. Fakat bu çarpışmalar sırasında sadece küçük mevzilere hâkim olabilmişlerdir.

1919'da savaş alanında gömülü olanların bir araya toplanması gündeme gelmiştir. 1919 yılında bir araya getirilen 4 mezarlık 140 metre uzunluğundaki alana dört ayrı bölüm hâlinde yerleştirilmiştir. Galinier Mezarlığı, Ambulance Mezarlığı, Morto'daki 1. Tümen Mezarlığı ve 2. Tümen Mezarlığı bir araya getirilmiştir. 1922'de ise bir heyet, ölen askerlerden teşhis edilebilenlerin Fransa'ya gönderilmesini sağlamıştır. 1923'te Lozan Antlaşması'ndan sonra tüm mezar ve toplu mezarlıklar burada toplanmıştır. Yine savaş sırasında kullanılan hastanenin bulunduğu Limni Adası'nda hayatını kaybeden askerler de buraya gömülmüştür. Mezarlık, Şevki Paşa Haritası'nın 38 ve 42 no.lu paftalarında işaretlidir.

27

Fransız Topları

Şehitler Abidesi'nden otoparka inildiğinde ve Morto Koyu'na doğru inen yol takip edildiğinde sağ tarafta Fransız topları görülmektedir. 25 Nisan 1915 Morto Koyu çıkarması sırasında Hisarlık Tepesi Fransızların mıntıkası hâline gelmişti. Gemi ve kara toplarından oluşturulan Fransız topçu bataryaları ilk atışlarını haziran muharebelerinde yapmışlardır.

Seddülbahir Cephesi'nde özellikle Kerevizdere ve Zığındere Muharebeleri'nde kullanılan ve ağır hasar bırakmasıyla bilinen, Türk askerlerinin verdiği isim ile Kara Kedi olarak adlandırılan Fransız La Demosielle ve Cropuillard havan topları, bu muharebelerin kazanılmasında ve Türk tarafınca ağır zayıat verilmesinde etkili olmuştur. Fransızlar Yarımada'nın tahliyesi gerçekleşirken buradaki topları etkisiz hale getirip buldukları mevzilerde bırakmışlardır. Şehitler Abidesi bölgesinde Fransız topları önündeki kitabede şu ifadeler yer almaktadır: Fransızlar cereyan eden muharebelerde bu noktaya kadar geldiler. Bu topları burada bırakıp geriye döndüler. Yine Gözcübaba Tepe'si üzerinde Cape Helles Anıtı'ndan çıktıktan sonra yolun soluna dönülerek devam edilir. Yaklaşık 1 km sonra yolun sağ tarafından 100 m içeriye ilerlediğimizde ağaçlık bir alanda yine iki tane Fransız topunun bulunduğunu görürüz.

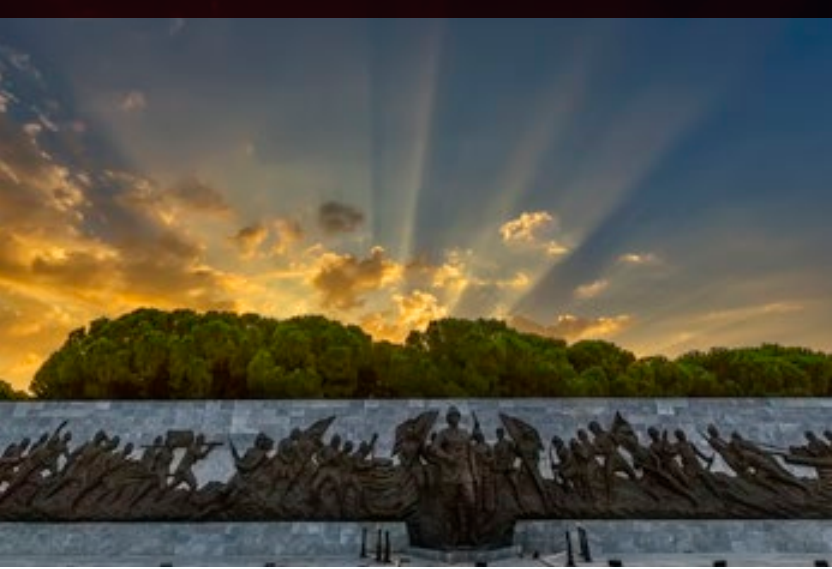

28

Çanakkale Şehitler Abidesi

Gelibolu Yarımadası'nın en çok ziyaret edilen ana ziyaret noktası olan Abide, Eskihisarlık Burnu üzerinde yer almaktadır. Açılan bir proje yarışması sonucunda 37 proje arasından Doğan Erginbaş, İsmail Utkular ve Feridun Kip tarafından hazırlanan proje seçilmiş olup Abide'nin temeli 17 Nisan 1954 tarihinde atılmıştır. İkinci Anafartalar Zaferi'nin 45. yıldönümü olan 21 Ağustos 1960 tarihinde ziyarete açılan Çanakkale Şehitler Abidesi, Çanakkale Muharebeleri'nde şehit düşen tüm askerlerimizi simgelemekte ve onların anısını yaşatmaktadır. Mimarı Doğan Erginbaş'ın kendi ifadesiyle Abide, tüm coğrafyalardan gelen şehitlerimizin toplu bir şekilde göğe yükselişini temsil etmektedir. Ayaklarının üzerinde muharebe anlarını yansı-

tan kabartma rölyefler bulunmaktadır. Her yıl 18 Mart tarihinde, ülkenin dört bir yanından gelen vatandaşlar ve devlet erkânı tarafından Abide tören alanında anma merasimleri düzenlenmektedir.

Abide'nin arka bölümünde yer alan sembolik mezarlıklar 2007 yılında ziyarete açılmıştır. Şehitlikte, Çanakkale Muharebeleri sırasında şehit düşen ve bugüne kadar isimleri tespit edilebilmiş 59.408 şehidimizin isimlerini bulunmaktadır. Yine sembolik şehitliğin önünde muharebe dönemini yansıtan 45 m uzunluğunda bir rölyef bulunmaktadır. Rölyefi geçtikten sonra, sembolik şehitliğin başlangıç bölümünde meçhul asker mezarı ve Mustafa Kemal Atatürk'ün 1934'te müttefik askerleri için söylediği sözlerin yer aldığı mermer bir kitabe bulunmaktadır. Arıburnu muharebelerinden sonra bir Anzak askerinin yanında Avustralya'ya götürdüğü ifade edilen ve bir Türk askerine ait olan kafatası, yıllar sonra 10 Mart 2003 tarihinde Türkiye'ye teslim edilmiş olup 18 Mart 2003'te resmî törenle bugünkü noktaya defnedilmiştir.

29

17. Alay Komutanı Binbaşı Hüseyin Hilmi Bey Anıtı

Şehitler Abidesi yönünde ilerlediğimiz zaman, yolun sol tarafında ve yoldan yaklaşık 200 m içeride yer alan anıt, 17. Alay Komutanı Yarbay Hasan Bey Anıtı'dır. Eski 2. Kolordu komutanlarından Korgeneral Muzaffer Alankuş tarafından yaptırılmış olup 2007'de Eceabat Kaymakamlığı tarafından yeniden düzenlenmiştir.

Anıt'ın kitabesinde *6. Tümen 17. Alay Komutanı P. Kaymakam Hasan Bey burada şehit olmuştur. Ruhuna Fatiha, 11 Temmuz 1915* ifadeleri yazılıdır. Anıt ile ilgili olarak yapılan son araştırmalarda, Çanakkale Muharebeleri'nde şehit düşen yarbay rütbesindeki subaylarımız arasında "Hasan" isminde bir subay bulunmadığı tespit edilmiş; anıtın bulunduğu bölgenin gerisinde Domuzdere'de 6. Tümen 17. Alay Komutanı Binbaşı Hüseyin Hilmi Bey'in burada yatıyor olabileceği yargısı ortaya çıkmıştır.

İlk Şehitler Anıtı

Seddülbahir Kalesi'nin hemen girişinde sol tarafta bulunan anıt, ilk şehitlerimiz anısına dikilmiştir. İngiliz ve Fransız gemileri Osmanlı Devleti ile ilgili henüz fiili ve resmi bir savaş durumu olmamasına rağmen boğazın girişini koruyan tabyaları 3 Kasım 1914'te bombalamaya başlamışlardır. Seddülbahir Kalesi içindeki tabyanın cephaneliğinin isabet almasıyla barut ve top mermileri patlamıştır. Bu saldırı sonucunda 5 Subay ile 81 er ve erbaş buldukları noktada şehit olmuşlardır.

Anıt üzerinde *3 Kasım 1914 günü İngiliz ve Fransız Donanması Seddülbahir ve Kumkale'yi bombardıman ederek bu yerde 5 Subay ve 81 Erimizi şehit etmiştir. Bu olay müttefiklerin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı fiilen harp ilan etmesi, oluşturmakta oldukları Çanakkale Seferi fikri için aşırı güven vermesi, Osmanlı İmparatorluğu'nda ise Çanakkale Boğazı savunmasının takviye edilmesi zorunluluğunu duyurması, ilk şehitlerini vermesi, Çanakkale Muharebelerinin öncüsü olması, açılardan önem taşır. Aziz şehitlerimizin ruhu şad olsun... Çanakkale geçilmemiştir. Geçilemeyecektir de. 18 Mart 1986* ifadeleri yer almaktadır. Anıt Orman ve Su İşleri Bakanlığı tarafından 2013 yılında restore edilmiştir.

Söz konusu saldırıda ölen şehitlerimizin asıl gömülü olduğu alan ise Seddülbahir Cephane Şehitliği olarak bilinen, limana inen yolun sağ tarafında ve Kalenin duvarına bitişik durumda bulunan şehitliktir.

31

Seddülbahir Cephanelik Şehitliği

İlk Şehitler Anıtı'ndan limana inen yokuşun sağ tarafında, yıkılan kale duvarının hemen kenarında bulunan şehitlikte 3 Kasım 1914 İtilaf Devletleri donanmasının bombardımanında Seddülbahir Kalesi'nin cephanesinin patlaması sonucu ölen tabya askerlerinin toplu olarak defnedildikleri mezar yer almakta olup Şehitliğin kitabesinde;

- Kale Komutanı Yüzbaşı Şevki
- Kale Komutanı Muavini Üsteğmen Cevdet
- Takım Komutanı Üsteğmen Hasan Pala
- Takım Komutanı Üsteğmen Rıza
- Takım Komutanı Teğmen Eşref
- 81 Er'in

şehit olduğu yazmaktadır.

32

Seddülbahir Kalesi

Çanakkale Boğazı'nın girişini savunmak amacıyla Anadolu yakasındaki Kumkale ile birlikte 1659 yılında inşa ettirilmiştir. Seddülbahir'in inşası, Venediklilerle Girit Adası üzerinde süregelen uzun savaşın yeniden başlaması ile birlikte, Kilitbahir ve Kale-i Sultaniye'nin Boğaz savunması için yetersiz kaldığı düşünüldüğü için başlatılmıştır. Bu sebeple, karşı kıyıda Kumkale ile birlikte Seddülbahir Kalesi, Venediklilerin Boğaz saldırılarının karşılandığı ilk savunma hattını oluşturmak amacı ile inşa ettirilmiştir. IV. Mehmet'in annesi, Hatice Turhan Sultan tarafından yaptırılmıştır. Turhan Sultan'ın vakfiyesinde Seddülbahir Kalesi'nin kuruluş aşaması ile ilgili bilgilere ulaşmak mümkündür.

Mevcut arşiv kayıtlarında, Seddülbahir Kalesi'nin mimarının kim olduğu hakkında kesin bir bilgiye ulaşıl-

lamamaktadır. Evliya Çelebi, işlerin yürütülmesinden sorumlu Ankebud Ahmed Paşa'nın ismini vermekte; kalenin mimarından ise sadece unvanı ile bahsetmektedir. Naima ise İstanbul'dan gönderilen saray mimarlarından bahsetmekte; ancak isim vermemektedir. Turhan Sultan'ın kaleleri inşa edilirken saraydaki baş mimarın Mustafa Ağa olduğu göz önünde bulundurulurken mimarının Mustafa Ağa olduğu varsayımında bulunulabilir.

Kale, Çanakkale Muharebeleri sırasında 12 adet top ile savunmaya katılmıştır. 3 Kasım 1914'te müttefikler tarafından bombalanmış olup bu saldırı ile Türk tarafı ilk şehitlerini vermiştir. Sonraki süreçte Birleşik Filo, Boğaz'ın giriş kısmındaki savunmayı yok etmek için 19 Şubat 1915 ve 25 Şubat 1915'te kaleyi tekrar hedef almıştır. Bu saldırılar ile birlikte Seddülbahir Kalesi etkisiz hale getirilmiştir. 26 Nisan 1915 tarihinde İngilizler tarafından; 27 Nisan 1915 tarihi itibarıyla de Fransızlar tarafından ele geçirilmiştir.

33

Doughty-Wylie Mezarı

Harapkale Tepe, konumuyla bölgedeki en önemli yükseltilerden biridir. Savunma açısından Ertuğrul Koyu sahilini cepheden gören stratejik bir noktada bulunmaktadır. Seddülbahir Cephesi'ni savunan 26. Alay, 3. Tabur'un son savunma ve idare mevzii bu tepe üzerindedir.

Doughty Wylie, Ezineli Yahya Çavuş'un savunduğu Gözcü Baba Tepesi'ni almak için başlattığı saldırıda öldürülmüştür. Ölümünden sonra Victoria Cross (VC) Nişanı ile ödüllendirilen Yarbay Charles Doughty-Wylie Harapkale Tepe'si üzerinde 26 Nisan 1915'te bir keskin nişancı tarafından vurularak öldüğü noktaya gömülmüştür. Mezar Kitabesi üzerinde; Lieut. Colonel C.H.M. Doughty Wylie V.C., C.B., C.M.G Royal Welch Fusiliers 26th April 1915 ifadeleri yazılıdır. Wylie "silah kullanmayan komutan" olarak da anılmaktadır. Mezar, Gelibolu'daki tek bireysel müttefik mezarıdır.

34

V Beach Mezarlığı

V Beach Mezarlığı, Ertuğrul Koyu'nda deniz seviyesine çok yakın bir noktada bulunmaktadır. Müttefikler ana çıkarma noktası olan Ertuğrul Koyu sahili için "V" kodunu kullanmışlardır. Bu mevkiye I. Royal Dublin ve Royal Munster Fusiliers ve II. Hampshires birlikleri tarafından diğer koylarla eş zamanlı bir çıkarma tarruzu düzenlenmiştir. Özel bir çıkarma gemisi olarak Ertuğrul Koyu'na getirilmiş olan River Clyde, müttefikler için bir ölüm tuzağına dönüşmüş, çıkarma anın-

daki en tehlikeli mevkide karaya oturmuştur. Geminin komutanı Binbaşı Unwin'in işareti ile birlikte gemiden saldırıya geçen askerler dışarı çıktıkları anda kurşun yağmuruna tutulmuşlardır. Destek gemileri olan layterlerin üstü ölü ve yaralılarla dolmuştur. Nasıl ki 19 Mayıs 1915 Taarruzu Türk tarafınca en zayıflatıcı gün olduysa, 25 Nisan 1915 tarihi de müttefiklerin en zayıflatıcı günü olmuştur. Çıkarma güçlü bir savunma ile karşılanmış; ancak ertesi gün Seddülbahir köyü ve Kalesi İngilizler tarafından ele geçirilerek Ertuğrul Koyu güvenlik altına alınabilmiştir.

Mezarlık çıkarmadan hemen sonra kurulmuş olup Mütareke'den sonra ise bazı mezarların da buraya taşınmasıyla yeniden düzenlenmiştir. Seddülbahir Cephesi'ndeki çarpışmalar sırasında hayatını kaybeden müttefik askerleri, bu mezarlık alanına gömülmüşlerdir. Ertuğrul Tabyası'nın hemen altında bulunan ve 2.045 m² alanı kapsayan mezarlıkta, 696 İngiliz askerinin yattığı bilinmektedir.

Kraliyet Donanması Havacılık Bölümü'nden Filo Komutanı Samson

"Ölülerle dolu layterleri ve bütün sahil boyunca kandan kırmızıya dönmüş denizi görebiliyorduk,"⁵

35

Yahya Çavuş Şehitliği ve Anıtı

Yahya Çavuş Şehitliği, Ertuğrul Tabyası'nın karşısında, bu noktada gerçekleşen Ertuğrul Koyu çıkarmasında kaybettiğimiz askerlerimizi anmak için yapılmıştır. 25 Nisan 1915 çıkarmasında Ertuğrul Koyu'nu savunan 9'uncu Tümen'in 26'ncı Alay'ının 3'üncü Taburu'na bağlı Türk askerlerinin anısına Kültür Bakanlığı tarafından 1992'de yaptırılmıştır. Şehitliğin büyük kitabesi üzerinde 148 şehidimiz ve kitabe önündeki Türkiye motifi üzerinde yer alan 67 sembolik mezar taşı ile de diğer şehitlerimiz anılmaktadır. Karşılarındaki kuvvete göre oldukça az sayıda tertiplenen Türk birlikleri, 5 km'lik sahil boyunca İngiliz 29. Tümeni'nin taarruzuna karşı müthiş bir savunma yaratmışlardır. İngilizlerin hedefledikleri Alçitepe'ye ulaşmasını engelleyerek muharebelerin seyrini zafer yönüne çevirmeyi başarmışlardır.

Bu bölgedeki çok az kuvvetle sağlanan dirençli Türk savunması, ileri dönemde Türk birliklerine zaman kazandıracak olup müttefiklerin ilerlemesini zorlaştıracaktır. Ertuğrul Koyu'ndan taarruza geçen İngilizlerin 29. Tümeni, Türk savunmasını aşarak bölgenin en

yüksek noktası olan Alçitepe'yi diğer kollardan gelecek desteklerle birlikte tutmayı hedeflemiştir. Fakat taburun 10'uncu bölüğünden Ezineli Yahya Çavuş, Bölük Komutanı Yüzbaşı Hüseyin Hüsnü Bey'in şehit düşmesinin ardından komutayı ele almış ve arkadaşlarıyla birlikte güçlü bir direnişin sembol kahramanı olmuştur. Şehitlikteki anıtın kuzey yüzünde;

Vatan ve Bayrağı için Şehit olan bu Kahraman Askerleri Minnet ve Şükranla Anıyorum. Seve seve canlarınızı verdiğiniz kutsal vatan topraklarında rahat uyuyunuz. Aziz ruhunuz şad olsun...

Mustafa Kemal 1928,
Batı yüzünde *Bir kahraman takım ve Yahya Çavuş'tular / Tam 3 alayla burada gönülden vuruştular / Düşman Tümen sanırdı bu şaheser erleri / Allah'ı arzu ettiler, Akşama kavuştular* Vali Nail Memik,
doğu yüzünde *Sana dar gelmeyecek makberi kimler kazsın / Gömelim seni gel tarihe desem sığmazsın / Ey Şehid oğlu, isteme benden makber / Sana ağuşunu açmış duruyor Peygamber,*
güney yüzünde ise *Kim bu cennet vatanın uğruna olmaz ki fedâ / Şühedâ fışkıracak toprağı sıksan şühedâ! / Can'ı Canan'ı, bütün varımı alsında hudâ / Etmesin tek vatanımdan beni dünyada cüdâ* Mehmet Akif Ersoy

ifadeleri yer almaktadır. Yine şehitlik sınırları içerisinde yer alan ve günümüze kadar korunmuş olarak gelen ön saftaki Türk siperleri ziyaret edilebilmektedir.

36

ERTUĞRUL TABYASI

Seddülbahir köyünün batısında bulunan ve Çanak-kale Boğazı'nın girişini koruyan tabyalardan Tümeni olan Ertuğrul Tabyası, Gözcü Baba Tepesi üzerinde denize dönük olarak inşa edilmiştir. II. Abdülhamit döneminde Asaf Paşa'nın çalışmaları sonucu yaptırılmıştır. İnşa kitabesi, muharebeler sırasında sökülmüş olup bugün kayıptır. Tabya 3 bonet ve aralarında bulunan 2 adet top platformundan oluşur. 2 adet uzun namlulu Krupp marka top ile donatılmıştır. Toplardan sadece birine ait parçalar, bugün tabyadaki yerinde bulunmaktadır. Karargâh binasının bugünkü Yahya Çavuş Şehitliği'nin bulunduğu bölgede olduğu düşünülmektedir. Tabya, 19-25 Şubat 1915 tarihlerinde yoğun bombardımana tutularak 18 Mart 1915 Boğaz Muharebesi öncesi etkisiz hale getirilmiştir.

25 Nisan 1915 Seddülbahir çıkarması

"Sabah olunca yine ölüm saçan ağır makineli tüfeklerin yan ateşleriyle her tarafı altüst eden ve kimseye başkaldırtmayan gemi ateşleri başladı. Düşman içine dalmış ve çok ilerlemiş kahramanların bir kısmı geri çekilemedi ve ateşle imtihan edildiler. Öğleden evvel düşman eski cephesini tutmuş ve çok cesurane yapılmış Türk taarruzu boğulmuştu. Seddülbahir yollarında ve ovasında bulunan kemikler, bu adsız Türk kahramanlarındır. Onlar bu gecenin (askerce, erkekçe vazifesini yapmış, şerefle ölmüş) kahramanı idiler.

Komutan yoksulluğunu şiddetle duyup çektiğimiz Seddülbahir'deki bu gece taarruzları bize pahalıya mal oldu. 16.000 kadar er kaybettik. Fakat düşmanın da taarruz kudretini kırdık ve yıldırdık. Onlar bize taarruz için gelmişlerdi; biz onları taarruzla karşıladık, maneviyatını kırdık; düşman bunu bir daha kazanamadı. Sırf müdafaa fikriyle hareket etseydik ve bidayette (başlangıçta) hareket serbestisini düşmana bıraksaydık, hiç maneviyatı kırılmamış inisiyatif malik düşman, dehşetli bir ateş kuvvetiyle de desteklendiği için, bu müdafaa hatlarını birer birer kırar ve maksadına ererdi. Kazanılan muvaffakiyetler tamamen Türk eseridir."

2006 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından toprağa gömülü hâlde iken restore edilerek ziyarete açılmıştır. 2015 yılında ise Alan Başkanlığı tarafından çevre düzenlemesi yapılmıştır. Yine tabyanın doğu ucunda, Ertuğrul Koyu çıkarmasını canlandıran bir maket bulunmaktadır. Bugün ortada yer alan bonet içerisinde ise savaş objeleri sergilenmektedir. 08.00–18.00 saatleri arasında gezilebilen sergi ücretli olup şehit aileleri, erbaş, er ve gaziler, sarı basın kartı sahibi gazeteciler ve ilköğretim okulu öğrencilerine ücretsizdir.

37

Cape Helles Anıtı

Ertuğrul Tabyası'nı geçtikten sonra hâkim bir alanda yer alan Gözcü Baba Tepesi üzerine yapılmış olan anıt, İngilizlerin Gelibolu Yarımadası'ndaki en büyük anıttır.

Seddülbahir Cephesi muharebeleri sürerken bu kesim, İngilizler tarafından "Cape Helles" (Helles Burnu) olarak tanımlandığı için "Cape Helles Memorial" (Helles Burnu Anıtı) ismi verilmiştir. Helles adının ise Çanakale Boğazı'nın eski isimlerinden biri olan "Hellespont" ifadesinden geldiği bilinmektedir. Yükseltilmiş bir platformda yer alan anıt, yaklaşık 2.000 m² büyüklüğünde bir alanı kapsamakta olup 32,9 m yüksekliğindedir.

Girişteki yazıt üzerinde şu ifadeler yazılıdır: *Helles Anıtı hem Gelibolu Savaşları için hem de bu savaşlarda*

Sir Ian Hamilton Kara Harekâtı hedefi için

*"Şimdiye kadar baskın ve hızlı hareket etmek fırsatı kaybedildi. Şimdi tüm araçlarımızı toplamış bulunuyoruz. Cesaretle ilerlemeliyiz. Artık yarım tedbirler yok, denemeler yok, doğruca Yarımada'ya gitmeli ve aynı anda iki ayağımızla oraya sıçramalıyız."*⁷

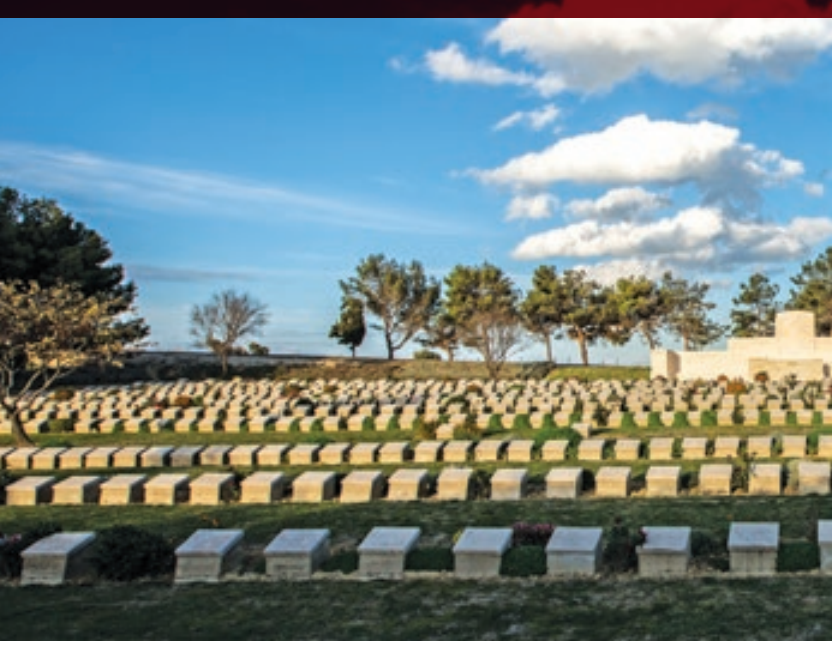
ölen ve mezarları bilinmeyen veya kaybolan ya da Gelibolu sularına gömülen 20.763 kişi anısına dikilmiştir. Anıt etrafındaki kitabeler ise Kraliyet donanmasının katkıları ve kayıpları hakkında bilgi vermektedir. Bununla birlikte bu kitabelerde muharebelere katılan tüm gemilerin ve askerî birliklerin adları yazmaktadır.

**Er Robert Martin, 1.Kraliyet
Dublin Hafif Piyade Alayı, 86.
Tugay, 29. Tümen**

"...Botumda yirmi beş kişi vardı ve geriye sadece üçümüz kaldık. Zavallı ahbabların iniltisini duymak, botlarda ölenleri görmek üzücüydü. Suda ölmüş zavallı çocukların görüntüsü korkunçtu; bazıları kumsalda yardım için haykırıyordu. Ama onlar için bir şey yapamıyorduk. Birisinin hayır duası bana yaramış olmalı, çünkü nasıl kurtulduğumu bilmiyordum.

Gece gel-git oldu ve kıyıda yaralı yatanların hepsi boğuldu; kumsalda bir başıma kaldım. Hareket ettiğimi görür görmez ateş edecekleri için mecburen üç saat kadar suda kaldım. Her dakika hayatımın bittiğini düşündüm."⁸

38

Lancashire Landing Mezarlığı

Mezarlık Tekke Koyu'nun kuzeydoğu yönünde ve yaklaşık 500 m kadar içeridedir. Karacaoğlan Tepesi'nin doğu yamacında kalan mezarlığın adı, 25 Nisan 1915 çıkarmasında Tekke Koyu'na çıkan Lancashire Fusiliers Taburu'ndan gelmektedir. Çıkarma girişiminde bulunan tabur askerleri, şiddetli bir topçu ateşi ile karşılandıkları için karaya çıkmayı başaramamışlardır. Taburu Türk tarafının 26. Alay, 3. Tabur, 12. Bölüğü karşılamıştır. Müttefiklerce Swiftsure ve Albion gemilerinin ateşleri ile karşılık verildiği hâlde başarı sağlanamamıştır.

3. Bölük Komutanı Yzb. R. R. Willis

"Deniz cam gibiydi. Yarımada'da hiçbir yaşam belirtisi yoktu. Sonra bir cayırta koptu. Sahili ve filikaları bir uçtan öbür uca yalayan ateşle herkes can derdine düştü. Kayalıklardan açılan hızlı ve isabetli makineli tüfek atışları askerleri kırıp geçiriyordu. Yandaki kayalıkta birisi 'Haydi 3.Bölük, Minden'i hatırlayın!' diye bağırıyordu. Bu ne zaman başımız derde girse bizi kendimize getiren bir uyarıydı!"¹⁰ (Minden, 1 Ağustos 1759'da Fransızların İngilizlere yenildiği savaş)

Oldukça geniş bir alanda yer alan mezarlık girişinin yanındaki kitabede şu ifadeler yazılıdır: 29'uncu Tümen, 25 Nisan 1915 sabahında, bu sahile çıkarma yapmıştır. Mezarlıkta toplam 1.236 kişinin gömülü olduğu bilinmektedir. Bu bölgede Türk savunmasına karşı savaşan 1. Tabur'dan 6 İngiliz askeri, Victoria Cross (VC) Nişanı ile ödüllendirilmiş, olay literatüre kahvaltından önce 6 VC olarak geçmiştir (Nişanı alan askerler: Yüzbaşı Richard Raymond, Çavuş Frank Edward Stubbs, Çavuş Alfred Joseph Richards, Er William Keneally, Onbaşı John Elisha Grimshaw, Yüzbaşı Cuthbert Bromley.) Bununla birlikte müttefik tarafından ilk "VC" nişanını alan 19 Mayıs Kanlısirt Muharebeleri'ne katılan Avustralyalı Er Albert Jacka olmuştur.

Ertuğrul Koyu üzerinde uçan bir İngiliz havacısı

"Deniz, sahilden 50 yarda uzaklığa kadar kandan kıpkırmızıydı. Tekke Koyu da ona yakın derecede kötüdü."⁹

39

Pink Farm Mezarlığı

Lancashire Landing Mezarlığı'ndan sonra kıvrılarak kuzeye dönen yol, 4 km sonra Pink Farm Mezarlığı'na ulaşmaktadır. Anayolun sağındaki tabeladan 30 m sonra mezarlığa varılmaktadır. Mezarlık, Feyzullah Çiftliği ya da Sotiri Çiftliği olarak anılan bölgede yer almaktadır. Muharebe döneminde bölgenin sahip olduğu kırmızı topraklardan ötürü alan, Pink Farm (Pembe Çiftlik) olarak isimlendirilmiştir. Mezarlıkta, isimleri tespit edilenler aşağı bölüme; isimleri belirlemeyenler ise yukarı bölüme gömülmüşlerdir. 602 mezar bulunmaktadır.

**29 Nisan
Muharebeleri Arıburnu
Cephesi
Avustralyalı yazar Charles
Bean anlatıyor**

"Bugün kampa Türk esirleri getiriliyor. Avustralyalılar esirlere kötü gözle bakıyorlar. Pazar gecesi çarpışmalarında ön safta dövüşenler bazı askerlerin doğranmış cesetlerini gördüklerini söylemişler, bizim Avustralyalılar eğer ellerinden geliyorsa esir almayı öldürme yoluna gidiyorlar. Hem Yeni Zelandalılar hem de Avustralyalılar, kimi durumlarda en azından ilk karşılaşmalarda, hele işler kötü giderken Türklere esir alınmaması için üstlerinden kesin emir aldıklarını söylediler bana."¹¹

40

Twelve Tree Copse Mezarlığı ve Yeni Zelanda Anıtı

Bu mezarlık adını bölgenin topoğrafik özelliklerinden, yani 12 çam korusundan almaktadır. II. Kirte Muharebeleri'nde ölen 1.313 İngiliz, 12 Avustralyalı, 80 Yeni Zelandalı, 1 Hintli, 1 Seylanlı ve kimliği belirlenemeyen 1.953 askerin bu mezarlıkta yattığı bilinmektedir. Daha çok haziran ve temmuz aylarında ölen askerlerin yattığı bir mezarlıktır. Yarımada'daki en büyük İngiliz Mezarlığı olan mezarlığın anıtında ise mezarları tespit edilemeyen 179 askerin ismi yazılıdır. Bu askerlerin çoğu 8 Mayıs 1915'te II. Kirte Muharebesi'nde hayatlarını kaybetmişlerdir.

İngiliz 29. Tümen birlikleri Osmanlı 9. Tümen cephesine doğru taarruza geçtiklerinde, Türk birliklerinin ateşi altında kaldılar. Yine İngilizlerin Zığındere'den ilerlemesi etkisiz kalmış olup sağ kanattan ilerleyen Fransız birlikleri de başarısız olmuşlardır. İki gün sonrasında Avustralya ve Yeni Zelanda Tugayları mezarlık bölgesi civarında yoğun Türk makineli tüfek ateşiyle karşılaşmış ve ağır kayıplar vermişlerdir.

41

Son Ok Anıtı

Alçitepe'nin batısında Sargıyeri Şehitliği'ne gelmeden önce yolun sol tarafında Alçitepe Mezarlığı'nın yanında yer alan anıt, III. Kirte Muharebeleri'nin gerçekleştiği alanda bulunmaktadır. Bu nokta şiddetli çarpışmalardan sonra müttefiklerin geriye atıldığı nokta olarak ifade edilse de müttefik mevzilerinin daha geride olduğu bilinmektedir. 1915'te yapılan anıtın üzerinde 12 cm'lik muhasara bataryası bu mevziden düşmanı süngü hücumu ile attı ve Üçüncü Kirte Zaferi'ni sağladı. 7 Haziran 1915 ifadeleri yazılıdır.

42

Sargıyeri Şehitliği

Alçıtepe köyünün batısında 800 m uzaklıkta bulunan şehitlik; Zığındere Vadisi'nin içinde, Nuri Yamut Anıtı'na giden yolun sağ yanında yer alır. Şehitliğin girişinin sağında Prof. Dr. Tankut Öktem tarafından yapılan biri yaralı diğeri onu taşıyan iki asker heykeli yer alır ve üzerinde Aziz Şehidim isimli şiir bulunmaktadır. Şehitliğin orta bölümünde yer alan anıtın üzerindeki kitabenin bir yüzünde; *Sana dar gelmeyecek makberi kimler kazsın? / Gömelim gel seni tarihe desem sığmazsın, diğeri bir yüzünde; Ey şehid oğlu şehid, isteme benden makber / Sana ağuşunu açmış, duruyor Peygamber* dizeleri bulunmaktadır. Diğeri yüzünde ise Atatürk'ün muharebe döneminde söylediği; *Ben size taarruzu emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum. Biz ölünceye kadar geçecek zaman zarfında yerimize başka kuvvetler ve komutanlar kaim olabilir* sözleri yer almaktadır. Kitabede,

Orhan Şaik Gökyay'ın "Bu Vatan Kimin" şiirinden; *Bu vatan toprağın karabağrında / Sıra dağlar gibi duran- larındır / Bir tarih boyunca, onun uğrunda / Kendini ta- rihe verenlerindir / İleri atılıp sellercesine / Göğsünden vurulup tam ercesine / Bir gül bahçesine gircesine / Şu kara toprağa girenlerindir dizeleri; diğer iki yüzünde ise Mehmet Akif Ersoy'un; *Vurulup tertemiz alından, uzanmış yatıyor / Bir hilâl uğruna, yâ Rab, ne güneşler batıyor! ve Ey bu topraklar için toprağa düşmüş asker! / Gökten ecdâd inerek, öpse o pâk alnı değer dizeleri* yer almaktadır.*

28 Haziran-5 Temmuz muharebelerinde ve kıta sargı- yerinde şehit düşen askerler anısına 1945 yılında inşa edilmiş olan şehitlikte 385 adet mezar taşı ile şehitleri- miz anılmaktadır. 1992 yılında Kültür ve Turizm Bakan- lığı tarafından yapılan düzenlemenin ardından, son düzenleme 2013 yılında yapılmıştır. Muharebeler sıra- sında Zığindere Sargiyeri olarak kullanılan bölge, sahra hastanesi olarak işaretli olmasına rağmen 28 Haziran 1915 tarihinde ağır bombardıman altında kalmıştır. Bu nedenle bölgede askerlerimizin zayıtı ağır olmuştur. Gerçek şüheda kabristanlarından biri olan şehitlik, 1916 Şevki Paşa Haritası'nın 36 no.lu paftasında da işaretli bulunmaktadır.

43

Zığındere Nuri Yamut Anıtı

Alçıtepe köyünün batı yönünde ve köye yaklaşık 2 km uzaklıkta, Sargıyeri Şehitliği'ni geçtikten sonra karayolunun bitiminde yer almaktadır. Çok şiddetli çarpışmalara sahne olan bu bölgede, hayatını kaybeden askerlerin bedenlerinden kalanlar, 1934-1936 yılları arasında Alçıtepe köyünde yerleşimin ve tarımsal faaliyetlerin yapıldığı noktalarda ortaya çıkmıştır. Zığındere'de Haziran sonu ve daha sonraki muharebelerde şehit düşen askerlerimize ait kemikler anıt içinde bulunan ve üzerinde "Şehitlik 1915" yazan kaidenin altına gömülmüştür.

Nuri Yamut, Gelibolu 2. Kolordu Komutanı iken, Alçıtepe köyünde Saroz Körfezi'ne hâkim bir tepede, 26 Haziran-12 Temmuz 1915 tarihleri arasında yapılan Zığındere Savaşları'nda şehit edilen 6.395 er ve erbaş adına 1943 yılında bir anıt yaptırmıştır. Bu anıt Mehmet Çavuş Abidesi'nden sonraki ilk özel anıttır. Paşa'nın bu anıtı yaptırmak için İstanbul'daki iki evini sattığı ve bölgedeki şehitlerin kemiklerinin toplanıp mermer kaidenin altına gömüldüğü söylenir.

44

Sarıtepe Şehitliği

Nuri Yamut Anıtı'nın hemen solundan devam eden toprak yoldan ilerlediğimizde şehitliğe ulaşılır. Zığındere'nin kollarından Keçi Deresi'nin hemen üstünde yer alan Şehitlik, ay-yıldız figürlü olarak tasarlanmıştır. 25 Nisan 1915 tarihinde KOSB (King's Own Scottish Borderers) Taburu tarafından, Sarıtepe altı sahiline çıkarma yapılmıştır. Burası savunmanın zayıf olduğu noktalardan biri olduğu için karaya çıkış esnasında mukavemet ile karşılaşılmamıştır. Sonrasında 9. Tümen Komutanı Halil Sami Bey, tertiplelediği kuvvetleri Kirte ile Zığındere arasına sevk etmiştir. Yoğun ateş altında geçen çarpışmalarda her iki tarafın da zayiatı çok olmuştur. 26 Nisan günü bölge müttefiklerce tamamen boşaltılmıştır. Böylece iyi planlanan; fakat iyi yöneltilmeyen bu çıkarma ile geniş stratejik olanaklar

da kaybedilmiş oldu. Eğer ilerleme sağlanabilseydi, savunma güçleri çökertilip Alçitepe'nin yolu açılabilirdi.

Bu taarruz esnasında askerlerimiz, Keçi Deresi'nden geçerken keskin nişancılarının hedefi olmuşlar ve önemli zayırlar vermişlerdir. 5 Temmuz 1915 gecesini başlayan Türk taarruzu ile bölgede 3. ve 5. Tümen görev yapmaktaydı. Gün ağardığı vakit Türk tarafının kayıpları çok ağırdı. İngiliz siperleri ile Türk siperleri arasındaki mesafe 5 m'ye kadar inmişti. Sadece bu muharebede kaybımız 5.000'e yakın olmuştur.

45

Gözetleme Tepe Şehitliği

Alçitepe-Kabatepe yolunun sol tarafında, Alçitepe köyünün 4,5 km kuzeyinde, Kum Limanı'nın 2 km güneyinde yer alan şehitlik sonraki dönemde Gözetleme Tepe olarak anılmaya başlamıştır.

Saroz Körfezi'ne bakan bir tepe üzerinde, tarassud (gözetleme) görevini yaparken şehit olan askerlerimizin anısına 29 Ağustos 1939'da yapılmış bir şehitliktir. Fakat bu şehitliğin Çanakkale Muharebeleri ile ilişkisi net olmamakla birlikte; yine şehitlik içerisinde kimlikleri belli olmayan 3 tane mezar yer almaktadır.

Anıtın üzerinde Atatürk ilkelerini temsil eden altı ok, ay-yıldız ve Atatürk rölyefi bulunmaktadır. Yine anıtın alt bölümünde *Türküm, ne mutlu Türküm diyene / Ölürüm, yan baktırmam Türk Eline / Ben, Türküm, güvenirim süngüme, gücüme, / Daha olmazsa, ruhumla şahlanırım üzerine* ifadeleri yer almaktadır.

46

Kocadere Hastane Şehitliği

Kocadere köyünün yaklaşık 1,5 km kadar güneybatısında, Kuzey Grubu cephesinin arka bölgesinde, Köyaltı mevkiinde yer alan şehitlik, 1915'te oluşturulmuştur. 25 Nisan 1915 Arıburnu Cephesi'nin gerisinde Anzaklar'a karşı çarpışan 19. Tümen ve 5. Tümen'in sıhhiye bölümü tarafından, büyük bir sargı yeri kurulmuştur. Savaş döneminde askerler arasında görülen hastalıklar arasında en yaygın olanları; verem, dizanteri, sıtma, kabakulak, tifo, kalp hastalıkları, cilt hastalıkları, göz hastalıkları ve iltihaplı hastalıklardır. Bununla birlikte Türk askerlerinde görülen yaraların çoğu bomba, şarapnel ve piyade mermilerinden oluşuyordu.

Sonrasında bu bölgede 16. Tümen'in sahra hastanesi de konumlandırılmıştır. Gerçek şehit kabirlerinin yer aldığı şehitlikte, 2.000 şehidin yattığı bilinmektedir. Şehitlerden isimleri tespit edilebilenlerin sayısı 1.353'tür. Şevki Paşa Haritası'nda, 16 numaralı paftada işaretli olan hastane şehitliği 2005'te Orman ve Su İşleri Bakanlığı tarafından ihya edilmiştir.

47

Çanakkale Destanı Tanıtım Merkezi

Çanakkale ruhunun gelişmesine katkıda bulunmak amacıyla 7 Haziran 2012 tarihinde Kabatepe Limanı mevkiinde hizmete açılmıştır. 11 ayrı gösterim salonu, 2 katlı Savaş Malzemeleri Sergi Salonu ile teknik alt-yapı birimlerinden oluşan merkez, 8.600 m² büyüklüğündedir. Çanakkale Savaşları'nın önemli anlarını ileri simülasyon teknikleri ile ziyaretçilerine yansıtmaktadır.

11 değişik salondaki 60 dakikalık gösterimler için girişte bilet uygulaması vardır. Her seans maksimum 50 kişi ile sınırlıdır. Boş seans bulunabilmesi için ziyaretçilerin önceden rezervasyon yaptırmaları önerilmektedir. Giriş ücretlidir.

48

Mehmetçiğe Derin Saygı Anıtı

Kabatepe-Conkbayırı yolu istikametinde, Albayrak Sırtı üzerinde, yolun sağ tarafında yer alır. 1992'de Kültür Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü tarafından yaptırılmıştır. Yaralı bir Avustralya subayını kendi siperlerine taşıyan Türk askerini canlandırmaktadır.

Anıtın kitabesinde, eski Avustralya Genel Valisi Lord Casey kaynak gösterilmiş olup onun sözleri olduğu ifade edilen bir alıntı mevcuttur:

"Biz Gelibolu Yarımadası'ndan, Türklerle savaşarak ve binlerce insanımızı kaybederek Kahraman Türk milletine ve onun eşsiz vatan sevgisine duyduğumuz büyük takdir ve hayranlık ile ayrıldık. Bütün Avustralyalılar, Mehmetçiği kendi evlatları gibi sever. Onun mertliği, vatan ve insan sevgisi, siperlerdeki dayanılmaz heybeti ve cesareti bütün Anzakları hayran bırakan yurt sevgisi, insanlığın örnek alacağı büyük hasletlerdir. Mehmetçiğe minnet ve saygılarımla... Avustralya Genel Valisi Lord Casey 1967"

49

Karayörük Deresi Şehitliği

Kanlısirt'a gelmeden 200 m kadar önce, yolun sağ tarafında bulunan şehitlik Gerçek şüheda kabristanıdır. Bu nokta Kanlısirt bölgesinde görevli bulunan 16. Tümen'in 48. Alay cephesidir. Bölge ağır donanma topçu ateşi ve yoğun makineli tüfek ateşi altında çok ağır zaiyatlar vermiştir. Yine bölgenin sargı yeri olmasından dolayı çevre bölgelerde görev yapan 72. Alay, 77. Alay, 63. Alay ve 48. Alaylar'dan şehit düşen askerler de bu mevkiye defnedilmiştir.

Albayrak Sırtı'nın kuzey kesimi sırasında Karayörük Deresi'ne inen yamacın üzerinde yer almaktadır. Şehitlik 2006 yılında Çevre ve Orman Bakanlığı tarafından yaptırılmış olup çoğunlukla Kanlısirt üzerindeki muharebelerde görev yapan 16. Tümen'e ait isimleri tespit edilebilmiş, 1.153 şehidin gömüldüğü bir şehitliktir. Şehitlerin isimlerinin yazılı olduğu metal şahidelerin hemen yanında ahşap bir namazgâh da bulunmaktadır. Uzun bir merdiven ile ulaşılabilen şehitlik, Şevki Paşa Haritası'nda 17 numaralı paftada işaretli olup gerçek şüheda kabristanı olduğu ifade edilmektedir.

19 Mayıs 1915'te Anzaklara karşı gerçekleştirilen taarruza katılan 2. Tümen'in hikâyesi:

"13 Mayıs 1915'te İstanbul'dan Arıburnu'na sevk edilen 2. Tümen'in çoğunu aralarında İstanbul Lisesi öğrencilerinin de bulunduğu Darülfünunlu gönüllüler oluşturmuştu. İstanbul Sultanisi (İstanbul Erkek Lisesi) öğrencilerinden 50 öğrenci, gönüllü olarak Çanakkale Cephesi'ne katılmak amacıyla başvuruda bulunmuş, geride kalanlar, cepheden dönecek yaralı arkadaşları için okulu revir hâline getirmişlerdi. O dönemde İstanbul Erkek Lisesi, günümüzde Saint Benoit Fransız Lisesi olarak kullanılan Karaköy Kemeraltı Caddesi'ndeki binada eğitim vermekteydi. Bir bölümü hastaneye, revire çevrilerek sarıya boyanmıştı. Gençler ve liseli öğrencilerden oluşan bu gönüllüler kısa bir eğitim için Halıcıoğlu'ndaki karargâha gönderilmiş, orada kısa bir talime-eğitime tabi tutulmuşlardı. Bu gençler, Çanakkale'ye vardıklarında 2. Tümen'e dâhil olmuşlardı.

Cepheye vardıklarında lise öğrencilerinin kolunda sarı, tıbbiyelilerin kolunda da beyaz kurdele bağlıydı. 19 Mayıs taarruzunda, hedef olmamaları için kurdeleleri çıkarmaları emredilmişti. 18-19 Mayıs gecesi Anzaklara karşı yapılan taarruz çok kanlı cereyan etti, 2. Tümen'in çoğu öğrenci olan gençleri şehit olmuş, siperlerde sadece sarı kurdelelerine yazdıkları şu mukaddes ibare kalmıştı: 'İstanbul Lisesi Vatan Sağ Olsun' Çanakkale Savaşı'na gönüllü olarak katılan 50 İstanbul Sultanisi (İstanbul Erkek Lisesi) öğrencisinin şehit düştüğü haberi okula ulaşınca, geride kalan öğrenciler arkadaşlarının anısına, okulun kapılarını ve pervazlarını siyaha boyadılar."¹³

50

Kanlısirt Kitabesi

Kabatepe-Conkbayırı yolu üzerinde sağ tarafta kalan Kitabe, Kanlısirt'in doğu ucunda yer alır. 25 Nisan 1915 tarihli Anzak çıkarması sonrası bölge Anzakların eline geçmiştir. Yarbay şefik Aker komutasındaki 27. Alay'ın karşı taarruzu ile geri alınmıştır. Sonrasında Kanlısirt mevzisi Türk birlikleri tarafından 18-19 Mayıs gecesi saat 03.30'da düzenlenecek olan gece taarruzu ile birlikte kısa sürede en ağır zayıyatı verdiğimiz en kritik mevzilerden birisi olacaktır. Yaklaşık 10.000'e yakın zayıyatla sonuçlanacak olan bu taarruz sonrasında 24 Mayıs'ta taraflar arasında bir gün sürecek olan bir ateşkes imzalanacak ve siperler arasındaki şehitlerimiz defnedilecektir.

Yine 6 Ağustos 1915 tarihi, Kanlısirt'a yapılan taarruz sırasında tünellerden yapılan saldırı çok şiddetli ve ağır bombardıman altında gerçekleştiğinden, üzerleri koruma amaçlı kalaslarla kapatılan Türk siperlerinde kayıp çok ağır olmuştur. Bu ani baskınla birlikte Kanlısirt siperleri kaybedilmiştir. Kanlısirt'in taarruzunu ortaya çıkaran asıl hedef, Conkbayırı'na ulaşmaktı. Bu noktadaki Kitabe zerinde 6-7 Ağustos 1915 Muharebeleri anlatılmaktadır.

Mehmet Fasih Bey'in Kanlısirt Günlüğü

"...Burada görülen manzara insana dehşet veriyor. Altı nefer şehit olmuş. Öyle bir şehadet ki, her birinin parçası birbirine girmiş. Kanları çekilmiş, göğüs ve kolları mumdan yapılmış gibi fildişi renginde. Dinamit barutu ile yanmış baldırlar, bacaklar mosmor... Eteri dökülmüş. Çehreler artık tanınmayacak hâlde. Simsiyah... Sıhhiyeler parçaları topluyor. Arkadaşları başucuna toplanmış. Cenazeleri taşımaya çalışıyorlar ise de heyhat! Mümkün değil. Makineli tüfeğin nater sehpaş parçalanmış. Sandık ve kapak takımı insan eti ile yoğrulmuş. Çamurlar içinde...Zavallı şehedanın çamaşırlarının tüfeğin en girintili yerlerinde bile parçaları görülüyor."¹⁴

İngiliz Korgeneral William R.Birdwood

"Bizim bu muharebelerdeki kaybımızın 2 bine ulaştığını üzüntüyle hatırlıyorum. Ama Türkler de kendi 16'ncı Tümenlerinin kaybının 6.930'u bulunduğunu söylüyorlar ki, bunun 5 bin kadarı Kanlısirt siperlerinin küçük bir bölümünde meydana geldi. Böyle bir manzarayla bir daha karşılaşmak istemem. Oraya gittiğimde, Türk ve Avustralyalılar birbirlerinin üzerine 4-5 kat yığılmıştı. Her iki taraf da en muhteşem kahramanlığı sergiledi..."¹⁵

Anzak Kolordusu, 6-7 Ağustos 1915'te Anafartalar Bölgesi'ne çıkarma yapan 9. İngiliz Kolordusu'nun hedefine ulaşmasını kolaylaştırmak amacıyla 19. ve 16. Tümenler'in savunduğu Arıburnu Cephesi'ndeki Türk kuvvetlerini yerinde tutmak için taarruz etti. 16. Tümen birlikleri çok çetin geçen çarpışmalarda 1.520 şehit, 4.750 yaralı vermesine rağmen Kanlısirt'i kahramanca savundu.

Kanlısirt'ta Türk tarafına ait olan ve 16. Tümen anısına 1916'da dikilen anıt mütareke döneminde tahrip edilerek yıkılmıştır.

51

Lone Pine Mezarlığı ve Anıtı

Kabatepe-Conkbayırı yolu üzerinde, yolun sol tarafında bulunmaktadır. 125 m rakımlı Kanlısirt, her iki taraf için de muharebelerin en kritik mevki olup kanlı çarpışmalara sahne olmuştur. 25 Nisan 1915 çıkarılmasında Anzaklar tarafından işgal edilen bölge, 27. Alay'ın 1. Taburu tarafından geri kazanılmıştır. 1 Mayıs 1915 Türk taarruzundan sonra ise bu isimle anılmaya başlamıştır. 6 Ağustos 1915 Anzak taarruzunda Lone Pine bölgesi kaybedilmiş; sonrasında 16. Tümen'in karşı savunması ile Anzak ilerleyişi durdurulmuştur. Buradaki muharebeler, genelde siper savaşları şeklinde olup siperler son şekliyle olduğu gibi günümüze ulaşmıştır.

Anıtın üzerinde yer aldığı nokta, Şehitler Tepesi olarak tanımlanmaktadır. Burası en kanlı çatışmaların yaşandığı nokta olduğu için bu isimle anılmakta olup muharebeler sonrasında 1916'da bu noktaya 16. Tümen anısına bir Türk anıtı yaptırılmış; ancak işgal döneminde Lone Pine Anıtı yapılırken İngilizler tarafından yıkılmıştır. Anıt, 1916 Şevki Paşa Haritası'nda da işaretli olarak görülmektedir. Yine Anzaklar tarafın da Lone Pine Mezarlığı'nın kuzeyinde "Dead Man's Field" (Ölü Adam Tarlası) ismi verilen ve her iki tarafında siperleri arasında kalan bölgenin, ölen askerlerin cansız bedenleriyle kaplı olmasından dolayı bu isimle anıldığı bilinmektedir.

**24 Mayıs 1915 Emtat-ı
Defn Ateşkesi gününde savaş
alanında bulunan Avustralyalı
Tabip Subay
Yarbay Charles S. Ryan**

"Avustralya doğumlu olan Ryan'a 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi esnasında Gazi Osman Paşa emrinde Plevne savunmasına katıldığından, mesleğini Plevne'de zor şartlarda icra ettiğinden dolayı Osmanlı Devleti tarafından 4. derece Mecidi, 4. derece Osmanlı Nişanı ve Plevne Harp madalyası verilmiştir. Ateşkes günü Doktor Ryan göğsündeki Osmanlı madalyaları ile Müttefik tarafında görev almıştır. Yaklaşık 40 yıl önce yanında savaştığı askerlerin karşısındadır şimdi."¹⁶

52

Shell Green Mezarlığı

Lone Pine Mezarlığı'nın girişinden aşağıya doğru, müttefiklerin muharebeler sırasında sahile inmek için kullandıkları 1 km'lik yol, Shell Green Mezarlığı'na ulaşmaktadır. 25 Nisan 1915 çıkarması sonrası Arıburnu mevki, Ağustos ayı sonuna kadar sakindir; fakat 19 Mayıs gece taarruzu ile birlikte bölge, ağır çatışmaların geçtiği bir bölge olmuştur.

Arıburnu çıkarması sırasında oluşturulan 4 küçük mezarlığın da birleşmesiyle 1919'da günümüzdeki hâlini almıştır. 408 Avustralyalı ve 1 İngiliz askerinin yattığı mezarlık, kara muharebelerinin ilk haftalarında ölen askerlerin gömülü olduğu bir mezarlıktır.

53

Kırmızısirt Siperleri

Lone Pine Anıtı'nı geçtikten sonra, Conkbayırı'na giden anayolun sağ tarafında kalan 125. Alay Siperleri tabelası görülmektedir. Burası, mayıs ayı sonunda başlayan lağım muharebelerinin geçtiği mevzidir. Arıburnu hatlarından taarruza geçen Anzaklar, ilk süreçte kolayca ilerleme imkânı buldular; fakat 27. Alay'ın Makineli Tüfek Bölüğü tarafından Kırmızısirt'in batısına kadar geri çekilmek zorunda bırakıldılar.

Türk tarafınca 19 Mayıs günü Anzakları geri çekilmeye zorlamak için gerçekleştirilen taarruzda, binlerce kayıp verilmiştir. En ağır zayıyatı verdiğimiz 19 Mayıs muharebesinde, askerlerimiz burada şehit düşmüşlerdir. 24 Mayıs'ta; üzerinde anlaşmaya varılan sabah saat 7.30'dan öğle 16.30'a kadar sürecek olan bir günlük ateşkes ile Türk ve Avustralyalı askerler, ölen ve şehit olan askerlerini açılan çukurlara gömmüşlerdir. 2. Tümen'in şehitlerinin çoğu bu noktaya gömülmüştür. Yine müttefiklerce eşeği ile yaralı askerleri taşıdığı için cephede Eşekli Adam olarak tanınan John Simpson Kirkpatrick de bu taarruz sırasında Arıburnu'nda öldürülmüştür. Günümüze ulaşmış en belirgin siperlerin yer aldığı Kırmızısirt, Anzak siperlerinin hemen karşısında bulunmaktadır.

54

Johnston's Jolly Mezarlığı

Conkbayırı'na çıkarken yolun sağ tarafında kalan mezarlığın adının Avustralya Topçu Tugayı Komutanı Col. G. C. Johnston'dan geldiği bilinmektedir.

25 Nisan 1915 çıkarması sırasında belli bir süre savunmasız kalan Kırmızısirt, 26 Nisan'da 27. Alay'ın bir bölüğü ve 72. Alay tarafından alınarak Türklerin elinde kalmıştır. Kırmızısirt üzerinde her iki taraf siperlerinin arasında kalan insansız bölge üzerinde İngilizler (CWGC) tarafından 1918-1923 yılları arasında yapılmış mezarlıklardan biridir. Mezarlıkta; 39 Avustralyalı, 1 Yeni Zelandalı ve kimlikleri belirlenemeyen 141 asker ile birlikte toplamda 181 asker yatmakta olup 37 adet mezar taşı mevcuttur. Mezarlık civarında muharebe döneminden kalan siperler de ziyaret edilebilmektedir.

55

4th Battalion Parade Ground Mezarlığı

Mezarlığa, ana yol üzerinden başlayan 300 m'lik bir yürüyüş yolu ile ulaşılmaktadır. Yola araç ile girilememektedir. Yapımına muharebeler döneminde başlanan, yakın çevredeki mezarlıkların bir araya getirilmesiyle de 1919 yılında günümüzdeki hâlini alan Müttefik mezarlığı, adını nisanda bu bölgeye çıkan ve haziran ayına kadar burada savaşan 4. Avustralya Taburu'ndan almaktadır. Burada Birleşik Krallığa ait 3, Avustralya'ya ait 107 ve kimlikleri belirlenemeyenlere ait 6 asker olmak üzere; toplam 116 asker yatmaktadır. Bu askerlerin çoğu özellikle mayıs muharebelerine katılan ve ilk ölen asker gruplarından oluşmaktadır. 27 Nisan günü, Türk keskin nişancıları tarafından vurularak ölen 1. Avustralya Tugay Komutanı Albay Henry N. MacLaurin de Merkez Tepe'nin batı yamacında yatmaktadır.

56

Courtney's and Steel's Post Mezarlığı

Mezarlık, Merkeztepe-Kılıçbayırı yolu üzerinde yer almaktadır. Merkez Tepe boyunca yer alan üç ileri karakol noktasından ortadaki, adını Anzak Kuvvetleri 14'üncü Tabur Komutanı Yarbay Richard E. Courtney'den almıştır. Bu üç keşif noktasının en güneyindeki, yabancı kuvvetler Binbaşı T.H. Steel anısına Steel's Post adını vermişlerdir.

Eski cephenin kurulmuş olduğu yolun batısındaki mezarlık, Merkez Tepe'nin güneyindeki tünellerin üzerinde 1919'dan sonra inşa edilmiştir. 18x17 m boyutlarında, dikdörtgen şeklindeki mezarlık güneydoğuya dönüktür. Kapladığı alan toplam 306 m² dir. Mezarlıkta; altı Avustralyalı asker, bir denizci, birlikleri ve isimleri bilinmeyen 160 subay ve askerin mezarı bulunmaktadır. Nisan ve Mayıs 1915'te ölen ve buraya gömüldükleri sanılan Avustralyalı 54 asker, Kraliyet Donanması'ndan iki denizci ve bir gemici ve Yeni Zelanda'dan bir asker için özel anıtlar dikilmiştir.

57

Yarbay Hüseyin Avni Bey Şehitliği

Yarbay Hüseyin Avni Bey Şehitliği'ne; Conkbayırı'na çıkan ana yoldan, Quinn's Post Mezarlığı ve Yüzbaşı Mehmet Şehitliği'nin hemen güneyinden ayrılan bir yolla ulaşılmaktadır. Üzerinde 57'nci Alay Komutanı Avni Bey Şehitliği yazan bir tabelayla işaretlenmiş olan yol 600 metre kadardır. Yol güneydoğu yönünde Kesikdere'ye doğru inmekte, sonra da Bomba Sırtı-Edirne Sırtı'nın güney ucunda bir otopark ile noktalanmaktadır. Bu alan, Zeytinlik Mevkii olarak bilinmektedir. Parmaklıklar ile çevrili mezarın kuzey ucunda, üzerinde Yarbay Hüseyin Avni Bey'in fotoğrafı ve aşağıdaki yazı bulunan mermer bir kaide yer almaktadır: Kahraman 57. Alay Komutanı Ali Oğlu Yarbay Hüseyin Avni Şehit 31 Temmuz 1331-13 Ağustos 1915 Ruhuna Fatih. Yazı 25 Nisan 1915' te, çıkarmanın ilk gününde, çok miktarda mensubunun hayatlarını kaybettiği 19'uncu Tümen 57. Alay'a ithaf edilmiştir.

58

Çataldere Şehitliği ve Anıtı

Yarbay Hüseyin Avni Bey Şehitliği'nin solundan, Çataldere Vadisi'ne taş bloklardan oluşan bir merdiven ile ulaşılmaktadır. Bu mevki, savaşın ana cephelerinden olan Arıburnu'ndaki Çataldere'nin doğusundaki Fundalık Sırtı yamacında 19. Tümen cephesidir. 2. ve 5. Tümen birlikleri Mayıs 1915 taarruzlarında bu bölgede savaşmışlardır. Bu şehitlik, 25 Nisan 1915'ten aynı yılın aralık ayına kadar bu cephede şehit olanlarla sargı yerlerinde ağır yaralı olup şehit düşenlerin gömüldüğü yerdir. Ayrıca bu vadi içerisinde 24 Mayıs 1915 ateşkesinde oluşturulan hendeklere de şehitlerimiz toplu olarak defnedilmiştir. Bu şehitliğe 1., 5., 6., 27. ve 57. Alaylar'dan şehit olanlar defnedilmiştir. Bu şehitlikte kimlikleri tespit edilemeyen şehit sayımız 2.835'tir. T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı tarafından bu bölgede savaşan 1., 5., 6., 27. ve 57. Alaylar'a mensup askerler anısına 2006 yılında yaptırılmıştır.

59

Yüzbaşı Mehmet Şehitliği

57. Alay Şehitliği'ne gelmeden önce, Bombasırtı'nın güney ucunda, yolun sağ tarafında kalır. Şehitlik, Quinn's Post Mezarlığı'nın hemen karşısında, "Boyun" diye adlandırılan mevkidedir. Dikdörtgen şeklindeki şehitliğin merkezinde, etrafı duvarlarla çevrili 40 m² kadar genişlikte bir mezar bulunmaktadır. Şehitlik 1994 yangınından önce selvi ağaçları ile çevriliydi. Buraya Türk Ordusu'ndan Yüzbaşı Mehmet'in gömüldüğü bilinmektedir. Yüzbaşı Mehmet, Arıburnu Muharebeleri esnasında şehit olurken düşman subayını öldürmüş ve iki subayın cesetleri birbirine sarılmış bir vaziyette bulunmuştur. Şehit olduğu yere gömülen Yüzbaşı Mehmet'in mezar taşında; "27. Alay Yüzbaşı Mehmet-1915" yazılıdır. Şehitliğin yapım tarihi belli değildir.

60

Quinn's Post Mezarlığı

Adını 15'inci Tabur C Bölüğü Komutanı Binbaşı Hugh Quinn'den alan Quinn's Post, muharebe sırasında yoğun bombardıman altında kalmış bir alandır. Alanın Türkçe ismi "Bomba Sırtı"dır.

1919 yılında inşa edilen ve ileri karakol noktasının güney yarısındaki siper ve tüneller üzerinde yer alan mezarlık, ikinci sırt boyunca uzanan yolun batı kısmındadır. 36,6 m uzunluğunda, kuzeyde 23,8 m'den, güneyde 12,8 m'ye daralan mezarlık 715 m²lik bir alanı kapsamaktadır. Avustralya'dan 105, Yeni Zelanda'dan 10 ve birliği belirlenememiş 294 askerin bulunduğu mezarlıkta ayrıca Quinn's Post Mezarlığı'na veya Pope Tepesi Mezarlığı'na gömüldüğüne dair kanıtlar bulunan 60 Avustralya, 3 Yeni Zelanda ve 1 Britanya Donanma askerinin kitabelerde isimleri yer almaktadır. Ateşkesten sonra Quinn's Post Mezarlığı ile birleştirilmiş olan Pope Tepesi Mezarlığı adını Yarbay (daha sonra Albay olan) H. Pope'dan almıştır.

Compton Mackenzie'nin ölen askerleri gömmeye ateşkesi gününden sözleri

"Quinn's Post'taki bu manzaranın zihnimde bıraktığı izlenim, o gün gördüklerimin hepsini unutturdu. Olayların bir tekini bile hatırlamıyorum. On beş gün hiçbir koku burnumdaki ölü kokusunu gideremedi. Çürümüş ceset kokusunu bastıracak kadar güçlü hiçbir koku yoktu, ne kekik ne lavanta çiçeği hatta ne de gül kokusu."¹⁹

61

Kesikdere Şehitliği

57. Alay Şehitliği'nin sağındaki vadide yer alır. Buraya ulaşım bütün granit bloklardan oluşan basamaklı bir yol ile sağlanır. Bu şehitliğimiz de gerçek şehitlik alanı üzerinde yapılmamıştır. Gerçek şehitlik, mevcut şehitliğin karşısında dere yatağının diğer tarafında Edirne Sırtı'nın batı yamacı üzerindedir. Bu temsili şehitlikte bölgede savaşan 27., 57., 18. ve 64. Alaylara mensup kimliği tespit edilebilen 1.115 şehidin ismi bu sembolik şehitliğe yazılmıştır. Bu bölge, savaş esnasında karşılıklı siperlerin birbirlerine en yakın olduğu yerlerden birisidir. Bu sebeple vurulan askerler vurdukları yere gömülmüşlerdir. Bu nedenle vadinin tamamı bir şehitlik olarak kabul edilebilir. Türkiye Cumhuriyeti Kocaeli Valiliği tarafından 2006 yılında bölgede savaşan 27., 57., 18. ve 64. Alaylar anısına yaptırılmıştır.

62

57. PİYADE ALAYI ŞEHİTLİĞİ

Mimar Nejat Dinçel tarafından tasarlanan 57. Alay Şehitliği ve Anıtı; 12 Aralık 1992 tarihinde Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından Kabatepe-Conkbayırı yolu kenarında, Kılıçbayır'ın güney ucunda inşa edilmiştir. Savaş sırasında yabancı askerler buraya "Satranç Tahtası" adını vermişlerdir. Yeni yapılmış olan bu şehitlik semboliktir. Gerçek şehitlik Bomba Sirtı'nın güney ucunda, Çataldere Vadisi'nin içinde bulunmaktadır.

Yarbay Hüseyin Avni Bey tarafından kumanda edilen 19. Tümen'e bağlı 57. Alay, yabancı kuvvetlerin ilk çıkarma gününde Arıburnu Cephesi'nde ilerleyen Anzak askerlerini ilk karşılayan ve geri püskürten Türk kuvvetleridir. Bu cephede ilk kez 19. Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal'in önderlik ve cesaret vasıfları ortaya çıkmıştır.

57. Alay Şehitliği, şadırvan, açık namazgâh, ana mezarlık ve anıttan oluşmaktadır. Şehitlikte kullanılan başlıca malzeme; genellikle Selçuklu ve Osmanlı kervansaraylarında kullanılan Kevser taşıdır.

Şehitliğin girişi; Kabatepe-Conkbayırı yolunun kenarında, doğu duvarındaki bir açıklıktır. Girişin hemen yanında torununun elini tutmuş bir şekilde figürize edilmiş; Türkiye'nin en yaşlı gazisi iken 10 Eylül 1994'te, 108 yaşında vefat eden Hüseyin Kaçmaz'ın bronzdan yapılmış bir heykeli bulunmaktadır. Girişin tam karşısında, şehitliğin doğu duvarında, 57. Alay'ın 25 Nisan 1915'teki karşı taarruzunu gösteren bir rölyef bulunmaktadır. Rölyef yaklaşık 45 m²lik bir alanı kaplamaktadır. Şadırvan ve açık namazgâh şehitliğin güney tarafında yer almaktadır.

Şehitliğin ana mezarlık kısmının kemerli bir girişi olup bu girişten başlayan yaya yolu kuzey duvarında son bulmaktadır. Anıtın tabanını oluşturan kuzey duvarının üstünde, 57. Alay Şehitleri'nin isimleri yazan mermer plakalar bulunmaktadır.

63

Mehmet Çavuş Anıtı

Cesaret Tepe üzerindeki yolun kuzeyinde, Mehmet Çavuş ve 25 erin anısına 1919 yılında yapılmış olan bu anıt 600 m²lik bir alana yayılmaktadır. Anıtın yapıldığı yer yabancı kuvvetlerin bütün hücumlarıyla (7 Ağustos 1915 taarruzu dâhil) durdurulduğu noktayı işaretlemektedir. Bu tepeyi savunmakta olan Türk birliği, cephaneleri bittikten sonra düşman kuvvetlerine karşı olağanüstü bir direniş göstermiş olduklarından dolayı bu tepeye Cesaret Tepe adı verilmiştir.

Anıtın yer aldığı bölge savaş sırasında Serçe Tepe, Kanlısirt ile Şarapnel Vadisi'ne tamamen hâkim olabilmek amacıyla Türkler ve İngilizler için oldukça önemliydi.

Yabancı kuvvetlerin Aralık 1915'te çekilmesinden sonra Arıburnu ve Anafartalar Cephesi'ndeki Türk zafetinin anısına 3 anıt dikilmiştir. İlki Anzak kuvvetlerinin durdurulduğu Kanlısirt'ta, ikincisi Kuzey sahiline ve üçüncüsü de Cesaret Tepe'ye dikilmiştir. Bu üç anıttan yalnızca üçüncüsü bugüne kadar gelebilmiştir. Anıtın kaidesi ilk yapıldığı durumda olup üzerindeki mermer yazıt yeni bir eklemedir. Anıtın yerleştirildiği küçük düzlük; kuzeye doğru Kuzey Sahilinde, Suvla Körfezi ve Anafartalar Ovası'na, güneybatıya doğru Arıburnu Yarıları ve Sfenks'e hâkim bir noktadadır.

64

The Nek Mezarlığı

Monash Valley (Korku Deresi'nin doğu ucu) ve Malone's Gully'nin (Cesaret Tepe'nin kuzeyindeki yarılar), Kılıçbayırı'nın güney ucunu iki yanından derince kesmesiyle oluşan en dar yerinde 30 m genişliğindeki boğaza "The Nek" (Cesaret Tepe) adı verilir. Alanın adını konumundan aldığı tahmin edilmektedir; çünkü alan Kılıçbayırı ve Yüksöksirt'i birleştiren dar bir boyun şeklindedir. Diğer yandan "Nek" kelimesi Hollanda / Afrika dillerinde "dağ geçidi" veya "tepelerdeki yarık" anlamına gelir. Burası Güney Afrika Savaşlarında savaş alanında yer alan bir bölgeye benzemektedir.

1919 yılında yapılan mezarlıktaki 326 mezardan 5'inin ismi belirlenmiş; burada gömülü olduğu tahmin edilen 5 asker için de anıt yapılmıştır. Kalanların ise kimliği belirsizdir. Bu kimliği tespit edilemeyen askerlerin, 7 Ağustos'ta ölen Avustralya 8. ve 10. Hafif Atlılar'a ait olduğu sanılmaktadır.

65

Walker's Ridge Mezarlığı

Adını Yeni Zelanda Piyade Tümeni Komutanı Tümgeneral Harold Bridgwood Walker'dan almaktadır. 1915 yılında yapılan definler Walker's Ridge'in doğu ucunda Yüksesirt'la birleştiği yerde bu mezarlığı oluşturmuştur. Sırt boyunca uzayan ve yarıların ucunda noktalan patika, güneyde Mule Gully ve Sfenks gibi güzel manzaralar sunmaktadır. Mezarlık, bir siper ile bölünmüş orijinal mezarlığı temsil etmek amacıyla iki parselde bölünmüş, 17x30 m boyutlarında bir dik-dörtgendir. Mezarlığın açık tarafı Walker's Ridge ve denize yöneliktir. Mezarların 49'u Yeni Zelanda, 30'u Avustralya ve 1'i Birleşik Krallık askerlerine ait olup 12 mezarın sahibinin kimliği ise belirlenememiştir.

66

Arıburnu Yarıları ve Yükseksirt

Sarp bir doğal oluşum olan Arıburnu Yarıları, arazinin yapısı dolayısıyla Anzak askerleri tarafından 'Sfenks' adıyla anılmıştır. Gelibolu Yarımadası'na gelmeden evvel Anzak askerleri Mısır'da eğitim görmüş ve piramitlerin koruyucusu niteliğini taşıyan sfenkslerle tanışmışlardır. Bu toprak yapı burada Gelibolu Yarımadası'nın koruyucusu gibi yükselmektedir. Bu sebeptendir ki buraya bu adı vermişlerdir.

67

Baby 700 Mezarlığı

Merkez Tep'e'den Conkbayırı'na giden yolun doğusunda yer alan mezarlık, 25 Nisan 1915 öğleninde AIF 1. Tabur Komutanı Binbaşı F.J. Kindon tarafından oluşturulan cephe hattının bir kısmının üzerine 1919'da ateşkesten sonra yapılmıştır. Alanın Türkçe ismi Kılıçbayırı'dır.

Anzak bölgesinin Conkbayırı'ndan sonra en önemli stratejik noktası olan Kılıçbayırı'nda, göğüs göğüse muharebeler yaşanmıştır. Avustralya 3. Tugayı'na karşı kahramanca çarpışan 27. ve 57. Alay büyük kayıplar vermiştir. İlk gün birkaç kez el değiştiren cephe, son olarak Türklerin eline geçmiş ve savaş sonuna kadar elde tutulmuştur.

Big 700 veya Savaş Gemisi Tepesi (Battleship Hill) olarak da bilinen tepeye, kendi adında aynı yükseklikte olan tepelerden ayırmak için Baby 700 ismi verilmiştir. 180 metre uzunluğunda 1.122 m² alanı kaplayan 34x33 m'lik dikdörtgen mezarlık güneybatıya yöneliktir. Bu mezarlıkta 493 Uluslar Topluluğu askeri gömülü bulunmaktadır.

Mesudiye Zırhlısı, 1871 yılında İngiltere'nin Thames Iron Works tersanesine sipariş edilmiş; 1872 yılında kızağa konmuş ve 1874 yılında denize indirilmiştir. 1875 yılının Aralık ayında, Osmanlı Donanması'nda hizmete girmiştir. 1893 yılında, İstanbul Tersanesi'nde ve 1898-1903 yılları arasında Cenova/Ansaldo tezgâhlarında tamir ve tadilat görmüştür.

Birinci Dünya Harbi başında atıl durumda olan gemi, Boğaz'daki mayın hatlarını korumak amacıyla sabit bir batarya olarak Boğaz savunma hattına dâhil edilerek Çanakkale Sarısığlar mevkinde konuşlandırılmıştır. Mesudiye Zırhlısı 13 Aralık 1914 tarihinde, saat 11.58'de mayın hatlarından geçerek Boğaz'a girmeyi başaran İngiliz "B-11"denizaltısı tarafından torpillenerek batırılmıştır.

Birinci Dünya Harbi'nin hemen başında verilen kayıp, Osmanlı Donanması'nın savaşta ilk harp gemisi kaybı olmuştur. Toplam 661 mürettebatın bulunduğu gemide, makine ve kazan dairelerinde bulunan 10 subay, 25 er olmak üzere 35 şehit verilmiştir. 5 subay ve 3 er, 36 saat sonra, 15 Aralık 1914 tarihinde, alabora olup batan geminin su üstünde kalan karinası kesilerek kapalı kaldıkları yerden kurtarılabilmıştır.

1915 yılının Ocak ayı sonuna kadar Mesudiye Zırhlısı'ndan sökülen toplar; Baykuş (Mesudiye) bataryası olarak Boğaz tahkimatının takviyesinde kullanılmış, 18 Mart 1915 Çanakkale Deniz Savaşı'nın kazanılmasında bu bataryanın top ateşleri çok etkili olmuştur.

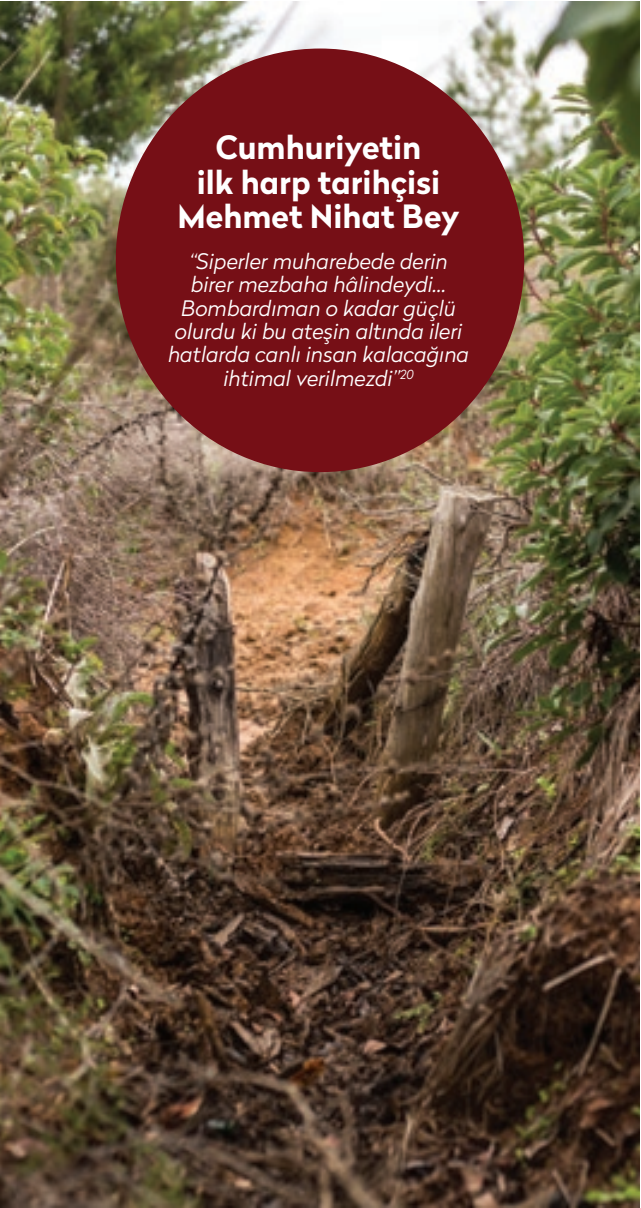
69

Düztepe Siperleri

Conkbayırı'nın güneybatı yönünden aşağıya doğru inildiğinde 1 km sonra sağ tarafta, savaş sırasındaki önemli bir mevki olan Düztepe (Battleship Hill veya ilk verilen adıyla Big 700) siperleri bulunmaktadır. Muharebeler sırasında ünlü 19. Tümen'in emrine giren 10. Alay tarafından tutulan bu mevki, esas olarak gözetleme siperleri vazifesi görmüştü. Çıkarmanın yapıldığı ilk gün olan 25 Nisan'dan itibaren sürekli olarak Müttefik donanmasının ağır topçu ateşine maruz kalan Düztepe'nin önemi, Conkbayırı'ndan önceki en önemli yükselti olmasındadır. Mevki, muharebelerin ilerleyen safhasında bu bakımdan tekrar öne çıkmıştır. Özellikle ağustos ayı muharebeleri sırasında, Conkbayırı'na yönelik Müttefik birliklerine ilk müdahale 72. Alay ve 14. Alay bölükleri tarafından bu noktadan sevk edilmişlerdir. Düztepe, Arıburnu Muharebeleri'nin sürdüğü 8 ay boyunca Türk tarafının elinde kalmıştır.

Cumhuriyetin ilk harp tarihçisi Mehmet Nihat Bey

*"Siperler muharebede derin
birez mezbaha hâlindeydi...
Bombardıman o kadar güçlü
olurdu ki bu ateşin altında ileri
hatlarda canlı insan kalacağına
ihtimal verilmezdi"²⁰*

70

Talat Göktepe Anıtı

25 Temmuz 1994 tarihinde başlayan ve 57 saat süren büyük Arıburnu yangınında, Çanakkale Muharebele-ri'nin yoğun olarak geçtiği Arıburnu ve Conkbayırı'n-daki 4 bin 49 hektar orman alanı yanmıştır. Bigalı, Bü-yük Anafarta, Kocadere, Kumköy ve Yalova köylerinin tarım alanları da tahrip olmuştur. Dönemin Çanakkale Orman Bölge Müdürü Talat Göktepe, yangın sön-dürme çalışmaları esnasında hayatını kaybetmiştir.

Conkbayırı'na varmadan güneyde, yolun kenarında yer alan Anıt; Çanakkale Bölge Müdürü Talat Göktepe'nin Arıburnu'ndaki ağaçları kurtarmak için yangın-la mücadele ederken figüre edilmiş bronz bir heyke-linden oluşmaktadır.

Conkbayırı Mehmetçik Kitabeleri

Conkbayırı Mehmetçik Kitabesi; Cesarettepe, Kılıçbayırı ve Düztepe'yi izleyerek Çimentepe'ye çıkan yolun batısında yer almaktadır. Kitabe, bir eli sembolize eden beş adet yazıttan oluşmaktadır. Bu kitabeler Conkbayırı'nda vatani için çarpışırken şehit olan askerlere adanmıştır. Yazıtta şunlar yer almaktadır:

1. Kitabe: 19. Piyade Tümen Komutanı Kurmay Yarbay Mustafa Kemal Atatürk, 25 Nisan 1915 günü düşmanın Arıburnu'na çıkarma yaptığını öğrenince kendi inisiyatifi ile 57. Piyade Alayı'nı bölgeye sevk etmiş, bu arada kıyı örtmesi yapan, cephanesi bitmiş çok az sayıdaki ere yaptırdığı süngü hücumu ile kazanılan zaman içinde yetişen alaya mevzi aldırarak, düşmanı Conkbayırı'na ulaşmadan durdurmayı başarmıştır.

2. Kitabe: Mustafa Kemal Atatürk, 25 Nisan 1915 sabahı Conkbayırı'na doğru ilerleyen düşmana karşı 57. Piyade Alayı ile taarruza başlarken; "Ben size taarruzu emretmiyorum ölmeyi emrediyorum, biz ölünceye kadar geçecek zaman zarfında yerimize başka kuvvetler gelir, başka komutanlar hâkim olabilir." emrini vermiştir. Bu coşku ile şahlanan Mehmetçikler, dayanmanın yoğun ve şiddetli ateşi altında yılmadan sürdürdükleri taarruzları ile düşmanı Cesaret Tepe'ye kadar geri atmışlardır.

3. Kitabe: Arıburnu'ndaki düşman kuvvetleri, aldıkları takviyeler ile daha da güçlenmiş olarak 6 Ağustos

1915 günü Conkbayırı'na doğru yeniden taarruza başlamışlardır. Gece gündüz aralıksız devam eden kanlı muharebeler sonunda iki taraf da ağır kayıplar vermiş ve Türk askeri, düşmanı 9 Ağustos 1915 akşamı Conkbayırı tepeler hattına 25 m mesafede durdurmayı başarmıştır.

4. Kitabe: 10 Ağustos 1915 sabahı Türk karşı taarruzu, siperler yakın olduğundan süngü hücumu ile başlamıştır. Düşman donanma topçusunun yoğun ateşi altında cehennemi bir hal alan Conkbayırı'ndaki muharebeler sırasında gözetleme yerinden bir an bile ayrılmayan Anafartalar Grup Komutanı Albay Mustafa Kemal'in bir şarapnel misketi ile parçalanan cep saati hayatını kurtarmış ve düşman bu taarruz sonunda Ağıl Deresi'ne kadar geri atılmıştır.

5. Kitabe: Düşman kuvvetlerinin, Gelibolu Yarımadası'nın en önemli bölgesi ve doruk noktası olan Conkbayırı'nı ele geçirerek Türk kuvvetlerini ikiye bölmek ve Çanakkale Boğazı'nı ele geçirmek amacı ile giriştikleri devamlı saldırıları kahraman Türk askerinin büyük cesaret ve gayretle yaptığı savunma karşısında başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu bölgede cereyan eden muharebelerde; Türk Ordusu 9.200 şehit, düşman 12.000 kayıp vermiştir.

1970 yılında yapılan yarışmayı kazanan Mimar Ahmet Gülgöner'in tasarımı olan yazıtlar Türk Hükümeti tarafından yaptırılmıştır.

Kitabeler, 14 Kasım 1980 tarihinde Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından korunması gereken kültürel varlık olarak tescil edilmiştir.

18 KCU HAYADE TÜMEN KOMUTANI
KUR.YE.MUSTAFA KEMAL ATATÜRKÜ.
28 NISAN 1918 GÜNU DÜŞMAN

ARIEURU'NA ÇIKARMA YAPICINI ÖZÜNDÜZ.
KEND İNİSHATU'İ İLE 87 KCU HAYADE ALANI
BÖLGEYE SEVİŞTİRİŞİ.

BU ARADA KİM ÖZİMESİ YAPAK ÇEPHANESİ BİTİME.
ÇOK AZ SAVIDAK İRLERE YAPTIŞIÖİ.

SÜNGÜ KÜÇÜKÜYLA KAZANILAN ZAMAN İÇİNDE.
YETİŞEK ALAYA MENZİ ALDIRAR.

DÜŞMANI ÇOKKEMİRİNE ULASALIMAN
DURDURMANI BASKINISITIR.

HERBURIYEDAKI DÜŞMAN KUVVETLERİ,
ALDIKLARI TAKVİVELERLE ORADA DA GÜÇLENMİŞ OLARAK,
6 AĞUSTOS 1916 GÜNÜ
ÇANKAYA'YA DOĞRU YENİDEN
TARAFIYLA BAŞLAMISLARDIR.
GECE GÜNDÜZ ARALIKSIZ DEVAM EDEN
KANLI MUHAREBELER SONUNDA İKİ TARAF DA
AĞIR KAYIPLAR VERMİŞ VE
TÜRK ASKERİ DÜŞMANI
6 AĞUSTOS 1916 AKŞAM
ÇANKAYA VEPELERİNE 25 METRE MESAFEDEN
DURDURMAYI BAŞARMIŞTIR.

72

The Farm Mezarlığı

Yeni Zelanda birliklerinin Conkbayırını gözetledikleri Şahin Sırtı denilen mevkidedir. Conkbayırı siperlerinin yanından inen yürüyüş yolu ile mezarlığa ulaşılmaktadır. Müttefikler Şahin Sırtı'na, Rhododendron Ridge (Savaş sırasında muhtemelen bu alanda bulunan zakkumlar yüzünden) adını vermişlerdir. The Farm (çiftlik) adını ise o yıllarda bu civarda bulunan bir çiftlikten almıştır.

Geometrik olmayan bir şekle sahip olan mezarlık, 1919'dan sonra yapılmıştır. 860 m²lik bir alanı kaplar. Mezarlık, 11 isimsiz İngiliz askerini ve belirsiz 634 mezarlığı içermektedir. Burada gömüldüğüne inanılan 6 İngiliz ve 1 Yeni Zelandalı asker için de özel anıt dikilmiştir.

73

Yeni Zelanda Ulusal Anıtı ve Mezarlığı

Yeni Zelanda Ulusal Anıtı, Yarımada'da Yeni Zelandalılara ait anıtlar arasında en belirgin olanıdır. Yeni Zelandalı Mimar S. Hurst Seager tarafından tasarlanan anıt, uzun daralan taş bir pildir. Conk Tepesi üzerindeki Yeni Zelanda, CWGC (İngiliz Milletler Topuluğu Savaş Mezarlıkları Komisyonu) tarafından 1925 yılında yapılmıştır. Anıt Lone Pine Anıt'ı gibi çan kulesi şeklinde, kesme taştan çok köşeli bir anıttır.

Yeni Zelanda Ulusal Anıtı, 8 Ağustos 1915'in anısına yarımada'daki en büyük Yeni Zelanda Anıtı'dır. Anıtın üzerinde Yeni Zelanda Seferi Kuvvetleri'nin Anısına- 8 Ağustos 1915- Dünyanın En Uzak Ucundan yazısı bulunmaktadır. Ağustos muharebeleri sırasında Conkbayırı'na karşı taarruza geçen Yeni Zelanda birlikleri, Sazlıdere taraflarını tümüyle işgal etmişlerdi. Özellikle Yarbay William Malone komutasındaki Wellington Taburu, 8 Ağustos muharebeleri sırasında ön safta çarpışmış ve büyük zayıat vermişlerdir. Malone, aynı gün yakınına düşen top mermisinin patlaması sonucu yaşamını yitirmiş ve savaş sonrasında Yeni Zelandalıların ulusal kahramanı olmuştur. Her yıl 25 Nisan'da, Anzak Günü dolayısıyla düzenlenen anma törenleri arasında Yeni Zelandalıların Conkbayırı'nda gerçekleştirdikleri tören de bulunmaktadır.

Yeni Zelanda Mezarlığı, ana anıtın 20 m doğusunda bulunmaktadır. Mezarlığın tam karşısında Conkbayırı-Kocaçimentepe yolunun doğu yamaçlarına inşa edilmiş; alçak taş duvar üzerinde 856 askerin adı geç-

mektedir. Bunlar 1915 Ağustos-Aralık saldırılarında ölen ve isimleri başka yerde geçmeyen NZEF (Yeni Zelanda Seferi Kuvvetleri) askerleridir. Ağustos 1915 muharebesinden sonra Türk askerleri; Yeni Zelanda, İngiliz ve Gurkha askerlerini toprağa gömmüşlerdir. Bu mezarlar bugünkü mezarlığın temelini oluşturmaktadır. Ana Yeni Zelanda siperi, zirvenin güneyinde yer almaktadır ve savaş sırasında bunun önünde bugünkü mezarın yanında birkaç gözetleme yeri kurulmuştur. Ana yoldan sırt boyunca gidilen mezarlık, tepenin dik yamaçlarını takip etmektedir. 29 m uzunluğunda ve tepede 36,5 m genişliğindeki mezar, tabanda 40 m genişliğe ulaşmaktadır. Yola paralel 9 sıra mezarın sadece bir sırası taşlıdır. Aşağıdaki ifadeye yer verilen anıtta, Yeni Zelanda Keşif Gücü'nden 1915'te ölen ve mezarları bilinmeyen 856 subay ve erin isimleri kayıtlıdır:

"6-10 Ağustos 1915 tarihinde Sarı Bayır Tepeleri'ndeki kahramanca saldırıda, Conkbayırı'nın ele geçirilmesinde ve Ağustos 1915'ten Aralık 1915'e kadar devam eden savaşlarda hayatlarını kaybeden ve burada veya diğer mezarlıklarda gömüldüğüne dair bir kayıt bulunmayan Yeni Zelanda Keşif Gücü subay ve askerlerinin anısına..."

74

Conkbayırı Atatürk Zafer Anıtı

Conkbayırı, Conk Tepesi'nden itibaren güneybatı yönünde uzanan ve Düztepe'nin kuzeyindeki Kemal Dere'de son bulan yamaca verilen isimdir. Conkbayırı'nın kuzey ucunda yer alan ve en yüksek noktasını oluşturan yükseltiye ise Conk Tepesi adı verilir. Conkbayırı Atatürk Zafer Anıtı bronzdan yapılmış bir heykel olup Conkbayırı'nda yapılan en yeni anıt olma özelliğini taşır. Conkbayırı Atatürk Zafer Anıtı, Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından Anafartalar Grup Komutanı Albay Mustafa Kemal'in 10 Ağustos 1915 tarihinde yönettiği Conkbayırı taarruzu anısına 1993 yılında yaptırılmıştır. 2015 yılında ise Alan Başkanlığı tarafından restore edilmiştir.

Mucib Efendi'nin Hatıralarından

"Bu esnada Tabur Komutanı Uşaklı Halis Bey geliverdi. Saatlerden beri tahammül edilemeyecek kadar ağır olan yükümün birdenbire üzerimden kalktığını hissediyordum. Henüz 20 yaşında olan genç bir zabıt vekili için bundan daha büyük bir takviye kuvveti olamazdı. Halis Bey'in gittikçe sararan yüzünden ve bakışlarındaki kuvveti kaybolan gözlerinden bir mana çıkarmak istiyordum. Fakat bunun için çok düşünmeye ve sebep aramaya gerek kalmadı. Sol kolunun haki kumaşı yavaş yavaş kızarıyor ve parmaklarının ucuna kan damlaları birikiyordu. 'Yaralanmışsınız' dedim. 'Sıhhiye Çavuşu' diye seslendim, beni susturdu ve ilave etti; 'Aman asker duymasın.'

Mucib Efendi, Halis Bey'i bir türlü tedavi için geri gitmesine ikna edemiyordu. Tecrübesizdi; ama üstünde cesaret ve şeref kaynağı olan gençliği vardı. Sonunda ikna olan Tabur Komutanı giderken Mucib Efendi'ye şu emri verdi: "Bulduğunuz yerden katiyen geri çekilmeyeceksiniz; ancak geriye burada hepinizin öldüğünü bildirecek bir haberci gönderebilirsiniz." Mucib Efendi de komutanı geri giderken duygularını anılarında şöyle ifade ediyordu: "Tabur Komutanım gözden kaybolurken yüreğimin kanadığını hissediyordum. Çünkü tam manasıyla yalnız kalmış gibi oluverdim; ama yalnız değildim. Çünkü muhafazası bana bırakılmış bir vatan parçası ve bunun üzerinde kalplerini ve ruhlarını bütün mevcudiyeti ile bana bağlamış pervasızca cenkleşen Mehmetçiklerim vardı."²¹

75

Atatürk'ün Saatinin Parçalandığı Yer

Anafartalar Grup Komutanı Albay Mustafa Kemal; 10 Ağustos 1915'te Conkbayırı süngü taarruzunu yönetirken bir şarapnel misketi göğsüne isabet etmiş, sağ göğüs cebinde bulunan saat sayesinde ölümden kurtulmuştu. Olayın yaşandığı yer, 4 top güllesi ve bir levha ile belirtilmiştir.

76

Üsteğmen Nazif Çakmak Anıtı

9. Tümen 64. Piyade Alayı Bölük Komutanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın kardeşi Üsteğmen Nazif Çakmak'ın mezarı; Conkbayırı'ndaki Atatürk Zafer Anıtı'nın hemen önünde, etrafı duvarlarla çevrili, içinde bir anıt ve ağaçlar bulunan şehitliğe adını verir. Yapılış tarihi ile ilgili kesin bir kayıt yoktur. 2015 yılında Alan Başkanlığı tarafından restore edilmiştir. Mezarın kitabesinde; *"Mareşal Fevzi Çakmak'ın kardeşi Üsteğmen Nazif Çakmak burada bölüğünün önünde süngü hücumu ile düşman siperlerine atıldığı sırada şehit olmuştur. 8 Ağustos 1915"* ifadeleri yer alır.

Kocaçimentepe'den Conkbayırı

Kocaçimentepe Bakı Terası

Deniz seviyesinden 305 metre yükseklikteki tepe, Gelibolu Yarımadası'nın güney bölgesinin en yüksek tepesidir. Savaşın en yüksek noktası olan bu çok önemli arazi parçası hem 25 Nisan çıkarmasının hem de 6-7 Ağustos çıkarmalarının ana hedefi bu tepeydi. Kocaçimentepe'nin deniz tarafında kalan batı yamaçları özellikle 7-8-9 Ağustos günlerinde çok kanlı ve trajik saldırılara sahne olmuştur.

78 Suyatağı

Bu mevki; Conkabayırı'nın güneyinde, pek çok su kaynağının yer almasından dolayı bu isimle anılmaktadır. Bu nokta 8. Tümen Karargâhı olarak bilinmekte olup Mustafa Kemal'in 9 Ağustos'u, 10 Ağustos'a bağlayan geceyi geçirdiği ve 10 Ağustos Conkabayırı Süngü Hücumu'na karar verdiği yer olarak ifade edilmektedir. Conkabayırı'nda her iki tarafın da mevzileri birbirine çok yakın olup desteklenmiş kuvvetlerle yapılacak bir taarruzla her iki taraf da bu tepeye hâkim olabilirdi.

Mustafa Kemal'in, şiddetli ve ani bir süngü taarruzu ile mütteliklerin geri sürüleceğine inancı tamdı. Bu nedenle tüm inancı ile vaziyeti zafere dönüştürecek olan 10 Ağustos Conkabayırı Süngü Hücumu'na karar vermiştir. Planlanan taarruz için 23., 24., 28. ve 41. Alaylar görevlendirilmiştir. Fakat 41. Alay hücum anında Conkabayırı'na yetişememiştir. 10 Ağustos 1915 tarihi sabahı 04.30'da gün ağarırken yapılan taarruzla birlikte Conkabayırı'nda zafer sağlanmıştır.

79

Kemalyeri Kitabesi

Kemalyeri Kitabesi, Conkbayırı'nın 1,5 km güneyinde, Suyatağı ve Silah Sırtı'nı takip eden dar bir yolla ulaşılan Kemalyeri noktasındadır. Bu anıt, Mimar Ahmet Gülgönen tarafından tasarlanmıştır.

19. Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal, 25 Nisan 1915 gecesi harp karargâhını bu noktada kurmuş ve 17 Mayıs 1915 tarihine kadar emrindeki kuvvetleri buradan komuta etmiştir.

10 Mayıs 1915 tarihinde; burada bir çukurda harita ve arazi incelemesi yapan Mustafa Kemal'e, o zamanki 3. Kolordu Kurmay Başkanı Kurmay Başkanı Albay Fahrettin (Altay) Bey, orada ne yaptığını sorar. Mustafa Kemal cevap olarak bölgeyi incelediğini ve bulunduğu yerin ismini araştırdığını söyler. Bunun üzerine Fahrettin Bey de "Mademki bir isim bulamadın, o hâlde buranın adı 'Kemalyeri' olsun" demek suretiyle tarihi ismi vermiştir.

Anıtın üzerinde, Yarbay Mustafa Kemal'in 3 Mayıs 1915 saat 19.00'da kuvvetlerine verdiği emrin 5. Paragrafı yazmaktadır.

"Benimle beraber burada muharebe eden bütün askerler kesin olarak bilmelidir ki, bize verilen namus görevini eksiksiz yapmak için bir adım geri gitmek yoktur. Uyku, dinlenme aramanın, bu dinlenmeden yalnız bizim değil, bütün milletimizin sonsuza kadar yoksun kalmasına neden olacağını hepimize hatırlatırım."

3. Kolordu Komutanının 19. Tümen'in yapmış olduğu başarılı muharebelerden dolayı 30 Nisan 1915'te gönderdiği takdir telgrafı

*"Fedakâr ve gayretli çalışmalarınıza bir mükâfat olmak üzere padişah adına size gümüş imtiyaz harp madalyası gönderildi. Geceli gündüzlü devam eden harbi, başarılı bir şekilde görülen fedakâr hizmetlerinizin devamını bekler ve candan tebrik ederim. Emrinizdeki subay ve askerlerden harp imtiyaz ve liyakat madalyası almaya layık olanları da bildiriniz."*²³

Liman Von Sanders'in Anılarında Mustafa Kemal ATATÜRK:

"O akşam, Anafartalar bölgesindeki tüm kuvvetlerin komutasını, Arıburnu Cephesi'nin en kuzey noktasında bulunan 19. Tümen Komutanı Mustafa Kemal Bey'e verdim.

İlk askerî başarılarını Trablusgarb'da kazanmış olan Mustafa Kemal, sorumluluk almaktan zevk duyan bir liderdi. 25 Nisan sabahı, kendi inisiyafi üzerine, 19. Tümeni ile ilerlemekte olan düşmanı sahile geri atmış, daha sonra tüm saldırılara inatla ve bükülmez bir biçimde karşı koyarak üç ay boyunca Arıburnu Cephesi'ni tutmuştu. O'nun enerjisine güvenim tamdı.

9 Ağustos sabahı, Azmak Deresi'nin iki yanında daha önce 3 defa emredilmiş olan taarruzun komutasını eline almış ve düşmanı birkaç yerde sahile kadar geri sürmüştü. Ama Mestantepe düşman elinde kalmıştı. Kaybedilmiş olan 24 saati telafi etmek mümkün değildi. Bu sırada, önemli sayıda İngiliz kuvveti karaya çıkmıştı. ...Mustafa Kemal, 10 Ağustos sabahı erkenden, esas itibarıyla Güney Grubu'ndan gelen takviyelerle, Kocaçimen Tepesi yanında ve bitişiğindeki Conkbayırı'nda bulunan İngiliz piyadelerine karşı bir hücumu şahsen yürüttü ve onları kuzey sırtlarından önemli ölçüde gerilere sürdü. Bu hâkim dağın Türklerin elinde kalması, böylelikle kesin olarak temin edildi."²⁴

80

Beach Mezarlığı

Queensland noktasının batı yamacında yer alan ve sahil yolundan ayrılan stabilize bir yol ile girilen mezarlık alanı, muharebenin ilk gününden geri çekilme gününe kadar kullanılmıştır.

Mezarlık 80 m uzunluğunda ve yaklaşık 1.500 m² büyüklüğünde kavisli bir alan üzerinde kurulmuştur. Küçük Arıburnu noktası üzerinden denize cepheli mezarlığın deniz tarafındaki yamacı bir hayli erozyona uğramıştır. Yukarıdaki yamaca istinat duvarı örülmüş ve ağaçlar dikilmiştir. Anıt ve arkasında yer alan istinat duvarı, mezarlığın yukarısında yer almaktadır. Bu yüzden anıta birkaç taş basamakla ulaşılmaktadır. Anıt duvarının ön yüzünde şunlar yazmaktadır:

“Avustralya ve Yeni Zelanda Ordu Birlikleri 25 Nisan 1915 şafağında bu noktaya çıkmışlardır.”

Queensland noktasının batı yamacında yer alan mezarlık, Anzak çıkarmasının ilk gününden neredeyse geri çekilmeye kadar kullanılmıştır. 1914-1918 Savaşına ait kayıplardan 391 tanesi, bu bölgede anılmaktadır. Bunlardan 285'i Avustralyalı, 20'si Britanyalı, 21'i Yeni Zelandalı ve 3'ü Seylanlı olup 21'inin birliği bilinmemektedir. Ayrıca mezarlıkta olduklarına dair kanıt bulunan 10 Avustralyalı ve 1 Yeni Zelandalı askerin isimleri özel tabletlere yazılmıştır.

81

Shrapnel Valley Mezarlığı

Küçük Arıburnu'ndan Hain Tepe'ye doğru uzanan MacLagan Sirtı'nın güneyinde yer alan dereye ve bunun yakın çevresine verilen isimdir. Türk haritalarında "Büyük Dere" olarak tanımlanmıştır. Çanak kale Kara Muharebeleri sırasında Kaba Tepe'nin doğu yamacında mevzilenmiş Türk topçusu, Büyük Dere'nin denize döküldüğü bölgeyi ve vadi girişini fırsat buldukça ateş altına almıştır. Türk topçusunun kullandığı, havada ve belli bir yükseklikte paralanan ve etrafa şarapnel misketleri saçan mermiler nedeniyle Anzaklar tarafından "Şarapnel Vadisi" olarak adlandırılmıştır. İngilizler tarafından günümüzdeki hâliyle 1919-1923 döneminde yaptırılan mezarlıkta, muharebeler sırasında buraya gömülmüş 28'i İngiliz, 527'si Avustralyalı, 56'sı Yeni Zelandalı ve 72'si kimliği meçhul olmak üzere toplam 683 asker yatmaktadır.

Albay John Monash, Karargâh, 4. Avustralya Tugayı, NZ&A Tümeni, AIF

"En uzun mutlak sessizlik süresini bulmaya çalışarak eğleniyorduk. 22 gündür gece gündüz aralıksız savaşıyorduk ve çoğumuz, bu zaman boyunca top ve tüfek sesinin olmadığı en uzun sürenin 10 saniye olduğunu düşünüyor. Birisi bir keresinde 14 saniye sayabildiğini söylüyor; ama kimse ona inanmıyor!"²⁵

82

Plugge's Plateau Mezarlığı

Yarımada sınırlarındaki en küçük Anzak Mezarlığı Plugge's Plateau Mezarlığı'dır. Shrapnel Valley mezarlığının solundan başlayan dik bir yokuştan ilerleyen bir yol ile yürüyerek ulaşılmaktadır. Adını, bu mevkiye karargâhını kuran Auckland taburu komutanı Albay Arthur Plugge'dan almaktadır. Anzak birliklerinin erzak depoladığı ve temiz su depolarının bulunduğu bölge oluşuyla önem taşımaktadır. Türk askerleri tarafından Hain Tepe olarak anılan tepede 25 Nisan günü, 27. Alay 2. Tabur 8. Bölük 2. Takım konuşlanmış, Asteğmen Muharrem ve emrindeki 80 kadar askerden oluşan bu küçük birlik, çıkarmaya ilk ateşi açmışlar ve Anzak kuvvetlerine ilk zayıatlarını verdirmişlerdir.

Plugge's Plateau Mezarlığı, düzlüğün kuzeybatısında, denize karşı yer almaktadır. 15 m'ye 12,8 m boyutlarındaki dikdörtgen mezarlık, 81 m² alanı kaplamaktadır. Mezarlıkta 12 Avustralyalı, 8 Yeni Zelandalı ve 1 mezarın kimliği meçhul olmak üzere 21 asker gömülüdür.

83

Küçük Arıburnu ve 27. Alay Kitabesi

Arıburnu sahil yolu üzerinde, yolun sol tarafında kalmaktadır. 25 Nisan'da çıkarma yapan Anzak kuvvetleri karşısında ilk saatlerde 27. Alay'ın 8. Bölüğü'nden küçük bir Türk birliği vardı. Bu Kitabe, ilk çıkarma günü burayı kahramanca savunan bu küçük birlik anısına yapılmıştır. Kitabede; "27. Piyade Alayı'nın 8. Bölüğü'nden bir takım, 25 Nisan 1915 günü sabaha karşı Arıburnu kıyılarına çıkan Anzak Kolordusunun 1.500 kişilik ilk kademesine ağır kayıplar verdirerek kıyının dik yamaçlarına sığınmak zorunda bırakmıştı" yazmaktadır.

Sabah saatlerinde, karaya ayak basan müttefik askerlerinin sayısının artması üzerine 27. Alay'ın Bölüğü'nün dayanması da güçleşir. Beklenen emrin gelmesi üzerine 27. Alay'ın Eceabat yakınlarındaki Zeytinlik mevkinde beklemekte olan 27. Alay'ın kalan iki taburunun da (1. ve 3.) çatışmalara katılması ve 57. Alay'ın cepheye sürülmesi ile Anzak Kolordusuna çok sayıda zayıf verdirilmiştir.

84

Anzak Koyu

Gelibolu Yarımadası'nda Arıburnu sahilinde bulunan Anzak Koyu, Çanakkale Savaşı'nda Anzakların burada çıkarma yapmalarından ismini alır. 600 metre uzunluğundaki Koy, Anzak ismini resmi olarak 25 Nisan 1985'teki Anzak Günü'nde almıştır.

85 Anzak Koyu Kitabesi

25 Nisan günü, Anzak birliklerinin çıkarma yaptıkları Anzak Koyu'nun bitiminde, Arıburnu Mezarlığı'nın hemen yanındaki kitabe, Atatürk'ün 1934 yılında yazdığı ve dönemin İçişleri Bakanı aracılığıyla duyurduğu bilinen, uluslararası üne sahip mesajı İngilizce yer almaktadır:

"Bu memleketin toprakları üzerinde kanlarını döken kahramanlar! Burada dost bir vatanın toprağındasınız. Huzur ve sükûn içinde uyuyunuz. Sizler Mehmetçiklerle yan yana, koyun koyunasınız. Uzak diyarlar-dan evlatlarını harbe gönderen analar! Gözyaşlarınızı dindiriniz! Evlatlarınız bizim bağrımızdadır. Huzur içinde diriler ve huzur içinde rahat rahat uyuyacaklardır. Onlar, bu toprakta canlarını verdikten sonra artık bizim evlatlarımız olmuşlardır."

86

Arıburnu Mezarlığı

Arıburnu, 25 Nisan 1915'te sandallar dolusu Avustralyalıların ilk çıktığı Anzak Koyu'nun kuzey ucundadır. Yoldan içerdeki küçük tepeciğe İngilizler Arıburnu Tepeciği adını vermişlerdir. Mezarlık, savaş sırasında Türk gözcülerinin hâkim olduğu, bu yüzden başka bir amaç için güvenli olmayan bir alana yapılmıştır. Girişi ana sahil yolundan sağlanmaktadır. 1.270 m²lik alan, altı duvar ve denize doğru hafif eğimli yamaçlarla çevrilidir. Mezarlık, Avustralya'dan 151, Yeni Zelanda'dan 35, Birleşik Krallıktan 27, Hindistan'dan 3, Malta'dan 1, birlikleri belirlenememiş 37 askerin mezarı ile 5 tane de özel anıtı içermektedir.

87

ANZAK TÖREN ALANI

Anzak Tören Alanı, 2000 yılında Avustralya ve Yeni Zelanda Başbakanları tarafından açılmıştır. Anzak Koyu Kitabesi'nden 500 metre uzaklıkta bulunmaktadır. Buranın gerçek adı Arıburnu Koyu'dur. Burada bulunan Anıt Duvar'da savaşla ilgili 10 adet yazıt bulunmaktadır. Savaşın kısa bir özetini içermektedir.

88

Canterbury Mezarlığı

Arıburnu yolunun doğusunda, Walker's Sirtı'nın altında bulunan Canterbury Mezarlığı, 1919'dan sonra tekil mezarların taşınarak çevredeki diğer mezarlıkların birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Mezarlık adını Canterbury Taburu'ndan almaktadır. Bunun nedeni ise bu mezarlıkta yatan askerlerden 22'sinin adı geçen taburun personeli olmasıdır. Alan, savaş boyunca Yeni Zelanda harekât bölgesi olarak kalmıştır.

12 m'ye 23 m boyutlarındaki dikdörtgen mezarlık, 276 m² alanı kaplamaktadır ve denize cephelidir. İki arsadan oluşan mezarlıkta toplam beş sıra mezar vardır.

Mezarlıkta kimliği belirlenen 22 Yeni Zelandalı askerin yanı sıra; kimliği belirlenemeyen 4 Yeni Zelandalı asker ve hakkında hiçbir şey bilinmeyen 1 asker gömülüdür.

89

No.2 Outpost Mezarlığı

Mezarlık; Anzak-Suvla yolunun doğusunda, Şapka Tepe'nin (No:2 Outpost Hill) eteğinde Balıkçı Damları diye bilinen yerin 150 m kuzeyinde yer almaktadır. Mezarlığa giden patika Balıkçı Damları'nın 75 metre kuzeyinde ana yoldan doğuya doğru ayrılmakta, mezarlığı geçmekte ve tekrar ana yola bağlanmaktadır.

İşgal sırasında yapılan mezarlığa, sonradan dört ayrı mezarlık daha eklenmiştir. Kare şeklindeki mezarlık, 26,5 m kenar uzunluğuna sahip 702,25 m² alanı kaplamakta; mezarlığa batı yönündeki ahşap kapıdan girilmektedir. Arkadaki anıt haçın cephesi denize dönüktür. Yola paralel altı sıradan oluşan mezarlıkta, çoğu mezar taşı işaretilenmemiştir.

Çıkarmanın ilk gününde ölen Avustralyalı askerler buraya gömülmüştür. Mezarlıkta birliği bilinmeyen Avustralya'dan 7, İngiltere'den 3, Yeni Zelanda'dan 32 askerinin mezarları bulunmaktadır. Burada gömüldüğüne inanılan veya bilinen 29 Avustralyalı, 17 İngiliz ve 2 Yeni Zelandalı askerinin anısına özel anıt dikilmiştir.

90

New Zealand No.2 Outpost Mezarlığı

Mezarlık, No.2 Outpost Mezarlığı'nın 100 m kuzeyinde, 3 no.lu keşif kolunun bulunduğu Çatlak Tepe'nin alt tarafındaki ana yol üzerinde yer almaktadır. Canterbury Taburu Nelson Bölüğü'nün Eylül 1915'te kazdığı ince uzun toplu mezarlık, şu andaki mezarlığın temelini oluşturmaktadır.

Türk haritalarında Şapka Tepe olarak bilinen Mezarlık, Birleşik Krallık'tan 2 asker ile isimleri ve birlikleri belirlenememiş 150 askerin mezarlarını içermektedir. Bu mezarlıkta yattıkları bilinen veya sanılan Yeni Zelanda'dan 13, Birleşik Krallık'tan ve Avustralya'dan 9 asker için özel anıtlar dikilmiştir.

91

Embarkation Pier Mezarlığı

Embarkation Pier (Tahliye İskelesi) Mezarlığı; Anzak-Suvla yolunun batısında Çatlak Dere'nin ağzında, deniz ve Çatlak Tepe arkasındaki düzlük alanda bulunmaktadır. Mezarlık aynı zamanda Anzak muharebe alanlarının kuzey sınırını göstermektedir. Mezarlık, adını Sarı Bayır Savaşı yaralılarının tahliyesi için 6 Ağustos gecesi yapılan iskeleden almıştır. İki gün içinde terk edilen iskeleden bugüne hiçbir kalıntı kalmamıştır.

1919 yılından sonra yapılan bu mezarlıkta; savaş sırasında kullanılan 1 ve 2 numaralı Çatlak Dere, Mulberry Tree, Apex Mezarlıkları'nda bulunan ve farklı yerlere gömülmüş bireylere ait tekil mezarlıklar bir araya getirilmiştir. Yarımada'daki en yeşil ve göz alıcı mezarlık, 76x34 m boyutlarında dikdörtgen şeklindeki mezar, 2.584 m² alanı kaplamaktadır.

Mezarlıkta isim ve birimleri bilinmeyen 662 askerle birlikte 13 Yeni Zelanda ve 7 Avustralya askerinin mezarları yer almaktadır. Ayrıca, tanımlanamayan mezarlarda gömüldüğüne inanılan veya bilinen 118 Avustralya, 5 Yeni Zelanda ve 93 İngiliz askerinin isimleri özel anıt taşlarında anılmaktadır.

Avustralyalıların Türk askeri algısına bir örnek: Er Tommy'nin mektubu

"Sıkı bir kavganın tam ortasındayım. Bir zamanlar küçümsediğimiz, hatta alaya aldığımız; Dobiş Abdül dediğimiz Türk askeri yaman dövüşüyor. Şimdi ona karşı alay değil saygı var içimizde... Ellerinden gelen her şeyi yapmaya çalışıyorlar. Hep isteklerimize set çeken Türkler var karşımızda... Umulmadık karşı koyuşları bizi hayrete düşürüyor. Doğunun Hasta Adamı şimdi ölüm döşeğinden kalktı ve ölüm saçan biri hâline geldi. Bu yeniden diriliş ne kadar mucizevi olursa olsun, bize karşı koyamayacak ve mutlaka yenilecekler. Zafer elbet bizim olacak. Türkleri çok yakından tanımıyorum. Esir düşersem bana ne yaparlar bilmiyorum. Ama söylenenler hep menfi... 'Onlara teslim olacağına kendini aslanların önüne at' diyorlar. İnançlı, kararlı ve ümitli olduklarını düşünüyorum. Çünkü hep Allah Allah diye bağırıyorlar... Burada bilmediklerim pek çok... Türkler benim için muamma... Ama bu bilmeceyi burada çözeceğim."²⁶

92

7th Field Ambulance Mezarlığı

Damakçılık Bayırını geçmez geçmez sol tarafta, içerilere doğru uzanan ve etrafı muhtelif yükseltiyle çevrili küçük bir düzlük şeklinde önce Ağıl Dere, sonrasında ise küçük bir tepecik hâlinde başlayan yükselti görünür. Türk haritalarında Üç Tepeler olarak adlandırılan bu yükseltiye Anzaklar, "Walden Grove" (Walden Korusu) adını vermişlerdir.

Bu küçük yükselti, doğu yönündeki Conkbayırı-Kocaçimen Tepesi hattından bölgeye yönelecek Türk ateşlerine karşı doğal bir koruma perdesi oluşturmaktadır. İşte bu doğal koruma perdesini oluşturan tepeciğin yamacına, Anafartalar Cephesi'nin açıldığı tarih olan 6 Ağustos 1915 sonrasında Avustralyalılar tarafından Eylül 1915'te, 7. Sahra Hastanesi kurulmuş ve bölgedeki muharebelerde yaralanan askerlere hizmet vermeye başlamıştır.

Bu hastanede tedavi görürken hayatını kaybedenler ise hemen hastane önündeki düz alana gömülmüşlerdir. 1919 yılı ve sonrasında İngilizlerin bölgede yaptıkları çalışmalar sırasında yakın çevrede bulunan başka mezarlar da yerlerinden alınarak buraya getirilmiştir. 52×35 metre ebatlarında dikdörtgen şeklindeki mezarlık, 1.820 m2 alanı kaplamaktadır. Yoldan yaklaşık 120 m uzaklıkta bulunan mezarlığa, mevcut bir patika yardımıyla ulaşılmaktadır. Batı yönünde bulunan istinat duvarın üzerine yapılan basamaklarla mezarlığa girilebilmektedir. Mezarlıkta 288'i İngiliz, 68'i Avustralyalı, 20'si Yeni Zelandalı, 2'si Hintli ve 262'si kimliği meçhul olmak üzere toplam 640 kişi gömülmüştür.

Bir Anzak Askerinin Anılarından

"Dört bir yanımızda çürümekte olan cesetler arasında dinlenmek yoktu. Şafağın sökmesiyle başlayan bütün o uzun gün boyunca bir an olsun duraklama yoktu. Gecenin çökmesini çok özliyorduk! Bu korkunç günün bitmesi için nasıl da dua ediyorduk! Karanlığın ilk gölgesinin düştüğünü görmek için nasıl da can atıyorduk." 27

93

Damakçılık Bayırı Kitabesi

Damakçıl veya (Damakçılık); Kabatepe-Büyük Anafarta sahil yolunun Küçükkemikli Burnu'ndan gelen yol ile kesiştiği yere yakın, Kayacık ve Ağıl Dereleri arasında olup taarruz eden kuvvetleri Kocaçimentepe'ye ulaştıracak ara bir hedef durumundadır. Bu nedenle 9 Ağustos I. Anafarta ve 27 Ağustos Bombatepe (Kayacık Ağılı) Muharebeleri, Kocaçimentepe'nin ele geçirilmesi veya elde tutulması için Damakçıl Bayırı'nda cereyan etmiş, bu muharebelerde 9. İngiliz Kolordusunun 4-5 bin kişiyi bulan ağır zayıfına karşılık 7. Tümen'e mensup birlikler 2.350 civarında şehit vermişlerdir.

Mimar Ahmet Gülgönen'in tasarladığı, Damakçılık Bayırı'nın kuzeybatı ucunda yer alan anıtta bulunan taş kaplama yazıtta şu bilgiler verilmektedir:

"Anafartalar Grup Komutanı Albay Mustafa Kemal 7. Tümeni, 9 Ağustos 1915 tarihinde Damakçıl Bayırı'na taarruz ettirerek Anzak Kolordusu ile işbirliğini ve Kocaçimentepe yönünde belirecek tehlikeyi önledi."

Hill 60 Mezarlığı ve Yeni Zelanda Anıtı

Büyük Anafarta köyü yakınlarında, köye gelmeden sağ tarafta görülen tabeladan yaklaşık 500 m ileride bulunmaktadır. İngilizlerin "Hill 60" (Bomba Tepe) olarak adlandırdıkları ve Bomba Tepe zirvesinin tam güneybatısında yer alan mezarlık İngiliz siperlerinin üzerine inşa edilmiştir. 27 Ağustos 1915 tarihi, Çanak-kale Kara Muharebeleri'nin son büyük çarpışması burada yaşanmış ve bu nedenle de Türk kaynaklarında Bomba Tepe veya Kayacık Ağılı Muharebesi olarak tanımlanmıştır. Bomba Tepe Muharebeleri'nde ölen çoğu askerin mezarı bilinmemektedir. Burada ölen Avustralyalıların çoğunun ismi Lone Pine Anıtı'nda geçmektedir.

Anıt, mezarlığın ortasında yer alan 8,5 m genişliğinde kare taş platform üzerinde bulunan 6,7 m yüksekliğindeki dikili taştan ibarettir. Üzerinde 182 Yeni Zelanda askerinin isimleri yer almaktadır. 42,68 m çapında bir daire şeklindeki mezarlık, 1.663 m² alanı kaplamaktadır. Mezarlık 1919'dan sonra yakın çevreden eklenen 42 mezar ile büyütülmüştür. Mezarlıkta 754 kişi yatmaktadır. 42'sinin kimliği tespit edilmiş, diğerlerinin kimlikleri tespit edilememiştir.

95

Lala Baba Mezarlığı

Mezarlık, Suvla Koyu'nda İngilizlerin Lala Baba diye adlandırdıkları bir tepeliğin üzerinde yer almaktadır. Mezarlığa uzun toprak bir yol ile ulaşılmaktadır. Adını da bu tepeden alan mezarlığın yapımına 1919 yılında başlanmıştır ve 9 küçük mezarlıkla beraber, 9. İngiliz Kolordusu harekâtının güney bölgesinde ölen İngiliz askerlerine ait tek mezarların bir araya getirilmesi ile oluşturulmuştur.

39x31 m boyutlarındaki dikdörtgen mezarlık 717 m² alana sahiptir. Girişin tam karşısındaki duvarın üzerinde beyaz bir haç bulunmaktadır. Kapının sağına doğru taş bir sütun üzerinde şunlar yazmaktadır: Suvla 1915 9. Ordu Birlikleri 6-7 Ağustos 1915 gecelerinde bu nokta yakınına çıkmıştır.

Mezarlıktaki 3 toplu parsel, 216 İngiliz askerinin kalıntılarını barındırmakta ve mezarlık kayıtlarında da 163 kişiye ait bilgiler geçmektedir.

96

Green Hill Mezarlığı

Green Hill (Mestantepe) Mezarlığı, Suvla Koyu tarafında güzel bir manzaraya ve gölgeli ağaçlara sahiptir. Mezarlık, Ağustos 1915'te savaş alanlarında tekil mezarlar ve savaş sırasında bu bölgede kullanılan mezarlıkların (York 40th Brigade Nos 1 ve 2, Green Hill Nos 1 ve 2, Chocolate Hill, Inniskilling, Salt Lake ve Scimitar Hill) bir araya getirilmesi ile 1919'da oluşturulmuştur.

Tuz Gölü'nün doğu kıyısında yükselen Chocolate ve Green Tepeleri, doğal renklerinden dolayı böyle adlandırılmışlardır ve 6. Lincolns ve 6. Borders tarafından 7 Ağustos akşamında ele geçirilmişlerdir. Green Hill arkasına aşma çabasıyla, 21 Ağustos'ta, Çanakakale Cephesi'nin son büyük hücumu olan Scimitar Hill (Pala Tepesi) Muharebeleri (Türk resmi tarihinde Çanakakale Savaşı'nın son büyük çatışması olan Scimitar Hill Muharebeleri bizde, İkinci Anafartalar Muharebesi olarak geçer) başarısızlık ile sonuçlanmıştır. Mezarlık Ağustos 1915 muharebe alanlarından tekil mezarlar ve savaş sırasında bu bölgede kullanılan mezarlıkların bir araya getirilmesi ile 1919'da oluşturulmuştur. 772 İngiliz, 2 Kanadalı, 1 Hintli ve 2.169 kimliği belirsiz olmak üzere 2.971 kişinin gömüldüğü mezarlıkta, 2.472 isimsiz mezar ve burada gömüldüğüne inanılan veya bilinen 117 İngiliz askeri anısına anıt taşları yer almaktadır.

97

Hill 10 Mezarlığı

Anafartalar mevkiindeki Büyük Kemikli Burnu'na giderken yolun solunda yer almaktadır. Hill 10 (10 Rakımlı Tepe), İngilizlerin Softatepe'ye verdikleri isimdir. Burada yaptıkları mezarlığı da aynı isimle tanımlamışlardır. Mezarlık, kare planlı olup 2 bin 89 m² alana sahiptir. Mezarlık civarındaki küçük mezarlıkların toplanmasıyla 1919 yılında oluşturulmuştur. Buradaki 699 mezarın; 547'si İngiliz, 8'i Kanadalı, 2'si Avusturyalı askerlere aittir. Ayrıca 8'i İngiliz olmak üzere 150 kimliği belirsiz mezar daha bulunmaktadır.

98

Büyük Kemikli Kitabesi

Suvla Körfezi'nin kuzeybatıya doğru kıvrılarak uzayan kıyıları kuzeyde küçük koylar ve girinti-çıkıntılar oluşturmakta ve dağlık, dar bir burun olan Büyükkemikli Burnu ile son bulmaktadır. İngilizler bu buruna Suvla Point-Suvla Ucu ismini vermişlerdir.

Kitabe, Aralık 1915'te son İngiliz kuvvetlerinin tahliye edildiği Suvla Koyu'na hâkim küçük bir tepenin üzerine yerleştirilmiştir. Mimar Ahmet Gülgönen tarafından tasarlanan yazıt, taş kaplamadır. Kitabenin üzerinde şu yazı bulunmaktadır:

“1915 yılının 25 Nisan sabahı Arıburnu'na 6/7 Ağustos gecesinde Anafartalar Limanı'na çıkan düşman kuvvetleri aylar süren muharebelerden sonra Gelibolu Yarımadası'ndaki Türk savunmasının geçilmeyeceğini anlayarak 20 Aralık'ta bu cepheleri boşalttı.”

99

Azmak Mezarlığı

Gelibolu Yarımadası'ndaki CWGC Mezarlıkları'nın en kuzeyinde yer alan Azmak Mezarlığı; kuzeydeki Azmak Dere yakınlarında, Kireçtepe Sırtları'nın eteklerinde bulunmaktadır. Adının kökeni, Anafartalar Ovası'nın kuzeyinde bulunan Azmak Dere'den gelmektedir. "Azmak Dere" aralıklarla akan (sel oluşan) dereler için çok kullanılan bir isimdir. Ece Limanı ve Seddülbahir arasında, üç azmak dere daha vardır.

Mezarlık, güneyde Yılğın Tepe-Mestantepe ve Green Hill Mezarlığı'na dönüktür. 60 m kenar uzunluğuna sahip kare mezarlık 3.875 m² alanı kaplamaktadır.

5 toplu mezar parselinin ortasında bulunan haçın yanında, burada gömüldüğüne inanılan veya bilinen 53 İngiliz ve 3 Kanadalı askerin anısına dikilen anıt taşları bulunmaktadır. Mezarlıktaki 1.074 mezardan 562'si İngiliz, 12'si Kanadalı olmak üzere 574 kişinin kimliği tespit edilmiştir.

100

Kireçtepe Jandarma Anıtı, Şehitliği ve Kitabesi

Gelibolu Yarımadası'ndaki gerçek şehitliklerden biri olan Kireçtepe Jandarma Şehitliği, Kapanca Tepe'nin zirvesinde bulunmakta olup muharebeler sırasında oluşturulmuştur. Mezarların yanında eski bir taşın üzerine oturtulmuş üst üste boş top mermisi kovanlarının yerleştirilmesiyle yapılmış Kireçtepe Jandarma Anıtı bulunmaktadır. Bu anıtın çevresi taştan yapılmış alçak bir duvarla çevrelenmektedir. Mezar taşlarının üzerindeki yazılar Osmanlıcadır. Bu anıt, yabancı kuvvetlerin çekilmesinden sonra başarılı Türk savunması anısına yarımada üzerine dikilmiş üç anıttan biridir.

Kireçtepe Jandarma Anıtı, Şehitliği ve
Kitabesi

Anıt ve mezarlık, Eceabat Jandarma Kuvvetleri tarafından 1996 yılında onarılmıştır. Albay Mustafa Kemal, savaş sırasında buraya gelerek şehitliği ziyaret etmiş ve Jandarma neferlerini gösterdikleri gayretlerinden dolayı tebrik etmiştir.

Burada bulunan bir diğer anıt, Mimar Ahmet Gülgönen tarafından tasarlanan Kireçtepe Kitabesi'dir. Şehitliğin 50 m doğusunda bulunan taş kaplama bir yazıt olan, 1985 yılında dikilmiştir. Kitabede şu ibare okunmaktadır:

6/8 Ağustos 1915'te Gelibolu ve Bursa Jandarma Taburları'nın kahramanca çarpışan üç bölüğü, iki tugay gücüne ulaşan İngiliz kuvvetlerini Karakol Dağı ve Kireçtepe'de durdurup Anafartalar Grubu'nun kuzey yanını korumuştur.

101

Yusufçuktepe Kitabeleri

Anıt; Yusufçuktepe'nin zirvesine, Suvla Körfezi, Anafartalar Ovası ve Mestantepeyi Küçük Anafarta köyüne bağlayan yolun kenarına yapılmıştır. 16'ncı Türk Kolordusu Komutan Yardımcısı Albay Kannengieser'in, Yusufçuktepe dediği bu tepeye yabancı kuvvetler Scimitar Hill (Pala Tepesi) adını vermişlerdir. Bu ismi vermelerinin nedeni üstünde sarı taşlar ve çakıl bulunan tırpan şeklindeki bu yükseltiyi bir Gurkha kukrisine veya eski bir Türk palasına benzetmeleridir.

Anıt, üç tane taş kaplama yazıttan oluşmakta ve güneydeki yazıttan başlayarak şu bilgi verilmektedir: "Arıburnu Cephesi'ndeki Türk Kuvvetlerini kuşatmak için 7 Ağustos 1915 tarihinde Anafartalar Limanı'na çıkan düşman kuvvetleri zayıf gözetleme birlikleri karşısında İsmailoğlu ve Yusufçuk Tepelere kadar ilerledi."

Anafartalar Grubu Komutanı Albay Mustafa Kemal'in komutasındaki Türk Kuvvetleri 9 Ağustos 1915'te 1. Anafartalar Muharebesi'nde düşman kuvvetlerini yenerek onları Kireçtepe ve Mestantepe hattına attı. 21 Ağustos 1915 tarihinde yapılan 2. Anafartalar Muharebesi sonunda ise düşmanın Sivritepe ve Mestantepe hattında taarruz gücü kırıldı. Bu muharebelerde Türkler 8.155 şehit, düşman da 19.850 kayıp verdi."

102

Küçük Anafarta Topları

Küçük Anafarta köyünden devam eden yol üzerinde iki büyük top bizi karşılar. 15 m arayla duran 21 cm'lik Krupp marka toplar, göze çarpmaktadır. Halen orijinal yerlerinde bulunan Krupp marka bu toplar. Muharebeler boyunca İngiliz ve Anzak askerlerine büyük zayıflar verdirmiştir. Toplardan biri muharebeler esnasında hasar almış diğeri sağlam durmaktadır. Topların aldığı pozisyon orijinal duruşlarıdır.

103

Yarbay Halid Bey ve Yarbay Ziya Bey Şehitliği

Büyük Anafarta köyü girişinde yan yana vaziyette bulunan iki mezar 7. Tümene bağlı 20. ve 21. Alay komutanlarına (Yarbay Halit Bey ve Yarbay Ziya Bey) aittir. 11 Ağustos'ta ki saldırılarda şehit olan bu iki komutan, çevreye gömülen ve yerleri belli olmayan binlerce asker ile birlikte buraya defnedilmişlerdir. Bu iki komutanın bağlı olduğu 7. Tümen savunma planına göre, 25 Nisan gününde Bolayır mıntıkasında görevlidir; fakat çıkarmanın beklenmeyen noktaya gerçekleşmesi ile Seddülbahir bölgesine daha sonra ise Anafartalar bölgesine gönderilerek çarpışmalara katılır.

104

Üsteğmen Halid Efendi ve Teğmen Ali Rıza Efendi Şehitliği

Yine Büyük Anafarta köy yolu üzerinde etrafı zincirlerle çevrili bulunan anıt-mezar, kahraman iki subayımıza aittir. Üzerindeki taşta şunlar yazmaktadır: "Arıburnu Muharebesi'nde Halid Rıza Tepesi'nin geri alınışında şehit olan 3. Kolordu 4. Alay 1. Bölük süvari üsteğmeni Amasyalı Halid ve 15. Alay 4. Bölük süvari teğmeni Ali Rıza Efendilerin ruhlarına Fatıha 30 Mayıs 1915."

Bu iki askerin isimleri ölümlerinden sonra şehit oldukları tepeye verilir. Bu tepe bugün Arıburnu bölgesinde bulunan Halid Rıza Tepesidir.

105

Üsteğmen Hasan Tahsin ve Alay Müftüsü Şehitliği

Köy girişinde ki son ikili mezar olan bu şehitlikte, ilk mezar 7. Tümen Topçu Alayı'ndan Bolulu Üsteğmen Hasan Tahsin'e aittir. Üsteğmen Hasan Tahsin, Sedülbahir bölgesinde ki çarpışmalarda yaralanır; sonra bu bölgeye gelerek 2. Anafartalar Muharebesi'ne katılır. Bu çarpışmada da Kayacıktaşlı mevkinde şehit olur. Aynı gün muharebelerde de şehit olan alay müftüsü de Üsteğmen Hasan Tahsin'in yanına gömülmüştür.

Çanakkale Muharebeleri'nde yer alan din görevlileri çok önemli işlevleri yerine getiriyorlardı. Sürekli olarak askerin içinde bulunan ve onlarla yan yana omuz omuza çarpışan bu insanlar, askerin maneviyatı yükseltmek için yeri geldiğinde ön saflarda hücum ka-

tilmişlar ya da çözülen askeri, toparlamayı bilmişlerdir. Hans Kannengiesser anılarında; “İmamlar, harika insanlardır, eğer subaylar ölecek olursa komutayı ele alır, hatta bir taburun komutasını bile” diyor. Sürekli cephede bulunan bu imamlar, savaşın getirdiği zorluklara katlanmanın yanında; asker için gerekli olan defin, dua, mektup okuma-yazma, yaralılarla konuşma gibi konularla ilgilenerek savaşın kazanılmasında kilit rol üstlenmişlerdir.

106

Büyük Anafarta Köy  ehitliği

749  ehidin anıldığı  ehitlik, 2005 yılında yaptırılmıştır.  ehitlikte civar arazide yatmakta olan askerlerde anılmaktadır.  ehitlikte yer alan mermer bloklarda, bu alanda çarpışmış ve  ehit olmuş askerlerin isimleri yer almaktadır.

107

Çamlıtekke Anafartalar Grup Komutanlığı Karargâhı

Karargâha, Büyük Anafarta köyünün doğu çıkışı yönünde, Kumköy yolundan 2 km sonra çam ağaçlarının olduğu bölgeden sola inen patika takip edilerek ulaşılır. Muharebeler döneminde Anafartalar müfrezelerinin savaş idare merkezi olan karargâh ismini, yolun kenarındaki asırlık Selvi ağaçlarının bulunduğu noktada yer alan "Çamlı Tekke"den almaktadır.

Anafartalar Bölgesi Komutanlığı, 5. Ordu içerisinde kuzey grubuna bağlı olarak Alman Yarbay Wilmer'in komutasındaydı. Sonrasında bölgedeki komuta kademesi sırasıyla şu şekilde değişmiştir; Ahmet Fevzi Bey, Mustafa Kemal ve onun ayrılmasıyla birlikte yarımadanın tahliyesine kadar ise Fevzi Paşa (Çakmak). Yine bu mevki Mustafa Kemal'in parçalanan saatini Liman Von Sanders'e verdiği ve Sanders'in de kendi saatini Mustafa Kemal'e hediye ettiği nokta olmasından dolayı da önem arz etmektedir.

Mustafa Kemal Atatürk'ten Çamlıtekke ile ilgili alıntı

"...8/9 Ağustos gece yarısına yarım saat kala 23.30'da, gecenin karanlıkları içinde, 19. Tümen Karargâhı'ndan hareket ettim. Kemalyeri civarından, Kocadere köyünün kuzeyine çıktım. Dört aydan beri ilk defa bu derece saf hava teneffüs ediyordum..."

Anafartalar Grup Karargâhı diye tayin edilen Çamlıtekke'ye ilerledim. Gece yarısından sonra saat 01.30 civarında, Gümürdek Bayırının 1,5 km güneyindeki bir yerde Anafartalar Grup Karargâhını bulabildim."²⁸

108

Bigalı Atatürk Evi ve Müzesi

Eceabat'ın kuzeyinde Boğaz'a 4,5 km mesafede Taşlı Tepe'nin güney yamaçlarında yer alan köy, "Çam-yayla" ve "Boğalı" adları ile de anılır. Bigalı köyü ve çevresi Nisan 1915'te 19. Tümen'e karargâh olmuştur. Bu esnada Mustafa Kemal Atatürk'ün misafir kaldığı sonradan "Atatürk Evi ve Müzesi" olarak anılan ev, yarımadanın önemli ziyaret noktalarından biri hâline gelmiştir.

26 Mart 1915'te; 5. Ordu'nun genel ihtiyat tümeni olarak görevlendirilen 19. Tümen, Bigalı köyü ve çevresine yerleşir. 25 Nisan sabahına kadar bölgede kalır ve tatbikatlar yapar. 19 Nisan günü, tümeniyle köye gelen Mustafa Kemal cepheye hareket edene kadar köyde bu evde misafir edilir.

Bugün "Bigalı Atatürk Evi ve Müzesi" olarak bilinen ev, yöresel mimarinin izlerini taşır. Alt katta girişiyle birlikte iki odası üst katta olmak üzere üç odası ve bir balkonu bulunan evin küçük bir de avlusu vardır. 1973'te müze olarak düzenlenen evde, Mustafa Kemal'in burada kalırken kullandığı çalışma masası da sergilenmektedir.

Bigalı köyünün meydanı, meydana bakan evleri ve Atatürk Evi'ne giden yoldaki binalar 2006 yılında restore edilerek ziyarete açılmıştır.

**TARİHÎ
ALANI'NİN
COĞRAFI
ÖZELLİKLERİ**

Tarihî Alanı; Marmara Bölgesi'nin kuzeybatısında, Çanakkale ili sınırları içerisinde yer almaktadır. Büyük bölümü Eceabat ilçe sınıridadır. Kuzeyde Koru Dağları, güneyde Morto Koyu-Seddülbahir hattı, doğuda Kilitbahir Köyü-Eceabat Merkez ilçe ve batıda ise Kabatepe limanları arasındadır. 33.444 hektarlık alanı kaplayan Tarihî Alan sınırları içerisinde çok sayıda şehitlik, mezarlık ile müzeler ve anıtlar yer almaktadır. Eceabat, Gelibolu Yarımadası'nın güneyinde Çanakkale iline bağlıdır. İlçenin doğusu Çanakkale Boğazı, batı ve güneyi Ege Denizi ile çevrilidir. Asya ve Avrupa kıtalarının birbiriinden ayrıldığı geçiş noktalarından biridir ve yüzölçümü 490 km²'dir. Tarihî Alan sınırları içinde 2015 yılı verilerine göre 8.188 kişi yaşamaktadır. Kısa ve çok eğimli dereler ve sel yataklarıyla yarılmış engebeli bir görünüşe sahiptir. En yüksek tepesi 305 m ile tarihi Kocaçimen Tepesi'dir. Eceabat, Anafartalar ve Ece Ovaları başlıca düzlük alanlarıdır. İlçenin bitki örtüsü çam ve makiliktir. Zeytinliklerde önemli bir bitki örtüsü olarak dikkat çeker. Yıl boyunca esen hakim rüzgar poyraz ile lodostur. Kış mevsimi yağışlıdır. Ancak kar yağışı önemsiz sayılacak kadar azdır. Yazları sıcak ve kurak geçer. Sürekli akışa sahip akarsu ve dereleri yoktur. Alanımızda Tuz gölü ve Uzunhızırılı barajı önemli su yüzeyleri olup toplam 450 hektar alan kaplamaktadır. Yağışların düzensizliği nedeniyle bazı yıllarda su seviyesinin düştüğü görülür.

Tarihî Alan sınırları içerisinde Eceabat ilçe merkezi ile bu ilçeye bağlı 12 köyden 8'i yer almaktadır. Tarihi kayıtlarda eski yerleşim adlarıyla hala bilinirlik taşıyan bu köyler şunlardır: Alçitepe (Kirte), Behramlı (Büyük Behramlı), Bigalı (Çamyayla/Boğalı), Büyükanafarta, Kilitbahir (Kilit-ül-bahir), Kocadere. Küçükanafarta, Seddülbahir köyü yerleşim alanları ile Yalova, Kumköy, Beşyol (Tursun/Dursun) ve Yolağzı (Siğilli, Siğli, Saidli) köylerinin yerleşim alanı dışındaki gayri meskun alanlarının bir bölümü yer almaktadır.

Yarımada'nın geçim kaynakları arasında tarım ve balıkçılık faaliyetleri belirgin bir yer tutar. Balıkçılık potansiyeline rağmen Kilitbahir ve Seddülbehir köyleri dışında diğer köylerde yapılmamaktadır. Tarihi Alan'ı çevreleyen zengin sulara en çok tutulan balık, Çanak kale balıkçılığıyla özdeş olan sardalyedir. Lüfer, palamut, levrek, kefal, istavrit gibi balıklar da balık halinde çokça yer bulur. Hayvancılık faaliyetleri ahır ve besi hayvancılığı olarak yapılmaktadır. Tarım faaliyetleri arasında Trakya'nın genelinde ekimi yaygın olan buğday ve ayçiçeği başta gelir. Bağcılık, zeytincilik, meyve yetiştiriciliği ve sebzeçilik diğer tarım faaliyetleri arasında yer alırken, susam ve pamuk ekimi ise daha özellikli bir nitelik taşır.

Tarihi çekicilik unsurları bakımından zengin bir mirasa sahip olan Çanak kale dünya çapında iyi bilinen bir hüzün turizmi destinasyonudur. Bu anlamda bir *Açık Hava Savaş Müzesi* olarak da adlandırılan Tarihî Alan, gerek ulusal gerekse uluslararası anlamda büyük bir öneme ve değere sahiptir.

Türkiye’de en fazla ziyaret edilen savaş alanı Çanakkale ili sınırlarında yer alan Tarihî Alan’dır. I. Dünya Savaşı sırasında İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında meydana gelen en büyük savaşlardan biri Çanakkale Savaşı’dır. Alanda bulunan 138 sivil mimarlık örneği, 49 anıtsal yapı, 50 Türk şehitliği, 29 Türk anıt ve kitabesi, 34 yabancı mezarlık ve anıt ile kaleler, tabyalar gibi tarihi yapılar inanç turizmi açısından büyük bir potansiyel oluşturmaktadır. Çok çeşitli “doğal sit alanları ve anıtlar” içerisinde ise kumsallar, koylar, Akdeniz çalılıarı (maki) ile karışık koru parçaları, çarpıcı görünümlü jeolojik ve jeomorfolojik oluşumlar, bir tuz gölü (Suvla) yer almaktadır. Denizlerin kendine has akıntıları, az yükselteli, dik yamaçlı kıyıları, girintili çıkıntılı koyları, uzun kumsalları ile yörenin ormanlık tepeleri ve vadileri gibi doğal güzelliklere sahiptir. Alanda batık gemiler, toplar, siperler, kaleler, burçlar ve savaşla ilgili yüzlerce kalıntıdan başka doğal sit alanları içerisinde ise XV. yy askeri mimarisinin örneklerini içeren kültürel bir miras koleksiyonu bulunmaktadır.

Söz konusu alan, dünya genelinde korunabilmiş nadir savaş alanlarından biri olarak ön plana çıkmaktadır.

Uluslararası önem taşıyan ve bu nedenle takdire ve korunmaya değer doğal oluşumlara, anıtlara ve sitle-re “Dünya Mirası” statüsü tanınmaktadır. Ülkemizden UNESCO Dünya Miras Listesi’ne 16 adet varlığımızın alınması sağlanmıştır.

UNESCO Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme kapsamında Taraf Devletler, UNESCO Dünya Miras Listesi'ne kaydedilmesi uygun olan varlıklara ilişkin envanterlerini (geçici liste) UNESCO Dünya Miras Merkezi'ne iletmekle yükümlüdürler.

İlk kez 1994 yılında UNESCO Dünya Miras Merkezi'ne iletilen Geçici Listemiz son olarak 2017 yıllarında güncellenmiş olup bu listede 75 adet varlık bulunmaktadır.

Amacımız; bu evrensel kültürel ve doğal değerlerimizin dünyaya tanıtılması ve korunmaları için uluslararası kaynaklardan da yararlanılarak gelecek kuşaklara en iyi şekilde aktarılmasıdır.

Çanakkale ve Gelibolu 1. Dünya Savaşı alanları, dünya tarihini etkileyen önemli noktalardan biri olarak kabul edilmiş ve 2014 yılında UNESCO Dünya Miras Geçici Listesi'ne dâhil edilmiştir.

Çanakkale ve Gelibolu 1. Dünya Savaşı alanları dünya tarihini etkileyen önemli noktalardan biri olarak kabul edilmiştir ve UNESCO Dünya Miras Listesi'ne kaydedilmesi alanın gelecek nesillere korunarak aktarılması sürecinde büyük katkı sağlayacaktır.

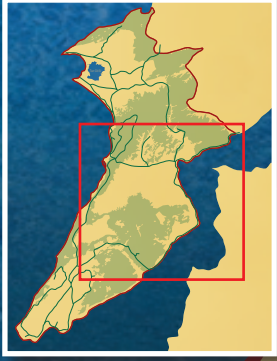
TARİHÎ ALAN GEZİ HARİTASI

- 1 Akbaş Şehitliği ve Anıtı
- 2 Tarihe Saygı Anıtı ve Parkı
- 3 Eceabat İsimsiz Yüzbaşı Şehitliği
- 4 Çamburnu Kalesi
- 5 Çamburnu Balkan Harbi Şehitler Anıtı
- 6 Ağadere Hastane Şehitliği
- 7 İsimsiz Topçu Yüzbaşı Şehitliği
- 8 İstihkâm Yüzbaşı Tahir Bey Anıtı
- 9 Değirmen Burnu Tabyası
- 10 Dur Yolcu Yazısı
- 11 Kilitbahir Kalesi
- 12 Namazgâh Tabyası
- 13 Rumeli Hamidiye Tabyası
- 14 Rumeli Mecidiye Tabyası ve Şehitliği
- 15 Seyit Onbaşı Heykeli
- 16 Havuzlar Şehitliği ve Anıtı
- 17 Soğanlıdere Hava Saldırısı Şehitliği
- 18 Soğanlıdere Şehitliği
- 19 Şahindere Şehitliği
- 20 Mülazım-ı Sani Mustafa Efendi Şehitliği
- 21 Alçıtepe Şehitliği
- 22 Alçıtepe Bakı Terası
- 23 Mareşal Fevzi Çakmak Anıtı
- 24 Redoubt Mezarlığı
- 25 Skew Bridge Mezarlığı
- 26 Seddülbahir Fransız Askeri Mezarlığı
- 27 Fransız Topları
- 28 Çanakkale Şehitler Abidesi
- 29 17. Alay Komutanı Binbaşı Hüseyin Hilmi Bey Anıtı
- 30 İlk Şehitler Anıtı
- 31 Seddülbahir Cephanelik Şehitliği
- 32 Seddülbahir Kalesi
- 33 Doughty-Wylie Mezarı
- 34 V Beach Mezarlığı
- 35 Yahya Çavuş Şehitliği ve Anıtı
- 36 Ertuğrul Tabyası
- 37 Cape Helles Anıtı
- 38 Lancashire Landing Mezarlığı
- 39 Pink Farm Mezarlığı
- 40 Twelve Tree Copse Mezarlığı ve Yeni Zelanda Anıtı
- 41 Son Ok Anıtı
- 42 Sargıyeri Şehitliği
- 43 Zığındere Nuri Yamut Anıtı
- 44 Saritepe Şehitliği
- 45 Gözetleme Tepe Şehitliği
- 46 Kocadere Hastane Şehitliği
- 47 Çanakkale Destanı Tanıtım Merkezi
- 48 Mehmetçiğe Derin Saygı Anıtı
- 49 Karayörük Deresi Şehitliği
- 50 Kanlısirt Kitabesi
- 51 Lone Pine Mezarlığı ve Anıtı
- 52 Shell Green Mezarlığı
- 53 Kırmızısirt Siperleri
- 54 Johnston's Jolly Mezarlığı
- 55 4th Battalion Parade Ground Mezarlığı
- 56 Courtney's and Steel's Post Mezarlığı
- 57 Yarbay Hüseyin Avni Bey Şehitliği
- 58 Çataldere Şehitliği ve Anıtı
- 59 Yüzbaşı Mehmet Şehitliği
- 60 Quinn's Post Mezarlığı
- 61 Kesikdere Şehitliği
- 62 57. Piyade Alayı Şehitliği
- 63 Mehmet Çavuş Anıtı
- 64 The Nek Mezarlığı
- 65 Walker's Ridge Mezarlığı
- 66 Arıburnu Yarıları ve Yükseksirt
- 67 Baby 700 Mezarlığı
- 68 Mesudiye Topu
- 69 Düztepe Siperleri
- 70 Talat Göktepe Anıtı
- 71 Conkbayırı Mehmetçik Kitabeleri
- 72 The Farm Mezarlığı
- 73 Yeni Zelanda Ulusal Anıtı ve Mezarlığı
- 74 Conkbayırı Atatürk Zafer Anıtı
- 75 Atatürk'ün Saatinin Parçalandığı Yer
- 76 Üsteğmen Nazif Çakmak Anıtı
- 77 Kocaçimentepe Bakı Terası
- 78 Suyatağı
- 79 Kemalieri Kitabesi
- 80 Beach Mezarlığı
- 81 Shrapnel Valley Mezarlığı
- 82 Plugge's Plateau Mezarlığı
- 83 Küçük Arıburnu ve 27. Alay Kitabesi
- 84 Anzak Koyu
- 85 Anzak Koyu Kitabesi
- 86 Arıburnu Mezarlığı
- 87 Anzak Tören Alanı
- 88 Canterbury Mezarlığı
- 89 No.2 Outpost Mezarlığı
- 90 New Zealand No.2 Outpost Mezarlığı
- 91 Embarkation Pier Mezarlığı
- 92 7th Field Ambulance Mezarlığı
- 93 Damakçılık Bayırı Kitabesi
- 94 Hill 60 Mezarlığı ve Yeni Zelanda Anıtı
- 95 Lala Baba Mezarlığı
- 96 Green Hill Mezarlığı
- 97 Hill 10 Mezarlığı
- 98 Büyük Kemikli Kitabesi
- 99 Azmak Mezarlığı
- 100 Kireçtepe Jandarma Anıtı, Şehitliği ve Kitabesi
- 101 Yusufçuktepe Kitabeleri
- 102 Küçük Anafarta Toplan
- 103 Yarbay Halid Bey ve Yarbay Ziya Bey Şehitliği
- 104 Üsteğmen Halid Efendi ve Teğmen Ali Rıza Efendi Şehitliği
- 105 Üsteğmen Hasan Tahsin ve Alay Müftüsü Şehitliği
- 106 Büyük Anafarta Köy Şehitliği
- 107 Çamlıtekke Anafartalar Grup Komutanlığı Karargâhı
- 108 Bigalı Atatürk Evi ve Müzesi

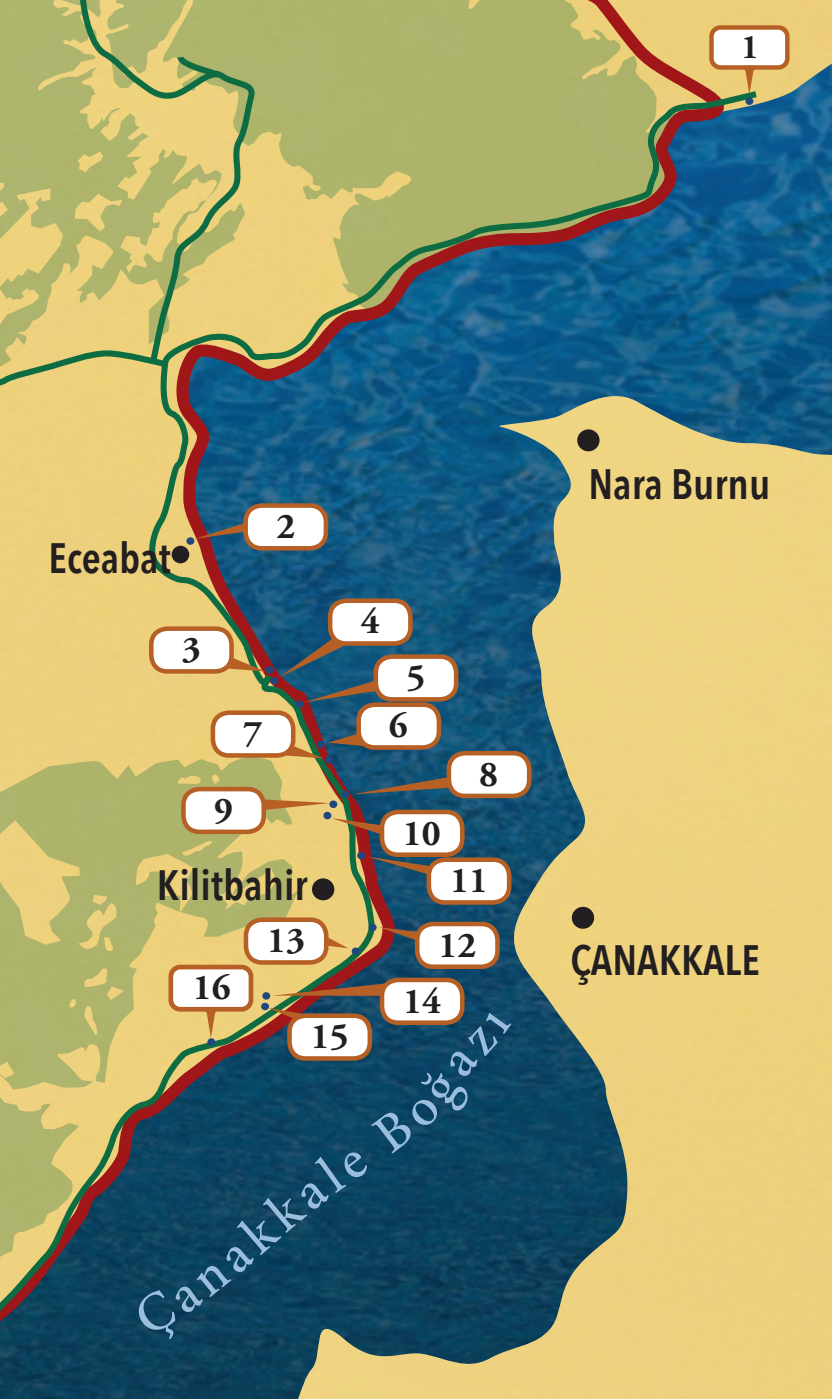

- Asfalt yol
- Tali yol
- Yürüyüş yolu
- Tarihî Alan sınırı
- Yerleşim yeri
- Türk Şehitlikleri ve Anıtları
- Yabancı Mezarlıkları ve Anıtları
- Türk ve Yabancı Ziyaret Noktaları

- 1 Akbaş Şehitliği ve Anıtı
- 2 Tarihe Saygı Anıtı ve Parkı
- 3 Eceabat İsimsiz Yüzbaşı Şehitliği
- 4 Çamburnu Kalesi
- 5 Çamburnu Balkan Harbi Şehitler Anıtı
- 6 Ağadere Hastane Şehitliği
- 7 İsimsiz Topçu Yüzbaşı Şehitliği
- 8 İstihkâm Yüzbaşı Tahir Bey Anıtı
- 9 Değirmen Burnu Tabyası
- 10 Dur Yolcu Yazısı
- 11 Kilitbahir Kalesi
- 12 Namazgâh Tabyası
- 13 Rumeli Hamidiye Tabyası
- 14 Rumeli Mecidiye Tabyası ve Şehitliği
- 15 Seyit Onbaşı Heykeli
- 16 Havuzlar Şehitliği ve Anıtı

- Asfalt yol
- - - Tali yol
- Yürüyüş yolu
- Tarihî Alan sınırı
- Yerleşim yeri
- Şehitlikler, anıtlar ve mezarlıklar

1

Nara Burnu

Eceabat

2

3

4

5

7

6

8

9

10

11

Kilitbahir

13

12

ÇANAKKALE

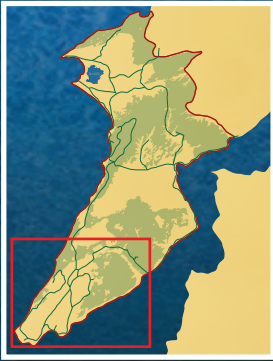
16

14

15

Çanakkale Boğazı

- 17 Soğanlıdere Hava Saldırısı Şehitliği
- 18 Soğanlıdere Şehitliği
- 19 Şahindere Şehitliği
- 20 Mülazım-ı Sani Mustafa Efendi Şehitliği
- 21 Alçıtepe Şehitliği
- 22 Alçıtepe Bakı Terası
- 23 Mareşal Fevzi Çakmak Anıtı
- 24 Redoubt Mezarlığı
- 25 Skew Bridge Mezarlığı
- 26 Seddülbahir Fransız Askeri Mezarlığı
- 27 Fransız Topları
- 28 Çanakkale Şehitler Abidesi
- 29 17. Alay Komutanı Binbaşı Hüseyin Hilmi Bey Anıtı
- 30 İlk Şehitler Anıtı
- 31 Seddülbahir Cephanelik Şehitliği

EGE DENİZİ

Behramlı

- Asfalt yol
- Tali yol
- Yürüyüş yolu
- Tarihî Alan sınırı
- Yerleşim yeri
- Şehitlikler, anıtlar ve mezarlıklar

45

19

20

18

17

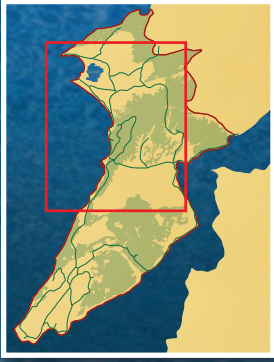
22

23

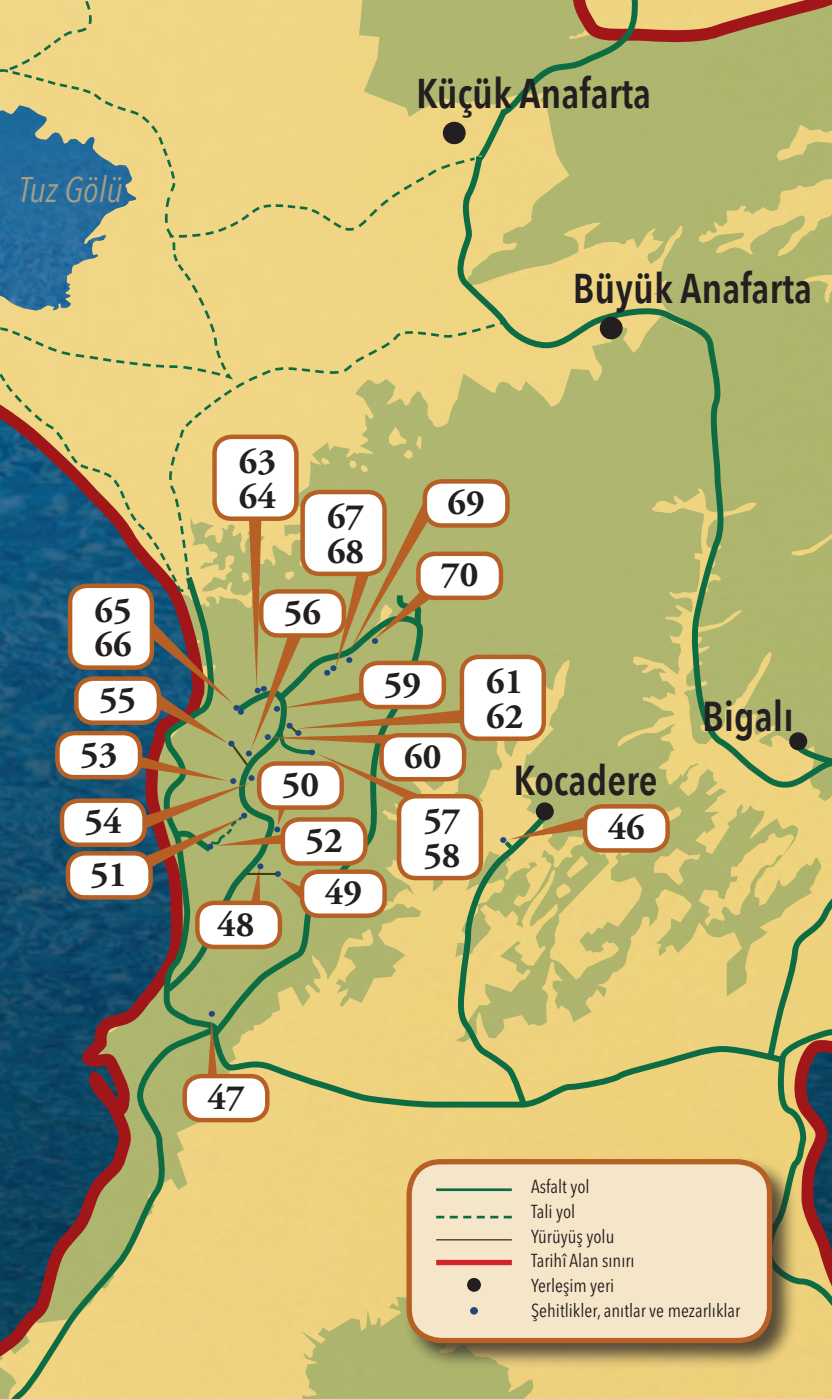
21

29

- 32 Seddülbahir Kalesi
- 33 Doughty-Wylie Mezarı
- 34 V Beach Mezarlığı
- 35 Yahya Çavuş Şehitliği ve Anıtı
- 36 Ertuğrul Tabyası
- 37 Cape Helles Anıtı
- 38 Lancashire Landing Mezarlığı
- 39 Pink Farm Mezarlığı
- 40 Twelve Tree Copse Mezarlığı ve Yeni Zelanda Anıtı
- 41 Son Ok Anıtı
- 42 Sargıyeri Şehitliği
- 43 Zığındere Nuri Yamut Anıtı
- 44 Sarıtepe Şehitliği
- 45 Gözetleme Tepe Şehitliği

- 46 Kocadere Hastane Şehitliği
- 47 Çanakkale Destanı Tanıtım Merkezi
- 48 Mehmetçiğe Derin Saygı Anıtı
- 49 Karayörük Deresi Şehitliği
- 50 Kanlısirt Kitabesi
- 51 Lone Pine Mezarlığı ve Anıtı
- 52 Shell Green Mezarlığı
- 53 Kırmızısirt Siperleri
- 54 Johnston's Jolly Mezarlığı
- 55 4th Battalion Parade Ground Mezarlığı
- 56 Courtney's and Steel's Post Mezarlığı
- 57 Yarbay Hüseyin Avni Bey Şehitliği
- 58 Çataldere Şehitliği ve Anıtı
- 59 Yüzbaşı Mehmet Şehitliği
- 60 Quinn's Post Mezarlığı
- 61 Kesikdere Şehitliği
- 62 57. Piyade Alayı Şehitliği
- 63 Mehmet Çavuş Anıtı
- 64 The Nek Mezarlığı
- 65 Walker's Ridge Mezarlığı
- 66 Arıburnu Yarıları ve Yükseksirt
- 67 Baby 700 Mezarlığı
- 68 Mesudiye Topu
- 69 Düztepe Siperleri
- 70 Talat Göktepe Anıtı

Küçük Anafarta

Büyük Anafarta

Tuz Gölü

Bigalı

Kocadere

63

64

67

68

69

70

65

66

56

59

61

62

55

53

50

60

46

54

52

57

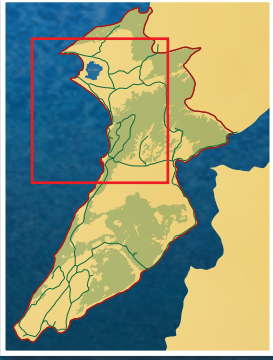
58

51

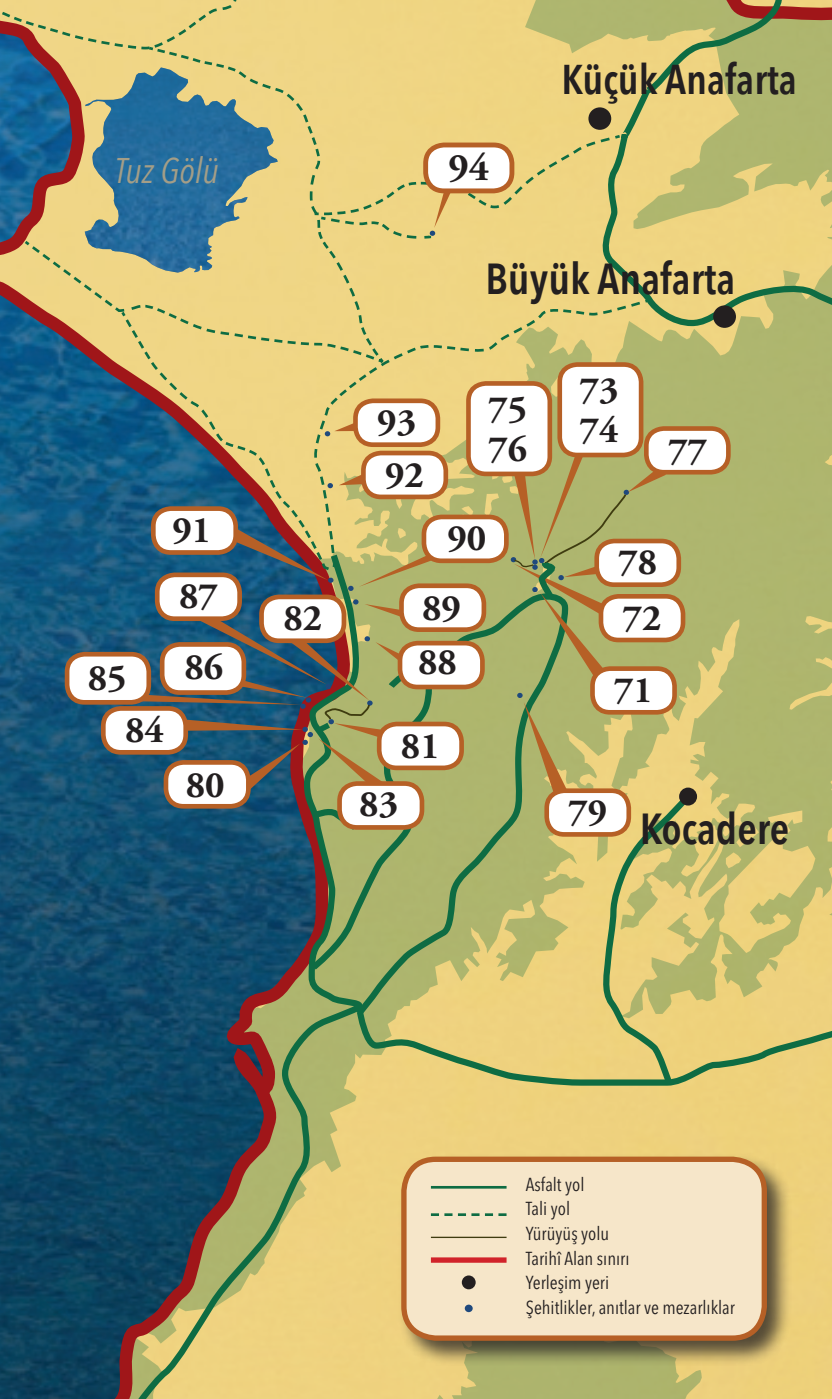
49

48

47

- 71 Conkbayırı Mehmetçik Kitabeleri
- 72 The Farm Mezarlığı
- 73 Yeni Zelanda Ulusal Anıtı ve Mezarlığı
- 74 Conkbayırı Atatürk Zafer Anıtı
- 75 Atatürk'ün Saatinin Parçalandığı Yer
- 76 Üsteğmen Nazif Çakmak Anıtı
- 77 Kocaçimentepe Bakı Terası
- 78 Suyatağı
- 79 Kemalyeri Kitabesi
- 80 Beach Mezarlığı
- 81 Shrapnel Valley Mezarlığı
- 82 Plugge's Plateau Mezarlığı
- 83 Küçük Arıburnu ve 27. Alay Kitabesi
- 84 Anzak Koyu
- 85 Anzak Koyu Kitabesi
- 86 Arıburnu Mezarlığı
- 87 Anzak Tören Alanı
- 88 Canterbury Mezarlığı
- 89 No.2 Outpost Mezarlığı
- 90 New Zealand No.2 Outpost Mezarlığı
- 91 Embarkation Pier Mezarlığı
- 92 7th Field Ambulance Mezarlığı
- 93 Damakçılık Bayırı Kitabesi
- 94 Hill 60 Mezarlığı ve Yeni Zelanda Anıtı

Tuz Gölü

Küçük Anafarta

Büyük Anafarta

Kocadere

94

93

92

91

87

85

86

84

80

82

89

88

81

83

75

76

73

74

77

90

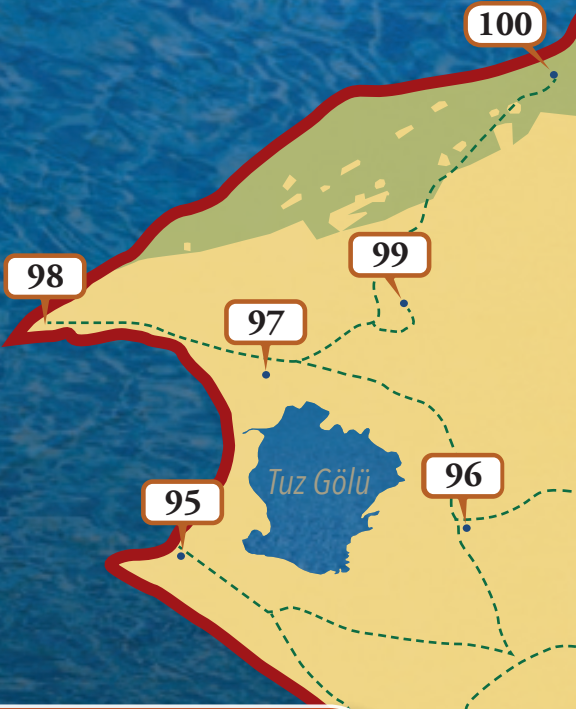
78

72

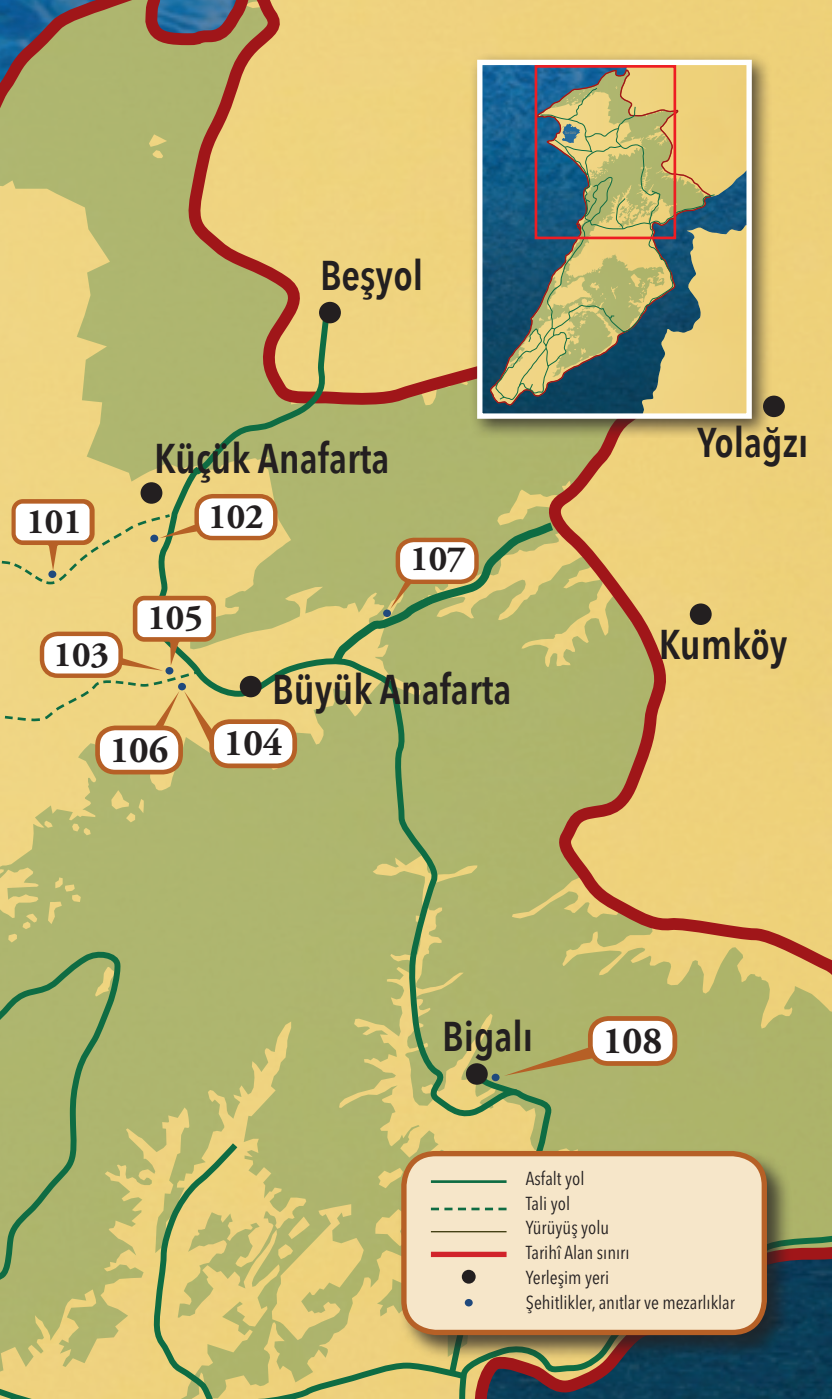
71

79

- Asfalt yol
- Tali yol
- Yürüyüş yolu
- Tarihî Alan sınırı
- Yerleşim yeri
- Şehitlikler, anıtlar ve mezarlıklar

- 95 Lala Baba Mezarlığı
- 96 Green Hill Mezarlığı
- 97 Hill 10 Mezarlığı
- 98 Büyük Kemikli Kitabesi
- 99 Azmak Mezarlığı
- 100 Kireçtepe Jandarma Anıtı, Şehitliği ve Kitabesi
- 101 Yusufçuktepe Kitabeleri
- 102 Küçük Anafarta Topları
- 103 Yarbay Halid Bey ve Yarbay Ziya Bey Şehitliği
- 104 Üsteğmen Halid Efendi ve Teğmen Ali Rıza Efendi Şehitliği
- 105 Üsteğmen Hasan Tahsin ve Alay Müftüsü Şehitliği
- 106 Büyük Anafarta Köy Şehitliği
- 107 Çamlıtekke Anafartalar Grup Komutanlığı Karargâhı
- 108 Bigalı Atatürk Evi ve Müzesi

Beşyol

Küçük Anafarta

Yolağzı

101

102

107

105

103

Kumköy

Büyük Anafarta

106

104

Bigalı

108

- Asfalt yol
- Tali yol
- Yürüyüş yolu
- Tarihi Alan sınırı
- Yerleşim yeri
- Şehitlikler, anıtlar ve mezarlıklar

KAYNAKÇA

A.THOMAZI, *Çanakkale Deniz Savaşı* (çev. Hüseyin Işık), Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara, 1997.

Ahmet ESENKAYA, *Eceabat Değerleri Sempozyumu / Çanakkale Muharebelerinde Eceabat* (Maydos), 2008.

Andrew MANGO, *Atatürk/ Modern Türkiye'nin Kurucusu*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Çanakkale Cephesi Harekati (Haziran 1914-9Ocak 1916), Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1997.

Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (Haziran 1914-25 Nisan 1915), V.Cilt, I.Kitap, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı, Ankara Genelkurmay Basımevi, 2012

Buket UZUNER, *Uzun Beyaz Bulut Gelibolu*, İstanbul, Everest Yay., 2015.

C. F. Aspinall-UGLANDER, *Büyük Harbin Tarihi-Çanakkale Gelibolu Askerî Harekâtı*, I.Cilt, Arma Yayınları, İstanbul, 2005.

C.F.ASPINALL, *Military Operation Gallipoli*, Londra, W.Heinemann, 1929.

Celal ERİKAN, *Komutan Atatürk*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1964.

Cemalettin TAŞKIRAN, *18 Mart Çanakkale Deniz Savaşı*, ATAM, C.25, Ankara, 2009.

E.W.Charles BEAN, *The Gallipoli Mission*, Canberra, Avustralian War Memorial, 1948.

Ekrem BOZ, *Adım Adım Çanakkale Savaş Alanları*, Çanakkale, 1997.

Erich R.PRIGGE, *Çanakkale Savaşı Günlüğü*, İstanbul, 2011.

F. Rezzan ÜNALP, Çanakkale Muharebeleri ve Mustafa Kemal, *Çanakkale Araştırmaları Dergisi* 100.Yıl Sayısı, Ankara, 2015.

Figen ATABEY, "İtilaf Kuvvetlerinin Gelibolu Yarımadası'na Çıkarma Harekatı (25 Nisan 1915)", *Çanakkale Araştırmaları Dergisi*, 100. Yıl Özel Sayısı, Ankara, 2015.

Figen ATABEY, *Çanakkale Muharebelerinin Deniz Cephesi*, TTK Basımevi, Ankara, 2014.

Gallipoli Memories

Gazi Ahmet Muhtar Paşa, *Takvimüs Sinin*, Ankara, Genelkurmay Yayınları, 1993.

Gelibolu Yarımadası Barış Parkı Uluslararası Fikir ve Tasarım Yarışması Kitabı, Ankara.

Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Deniz Harekatı* (Cilt VIII), Ankara, 1976.

Gıyasettin YETKİN, *Yaratanların Ağzından 18 Mart 1915 Çanakkale Zaferi*, Ankara, 1996.

Gürsel AKINGÜÇ, *Çanakkale Muharebe Alanları Gezi Rehberi* (Atlas eki).

Gürsel AKINGÜÇ, *Çanakkale Muharebeleri ve Muharebe Alanları*, Ajans 2023 Yay., İstanbul, 2015.

- Gürsel AKINGÜÇ, *Tarihi Süreç İçinde Çanakkale Muharebeleri ve Muharebe Alanları*, İstanbul, 2015.
- Gürsel GÖNCÜ-ŞAHİN ALDOĞAN, *Çanakkale Savaşı Siperin Ardi Vatan*, İstanbul, 2006.
- Gürsel GÖNCÜ-ŞAHİN ALDOĞAN, *Çanakkale Muharebe Alanları Gezi Rehberi*, İstanbul. 2006.
- Halide ALPTEKİN, *Çanakkale Destanı Şahadetname*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2011
- Halil Ersin AVCI, *Çanakkale Gezi Rehberi*, İstanbul, Neşe Matbaacılık A.Ş.,2015.
- Haluk ORAL, *Arıburnu 1915*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.
- Haluk ORAL, Peter PEDERSEN, Julian THOMPSON, *Çanakkale 1915 / 25 Nisan 1915-9 Ocak 1916*, Çin, 2015.
- Hülya TOKER-Nurcan ASLAN, *Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, c. III, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 2009.
- IWM Printed Books: *Atatürk Memoirs*, KO3 /1686
- İlhan AKŞİT, *Eski Çanakkale Savaşları-Harp Sahaları ve Abideleri*, İstanbul, Fatih Yay., 1973.
- Jonathan KING, *Gelibolu Günlükler*, Çev. Ali Önsan, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2015.
- Kurmay Yarbay Bursalı Mehmet Nihat BEY, *Büyük Harpte Çanakkale Seferi*, İlhami Fevzi Matbaası, İstanbul, 1926
- Les CARLYON, *Gallipoli*, Sidney, Avustralia Pan Mac Millan, 2001.
- MehmetİRDESEL, *Gelibolu ve Yöresi Tarihi*, Geltur Turistik Yay., 1994.
- Mehmet YETİŞGİN, “Çanakkale Savaşları: Nedenleri, Sorumlusu ve Önemine Dair Yaklaşımlar”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 100.Yıl Özel Sayısı, Yıl:13, Bahar 2015, Sayı:18

- Mucib KEMALYERİ, “Çanakkale Ruhu Nasıl Doğdu?”- *Çanakkale Hatıraları*, c.3, Hazırlayan Metin Martı. 2.basım, Arma Yayınları, İstanbul, 2005.
- Murat ÇULUCU, *Çanakkale 1915 Kanlısirt Günlüğü-Mehmet Fasih Bey'in Günlüğü*, Denizler Kitabevi Kaptan Yay., İstanbul,2006.
- Murat KARATAŞ, *Haritalarla Çanakkale Savaşları/ Gelibolu Yarımadası Kuzey Bölgesi Kara Muharebeleri*, Editör: Prof.Dr. Zerrin Günal, Nobel Yay., Ankara,2007.
- Mustafa Kemal TUTKUN, *100.yılında Çanakkale Ruhu 1915*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015.
- Muzaffer ALBAYRAK-Ayhan ÖZYURT, *Yeni Mecmua-Çanakkale Özel Sayısı*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2006.
- Muzaffer ALBAYRAK-Tuncay YILMAZER, *Sorularla Çanakkale Muharebeleri-1*,Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007.
- Münim Mustafa, “*Cihan Harbinde Kanal Ve Çanakkale Cephesine Ait Hatıralarım*”, İstanbul,1940
- Norman WILKINSON, *The Dardanelles*, Londra, Longmans Green Co.,1915.
- Nurdan BAŞ, 18 Mart Kahramanı Cevat (Çobanlı) Paşa, *Çanakkale Araştırmaları Dergisi* 100.Yıl Özel Sayısı, Ankara, 2015
- Nuri M. ÇOLAKOĞLU, *Dünya Basınında Atatürk*, İstanbul, 2002.
- Oğuz ATAY, *Mesudiye Zırhlısı*, İstanbul, İnkılap Yay., 2005.
- Osman KOÇ, *Bir Yaman Türkü Çanakkale*, Çanakkale Kitaplığı, 2010.
- Peter HART, *Gelibolu*, Alfa Yay., İstanbul, 2014.
- R. MARTIN, mektup, 26 /5/1915, [http://corcaigh3.googlepages.com/Seddel Bahr](http://corcaigh3.googlepages.com/Seddel%20Bahr).
- S. Murad HATİP, “Birinci Dünya Harbi Çanakkale Savaşları’na Genel Bakış ve Az Bilinenler Çanakkale Savaşı Denizde mi Kazandı?” *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Yıl:13, Bahar 2015, Sayı:18, ss.161-193,100.Yıl.

- Selahattin Osman TANSEL, *Çanakkale'de İstanbul'u Kurtarmak*, Ankara, 2014.
- Sermet ATACANLI, *Atatürk ve Çanakkale'nin Komutanları*, MB Yayınevi, İstanbul, 2008.
- Sir Compton MACKENZIE, *Gallipoli Memoires*, Casselland Co. Ltd. London, 1929.
- Sir Ian HAMILTON, *Gelibolu Günlüğü*, Hürriyet Yay., 1973.
- Stephan SNELLING, *VCs of the First World War*, Alan Sutton Publishing Limited London, 1995.
- Stephen CHAMBERS, *Arıburnu/Çıkarma*, çev. İsmail Hakkı Yılmaz, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012.
- Steve NEWMAN, *Gallipoli Then-Now*, Battle of Britain International Limited, London, 2000.
- The National Archives, ADM/I/116/3491, (Amiral de Robeck'in 27 Nisan Tarihli Raporu).
- Tim TRAVERS, *Gallipoli 1915*, Charleston: Tempus Publishing, 2001.
- Uluğ İĞDEMİR, *Mustafa Kemal Atatürk, Anafartalar Muharebatı'na Ait Tarihçe*, TTK Basımevi, Ankara, 1962.
- Yaşar SEMİZ, 18 Mart Çanakkale Deniz Savaşı: Sebepleri, Gelişimi ve Sonuçları, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Selçuk Üniversitesi, Sayı:14.
- Yusuf ACIOĞLU, *Gelibolu Yarımadası'ndaki Eski Dönem Sanatsal Yapılar-Kale ve Tabyalar*.

Makale, Tebliğ ve Dergiler

- Atatürk Araştırma Dergisi*, Çanakkale Zaferi'nin 80.Yıldönümü Özel Sayısı, 1994.
- Atlas Aylık Coğrafya ve Keşif Dergisi*, Sayı:77, Ağustos 1999 ve sayı:97, Nisan 2001.
- Commonwealth War Graves Commission Annual Report 1996-1997.

Web Adresleri

www.cwgc.org.

http://www.canakkale.gov.tr/tr_GYTMP.htm.

www.kkk.tsk.tr.

<http://www.illustratedfirstworldwar.com/>

www.geliboluyuanlamak.com.

